

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**В.Г.ГОРНИК, С.О. КРАВЧЕНКО,
О.Л. ЄВМЄШКІНА**

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

Навчальний посібник

Київ 2026

УДК 35:340(075.8)

Г 67

ББК 67.301я73

Рекомендовано до друку Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, протокол № 12 від 19 травня 2026 р.

Рецензенти:

О.А. Дегтяр, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Карпатського національного університету імені Василя Стефаника;

В. О. Шведун, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут».

Г 67

Горник В.Г., Кравченко С.О., Євмешкіна О.Л. Методологія досліджень публічного управління та адміністрування: навчальний посібник. Київ: Рекламна агенція "Да Вінчі", 2026. 165 с.

ISBN 978-617-8313-20-3

У навчальному посібнику викладено комплексне уявлення про методологію наукових досліджень та методику підготовки та захисту дисертації. Розкрито зміст та структуру наукового дослідження, викладено основи його організації та проведення, в тому числі, підготовки дисертацій та наукових публікацій. Висвітлено специфіку та узагальнено методологічний інструментарій наукових досліджень у галузі публічного управління. Розглянуто академічну доброчесність та етику виконання наукових досліджень з публічного управління та адміністрування.

Навчальний посібник розрахований на аспірантів спеціальності «Публічне управління та адміністрування», викладачів, науковців, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших фахівців, які займаються організацією та проведенням наукових досліджень або використовують у своїй роботі відповідний методологічний інструментарій.

ISBN 978-617-8313-20-3

УДК 001.89(075.8)

© Горник В. Г.,
Кравченко С. О.,
Євмешкіна О. Л., 2026
© Рекламна агенція "Да Вінчі",
2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	8
1.1. Наука як сфера діяльності та система знань.....	9
1.2. Наукове дослідження як систематична пізнавальна діяльність.....	17
1.3. Методологія наукових досліджень як основа наукового пізнання.....	29
Контрольні питання до розділу 1.....	35
Рекомендована література до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	39
2.1. Процес наукового дослідження, його технологія та організація.....	40
2.2. Виконання та захист дисертацій як різновиду наукового дослідження.....	46
2.3. Підготовка наукових публікацій.....	66
Контрольні питання до розділу 2.....	75
Рекомендована література до розділу 2.....	77
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	79
3.1. Загальнонаукові методи досліджень та їх застосування у галузі публічного управління.....	80
3.2. Моделювання систем у публічному управлінні.....	97
3.3. Методи системного аналізу в дослідженнях з публічного управління.....	110
Контрольні питання до розділу 3.....	130
Рекомендована література до розділу 3.....	133
РОЗДІЛ 4. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ТА ЕТИКА ВИКОНАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПУБЛІЧНОГО	

УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ.....	135
4.1. Поняття академічної доброчесності та етики виконання наукових досліджень.....	136
4.2. Відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності.....	141
4.3. Науковий стиль як основа культури виконання наукових досліджень.....	148
Контрольні питання до розділу 4.....	154
Рекомендована література до розділу 4.....	156
ПІСЛЯМОВА	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	161

ВСТУП

Наука відіграє фундаментальну роль у суспільному житті. Виникнення, становлення та розвиток сучасного інформаційного суспільства базується, в першу чергу, на наукових напрацюваннях у галузі інформаційно-телекомунікаційних технологій. Всі техніко-технологічні досягнення у промисловості, енергетиці, медицині, біології, сільському господарстві та багатьох інших сферах стали можливими завдяки результатам відповідних наукових досліджень. Пізнання закономірностей суспільства та тенденцій його розвитку дає підґрунтя для розробки нових соціальних технологій, що використовуються в політиці, економіці, соціальній сфері. Зокрема, важко переоцінити значення науки у забезпеченні публічного управління. Теоретичні розробки та науково-практичні рекомендації виступають основою вироблення й реалізації суспільно ефективних стратегій розвитку на державному, галузевому і територіальному рівнях, формування дієвих механізмів публічного управління, прийняття важливих рішень в органах державної влади й органах місцевого самоврядування та удосконалення їх діяльності. Державні службовці у своїй поточній управлінській діяльності також досить часто стикаються з необхідністю або самостійно проводити певні дослідження прикладного характеру, або звертатися до послуг науковців.

Успішна організація та проведення наукових досліджень потребує володіння на високому рівні відповідним методологічним інструментарієм. Адекватне застосування наукових методів, методик та процедур, дотримання основних дослідницьких етапів та загальної технології наукової роботи є обов'язковими умовами отримання результатів, що мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Враховуючи це, даний навчальний посібник орієнтований на формування систематизованих знань з методології наукових досліджень, зокрема, висвітлення її специфіки у галузі публічного управління, надання вмінь та навичок практичного використання цієї методології, а саме:

- знань:

- наукових надбань з логіки та методології проведення наукових досліджень, результати яких мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, методів та методик досліджень у галузі публічного управління, а також у дотичних галузях;

- сучасних методів системного аналізу та аналітичної діяльності, творчих методів і підходів до розв'язання проблем в процесі наукового дослідження;

- змісту та процедур реалізації загальнонаукових методів досліджень, особливостей їх застосування у публічному управлінні;

- методологічного інструментарію наукових досліджень у галузі публічного управління;

- вмінь:

- використовувати загальнонаукову і спеціальну методологію для отримання та обґрунтування наукових результатів, зокрема у галузі публічного управління;

- організовувати та проводити наукові дослідження на основі ефективних підходів, методик та процедур;

- застосовувати сучасні методи системного аналізу та аналітичної діяльності відповідно до поставлених дослідницьких цілей і завдань;

- розвивати методологічний інструментарій та методики наукових досліджень у галузі публічного управління;

- відображати результати досліджень у вигляді монографій, наукових статей та інших публікацій відповідно до встановлених вимог та з дотриманням наукової культури.

- навичок:

- відбору та аналізу інформації для проведення досліджень на основі наукової літератури, даних практики та інших джерел у сфері публічного управління;

- вироблення понять, суджень та умовиводів з використанням усієї сукупності загальнонаукових та спеціальних методів;

- формулювання і обґрунтування актуальності наукових проб-

лем, визначення об'єктів, предметів, цілей та завдань досліджень, проектування очікуваної наукової новизни та її практичного значення;

- організації процесу наукових досліджень відповідно до стандартних етапів, методичних і технічних прийомів;

- кваліфікованого написання та оформлення наукових публікацій.

Навчальний посібник є складовою частиною навчально-методичного забезпечення програм підготовки студентів та аспірантів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета розділу – сформулювати у здобувачів:

- теоретичне розуміння засад методології наукових досліджень як основи наукового пізнання;
- уявлення про науку як сферу діяльності та систему знань, її суб'єктів з урахуванням української специфіки;
- вміння організовувати процес наукових досліджень відповідно до стандартних етапів, методичних і технічних прийомів.

Після вивчення розділу **здобувачі повинні**:

- знати сутність, значення та структуру методології наукових досліджень;
- мати уявлення про науку як сферу діяльності та систему знань, основні форми наукових знань, що можуть бути результатами наукових досліджень;
- виявляти основні недоліки та розробляти рекомендації щодо організації наукових досліджень;
- оцінювати можливості використання методології наукових досліджень як основи наукового пізнання.

Основні поняття розділу: методологія, метод, наука, наукова діяльність, методологія наукових досліджень, філософська методологія, загальнонаукова методологія, конкретнонаукова методологія, наукове дослідження, експериментальні розробки, фундаментальне дослідження, прикладне дослідження, наукове знання, науковий факт, науковий закон, принцип, тенденція, теоретична концепція, науково-технічний прогрес, суб'єкти наукової діяльності, доктор наук, доктор філософії, кандидат наук, методологія наукових досліджень у галузі публічного управління.

1.1. Наука як сфера діяльності та система знань

Наука в умовах сучасного суспільства є дуже складним та багатограним феноменом, щодо розуміння якого існує значний спектр точок зору та підходів. У різних контекстах цей феномен позначають поняттями "наука", "наукова діяльність", "науково-технічна діяльність", "наукові дослідження та (експериментальні) розробки", "науково-технічний прогрес" та інше, котрі подекуди вживаються як синоніми, але в які переважно вкладається різний зміст.

Взагалі, поняття «наука» (грецьк. episteme, лат. scientia) має декілька основних значень:

- сфера людської діяльності, спрямованої на вироблення і систематизацію нових знань про природу, суспільство, мислення і пізнання навколишнього світу;*
- результат наукової діяльності, тобто система отриманих наукових знань;*
- одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, система взаємозв'язків між науковими організаціями і членами наукового співтовариства, що включає систему наукової інформації, норм і цінностей науки;*
- позначення окремих галузей наукового знання;*
- процес пізнання закономірностей об'єктивного світу і процес виробництва знань та їх використання в практиці як певний вид громадського розподілу праці;*
- галузь культури.*

Поняття "наука" має широке та вузьке значення. Широкого тлумачення переважно дотримуються енциклопедичні видання, згідно з якими наука, насамперед, є діяльністю, спрямованою на вироблення і теоретичну систематизацію знань про дійсність. Також наука розуміється як діяльність, спрямована не тільки на отримання нових систематизованих знань, але і розробку їх практичних застосувань. Отже, **наука в широкому значенні** є спеціальною сферою суспільної діяльності, що займається виробленням і теоретичною систематизацією знань про дійсність, а також розробляє практичні

застосування цих знань.

У вузькому значенні поняттям "наука" позначають систему усіх наявних на даний час наукових знань або взагалі про дійсність, або в окремій галузі, систему установ, що займаються виробленням нових знань, спільноту вчених, що займається розробкою систем знань і має спільні норми, правила, цінності та переконання.

Важливо зазначити, що всі вузькі тлумачення правомірно вважати складовими найбільш загального та широковживаного визначення науки як великої сфери суспільної діяльності, що функціонує як в межах певної держави, так і в світовому масштабі. У цьому розумінні синонімом "науки" є "наукова діяльність". Саме це поняття вживається у Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 26 листопада 2015 р. № 848. Даний закон, що є базовим для всіх науковців, визначає *наукову діяльність* як інтелектуальну творчу діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Таке визначення є дещо звуженим, оскільки в широкому розумінні наукова діяльність включає також підготовку наукових кадрів, науково-інформаційну роботу, науково-просвітницьку роботу тощо.

В світовій практиці поширеним є поняття "наукові дослідження та експериментальні розробки", під якими розуміється будь-яка систематична і творча діяльність, спрямована на збільшення обсягу накопичених систематизованих знань, а також розробку нових сфер їх застосування. Такий же зміст вкладається в поняття "науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки", поширений в наукознавчій літературі радянського періоду. Порівняно з більш широким поняттям "наука", під двома останніми за змістом розуміють наукову діяльність або науку, котра має структурний характер, тобто здійснюється на систематичній основі в межах спеціально створених для цих цілей установ.

Загалом у науковій літературі переважно вживається розширене тлумачення науки. У цю сферу діяльності включають не лише

одержання наукових та практичних знань (наукові дослідження), а й доведення їх до стадії використання у практичній діяльності (експериментальні розробки). Відповідно, наукові дослідження та експериментальні розробки здійснюються і вивчаються у нерозривному взаємозв'язку. Але це, все ж, два самостійні види діяльності, що мають досить відчутні відмінності та особливості. Визначальною рисою наукової діяльності є одержання нових знань (фундаментальних або прикладних). Експериментальні розробки націлені, в основному, лише на використання наявних знань для створення нових або удосконалення існуючих товарів, послуг, процесів та систем. Це робить їх значно схожими на виробничу діяльність, тому цілком слушним є їх виключення з наукової діяльності. Виходячи з цього, у даному навченому посібнику прийнято саме звужене трактування наукової діяльності, що включає фундаментальні та прикладні дослідження.

Якщо розглядати наукову діяльність з інституційної точки зору, то в масштабах держави її суб'єктами виступають певні організації та їх об'єднання. Ці суб'єкти діяльності прийнято групувати за секторами діяльності. Сектор діяльності визначається як будь-який сектор національної економіки, що об'єднує значну кількість наукових організацій, однорідних з точки зору їх основних функцій або послуг, які вони надають, незалежно від їх джерела фінансування, органу, якому вони підзвітні, або категорії здійснюваної науководослідної роботи. Виходячи з прийнятих у світі методологічних засад оцінок у сфері науки, наукові організації окремої країни узагальнено можна поділити на чотири **сектори діяльності**, а саме, державний, підприємницький, приватний неприбутковий та сектор вищої освіти, як показано на рис. 1.1.

Відповідно до Статистичного збірника "Наукова та інноваційна діяльність України", до **державного сектору** наукових організації належать суб'єкти господарювання, діяльність яких не спрямована на отримання прибутку (бюджетні наукові організації (установи), підпорядковані органам державної влади, та організації, що

безпосередньо їх обслуговують). **Підприємницький сектор** наукових організацій включає суб'єкти господарювання, діяльність яких спрямована на отримання прибутку, тобто організації та підприємства, основна діяльність яких пов'язана з виробництвом продукції (робіт, послуг) з метою продажу незалежно від форм господарювання (науково-дослідні інститути, конструкторські, проектно-конструкторські організації, проектні та проектно-вишукувальні організації, промислові підприємства, дослідні бази, інші, а також організації, що їх безпосередньо обслуговують). **Приватний неприбутковий сектор** охоплює приватні організації, що не мають на меті одержання прибутку (добровільні громадські об'єднання, професійні товариства, творчі спілки, асоціації, громадські, благодійні організації та фонди, інші, а також організації, що їх безпосередньо обслуговують), крім організацій, які належать до державного сектору та які більше ніж наполовину фінансує держава. До **сектору вищої освіти** належать усі вищі навчальні заклади незалежно від підпорядкування, джерел фінансування та правового статусу, а також науково-дослідні інститути (центри), конструкторські, проектно-конструкторські організації, клініки, госпіталі, дослідні (експериментальні) підприємства, підпорядковані вищим навчальним закладам, інші, а також організації, що їх безпосередньо обслуговують.

Як видно з рис. 1.1, суб'єктами досліджень виступають як державні, так і недержавні наукові організації. Звичайно, держава здатна ефективніше здійснювати управління науковою діяльністю державних закладів, проте непрямий вплив на наукові дослідження у недержавних організаціях теж цілком можливий і необхідний.

В США, наприклад, академія наук є, в першу чергу, просто асоціацією вчених, що не фінансується з федерального бюджету. Вона займається не стільки дослідженнями, скільки науковою експертизою, налагодженням комунікацій між вченими, обговоренням та публікацією наукових праць тощо.

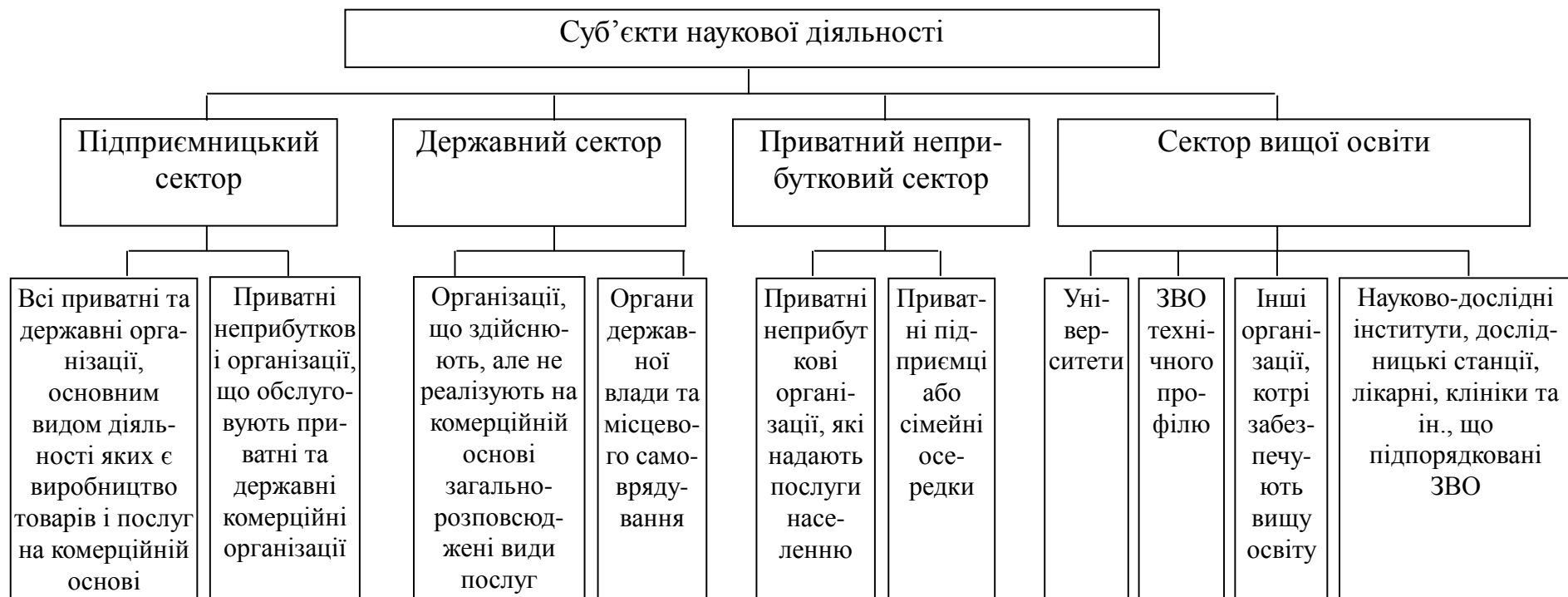

Рис. 1.1. Статистичний поділ наукових організацій окремої країни за секторами діяльності

В Україні ж Національна академія наук та національні галузеві академії є потужним сектором науки, котрий включає сотні організацій.

Зокрема, у 2025 р. найбільша кількість академічних організацій була зосереджена в межах НАН України – близько 180 організацій. У таких країнах, як США чи Японія, у галузевому секторі більшу частин складають наукові підрозділи приватних фірм, насамперед, великих корпорацій. Загалом у провідних зарубіжних країнах цей тип організаційних структур відіграє вагомий роль у науковій діяльності. Натомість в Україні приватний сектор поки що не відіграє активної ролі у науці.

Доцільно відзначити, що функції та значимість секторів діяльності в Україні порівняно з розвиненими країнами Заходу суттєво відрізняються. Наприклад, у таких країнах, як США, Японія, Великобританія, Німеччина, провідну роль у фундаментальних дослідженнях відіграє сектор вищої освіти. Галузевий сектор займається, в основному, прикладними дослідженнями. Натомість, в Україні фундаментальні дослідження зосереджені в основному в академічному та галузевому секторах. Зокрема, НАН України залишається головним виконавцем фундаментальних науково-дослідних робіт. Фундаментальні дослідження у ЗВО проводяться у значно менших масштабах, що свідчить про значне недовикористання відповідного наукового потенціалу в Україні. Прикладні дослідження є прерогативою вітчизняного галузевого сектору, проте переважна більшість таких досліджень сконцентрована у державних організаціях при органах державної влади.

Порівнюючи наукову діяльність з управлінням, можна відзначити, що вона подібна до такої складової управління як планування. Сутність багатьох етапів цих процесів співпадає. І це природно, якщо врахувати, що метою і, відповідно, результатом наукового дослідження є, по суті, модель об'єкта пізнання, так же, як і мета планування – модель об'єкта діяльності. Але якщо при іншій діяльності за побудовою моделі (його відносять до планування

діяльності) йде її практична реалізація (власне діяльність), то науково-дослідна діяльність закінчується на побудові моделі. Ця специфіка процесу дослідження призводить до того, що його планування і здійснення відбувається водночас. Інші види управлінської діяльності (організація, мотивація і контроль) також присутні, але вони неначе "супроводжують" планування. Ще однією характерною рисою наукової діяльності є те, що в багатьох випадках, значно частіше, ніж в інших сферах діяльності, суб'єктом управління виступає частина суб'єкта діяльності. Ці особливості справляють значний вплив на специфіку управління науковою діяльністю.

До теперішнього часу, навіть у новітніх дослідженнях в Україні у галузі науки "Державне управління", ще не розроблена відповідна міждисциплінарна методологія наукової діяльності, включаючи філософський рівень. Натомість, професором Каліфорнійського університету Р.Бейлі здійснена ґрунтовна спроба міждисциплінарного узагальнення досягнень науки та обґрунтування узгоджених вимог до суб'єкту саме наукової діяльності у системі цілісного моделювання наукової та інших видів діяльності.

Моделювання перспектив наукової діяльності буде ефективним за обов'язкових умов реалізації базових властивостей системних методів третього покоління: міждисциплінарного характеру та розімкнутості за способами побудови (без жорсткої структуризації). При цьому ефективність формалізованого опису науки як об'єкту управління буде тим вищою, чим ґрунтовніше він спиратиметься на перехід від ретроспективно-аналітичного опису минулого і сьогодення до перспективно-аналітичного моделювання майбутнього стану. За умов вибору інструментарію, придатного для широкого кола об'єктів наукової чи інших видів діяльності. При цьому досягнення концептуально-понятійної єдності щодо наукової діяльності є необхідною передумовою її успішного моделювання.

У сучасних умовах досягнення суспільної ефективності державного управління неможливе без належного наукового забезпечення. Це зумовило виділення в Україні *галузі науки*

державного управління, що має своїм об'єктом державне управління як вид професійної діяльності, а предметом – залежно від змісту науково-практичного завдання – ті чи інші технологічні або аксіологічні її виміри. У першому випадку йдеться про пошук ефективних оптимальних та раціональних способів і засобів досягнення цілей державно-управлінської діяльності, у другому – про оцінку соціальних, економічних, політичних, культурних, екологічних тощо наслідків цієї діяльності.

В Енциклопедії державного управління (2011 р.) вказано, що природа науки державного управління полягає в органічній єдності трьох її складових: аксіологічної, пізнавальної та технологічної. Перша вказує на сенс її існування в суспільстві, або культурно-історичну місію, друга – на теоретичні та методологічні особливості, що відрізняють її від інших наук і характеризують сучасний стан розвитку наукового пізнання, третя – на функції в суспільстві.

На думку В.Князева, до основних питань технологічного спрямування державного управління слід віднести:

- сутність технологічного або поняття "техне";
- технологія та її види;
- технологія і творчість;
- технологічні та аксіологічні виміри державно-управлінської діяльності;
- інформаційні технології як засіб державного управління;
- електронне врядування;
- технократизм як суспільне явище та його прояви в теорії і практиці державного управління;
- технологічні принципи державного управління;
- влада як тип управління і державне управління як технологія реалізації влади;
- державне управління як різновид соціального управління;
- співвідношення державного управління і соціальної самоорганізації;

- взаємозв'язок державного управління і місцевого самоврядування.

За своїми гносеологічними особливостями державне управління – це науково-практичний тип знання. Він виникає в умовах, коли вирішення певних практичних проблем стає неможливим без застосування наукових знань і методів. Водночас таке застосування зумовлює трансформацію останніх у якісно новий продукт – технологічну розробку, зокрема стратегію, програму, план заходів, "дорожню карту", рецепт, інструкцію тощо. В методологічному плані роль науки в державному управлінні полягає у використанні методів, притаманних технологічному рівню пізнання. Це, насамперед, методи моделювання, соціального експерименту, системного підходу, структурно-функціонального аналізу тощо.

Отже, особливістю науки державного управління є її практична орієнтація на отримання знання, що б дозволило реалізовувати державно-управлінську діяльність, зокрема формувати державну політику, приймати управлінські рішення та ін. Крім того, методологія наукових досліджень державного управління знаходиться в тісній взаємозалежності від нормативно-правової системи держави. Тому дослідження органів державної влади, державної служби, місцевого самоврядування, галузей державного управління завжди спирається на первинне вивчення нормативно-правових документів. Загалом, за своїм змістом, наука державного управління є наукою про технологію та суспільне призначення державно-управлінської діяльності сучасного інформаційно-технологічного етапу розвитку суспільства.

1.2. Наукове дослідження як систематична пізнавальна діяльність

Як показано вище, ядром наукової діяльності виступають наукові дослідження, що, з урахуванням їх інституційного характеру в сучасних умовах, дозволяє дати таке визначення:

наукові дослідження – систематична діяльність, здійснювана в межах спеціальних установ, яка спрямована на отримання і теоретичну систематизацію нових знань про оточуючу дійсність (фундаментальні дослідження), а також розробку можливостей застосування цих знань для вирішення конкретних завдань у тих чи інших сферах діяльності (прикладні дослідження).

Основоположними рисами наукових досліджень є наступні чотири:

- одержання нових знань;
- творчість, тобто створення чого-небудь якісно нового, яке ніколи раніше не існувало;
- елемент новизни або винахідливості;
- використання наукових методів.

Будь-яка діяльність може бути визначена як наукове дослідження за обов'язкової наявності всіх чотирьох вищеперелічених ознак.

Загальним **об'єктом наукових досліджень** виступає вся оточуюча людину дійсність, включаючи й саму людину, у конкретний історичний період. Проте діяльність конкретних груп учених завжди була спрямована не на весь цей нескінченний метаоб'єкт, а на його певні частини. Це призвело до поступового виокремлення в ході розвитку науки з об'єктивної дійсності як її метаоб'єкта певних укрупнених об'єктів дослідження. На їх основі й відбувся поступовий розподіл наукових досліджень на специфічні види – галузі науки.

Нині прийнято поділяти наукові дослідження в самому загальному вигляді на дві метагалузі, що умовно можна назвати природознавством та людинознавством. Об'єктом людинознавства виступає людина як істота, наділена свідомістю, а також суспільство – сукупність людей, об'єднаних конкретними інтересами, потребами, система зв'язків і взаємин, що склалися між людьми в процесі практичної діяльності та суспільного життя. Об'єкт природознавства – вся інша оточуюча людину дійсність, включаючи саму людину як біологічний організм.

Дві метагалузі науки на теперішній час, згідно з класифікацією ЮНЕСКО, поділені на шість великих груп відповідно до шести укрупнених об'єктів наукових досліджень таким чином.

I. Природознавство.

1. Природничі науки.
2. Технічні науки.
3. Медичні науки.
4. Сільськогосподарські науки.

II. Людинознавство.

5. Суспільні (соціальні) науки.
6. Гуманітарні науки.

Перелічені групи поділяють, в свою чергу, на більш вузькі – окремі галузі науки. Останні також деталізуються на ряд частин (розділів) і т. п. Звичайно, такий поділ може бути здійснений по-різному. Зокрема, в Україні на даний час існує класифікація, що визначена наказом Міністерства освіти і науки України від 14 вересня 2011 р. № 1057. В цьому наказі виділено 27 галузей науки, а в межах кожної галузі – досить багато спеціальностей. Ця класифікація є, фактично, першим варіантом поділу наукових досліджень в Україні за їх об'єктами.

Однією з галузей науки є 25 "Державне управління", що включає 5 спеціальностей:

- 25.00.01 Теорія та історія державного управління;
- 25.00.02 Механізми державного управління;
- 25.00.03 Державна служба;
- 25.00.04 Місцеве самоврядування;
- 25.00.05 Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку.

Поряд з класифікацією галузей науки в Україні існує наразі інша класифікація галузей знань. Такий дуалізм пов'язаний з тим, що донедавна галузі освіти і галузі науки були розмежовані та відрізнялися між собою. Проте Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 р. № 1556-VII зняв це розмежування, увівши наступне

поняття галузі знань:

галузь знань – гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти широка предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка.

Отже, за згаданим законом освітні та наукові галузі тепер є ідентичними. Хоча у Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" 2015 р. поняття "галузь науки" залишилося, що зумовлює існування певної неузгодженості між зазначеними законами.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (зі змінами від 21.02.2025 р. № 188) затверджено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Саме за спеціальностями, що визначені у даній постанові, здійснюється підготовка за новими правилами здобувачів ступенів доктора філософії та доктора наук, які чинним Закон України "Про вищу освіту" визначені як одночасно наукові ступені та ступені вищої освіти наступним чином.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Згаданий перелік, що включає галузі знань, в межах яких

визначено низку спеціальностей, є, фактично, другим варіантом поділу наукових досліджень в Україні за їх об'єктами. Зокрема, складовою переліку є галузь знань D "Бізнес, адміністрування та право" та, відповідно, освітня і наукова спеціальність D4 "Публічне управління та адміністрування" (Management and Administration).

Загальна мета (місія) наукових досліджень полягає у одержанні та теоретичній систематизації нових знань про об'єкти дійсності, тобто у побудові нових моделей об'єктів дійсності або уточненні існуючих їх моделей у вигляді систем знань, а також розробленні нових сфер застосування цих знань.

Визначена таким чином загальна мета фактично містить сукупність двох взаємопов'язаних підцілей (знання, сфери їх застосування), досягнення яких означає досягнення загальної мети. Ці підцілі, в свою чергу, також можна представити у вигляді підцілей нижчого порядку. Цей розподіл став основою "цільової" класифікації наукових досліджень. Зокрема, двом складовим загальної мети наукових досліджень відповідають дві загальні категорії за їх цільовим спрямуванням – фундаментальні та прикладні дослідження.

Фундаментальні дослідження визначають як систематичну діяльність, спрямовану, передусім, на отримання й теоретичну систематизацію нових знань про оточуючу дійсність без будь-якої конкретної мети, пов'язаної із використанням цих знань.

Загальноприйнятим є поділ фундаментальних досліджень на суто теоретичні (вільні) та пошуково-теоретичні (цілеспрямовані).

Суто теоретичні (вільні) фундаментальні дослідження – діяльність, що характеризується певною свободою вибору самим ученим галузі науки, мети й засобів досліджень, що можуть змінюватися в процесі діяльності.

Іншими особливостями цієї категорії досліджень є такі:

- вони часто мають індивідуальний характер, або, у випадку колективного проведення діяльності такого роду, провідну роль в колективі відіграє одна людина;
- обов'язкова свобода мислення, тобто дослідник самостійно

перевіряє свої ідеї і задуми, якщо вони, на його погляд, обіцяють дати нові наукові знання про певний об'єкт дійсності, відкривають досліднику нові, невідомі досі можливості дослідження;

- відповідно до принципу обов'язкової свободи ресурси надаються саме під конкретного дослідника, і останній повинен мати право користуватися ними в своїй діяльності на власний розсуд, хоча, звичайно, організація, що надає кошти, має одержувати звіти про досягнуті успіхи.

Пошуково-теоретичні (цілеспрямовані) фундаментальні дослідження відзначаються попереднім визначенням галузі науки та орієнтовним вибором загальної мети. Учений в процесі дослідження не має свободи вибору об'єкта і загальної мети, однак не обмежений у виборі засобів діяльності.

Цілеспрямовані фундаментальні дослідження відрізняються також наступним:

- вони нерідко мають комплексний і колективний характер, що вимагає концентрації значних ресурсів для певного гарантування результатів діяльності;

- ресурси тут виділяються вже науковим групам і лабораторіям, а не окремим вченим;

- зазначене зумовлює виключну важливість належного управління цією категорією досліджень.

Прикладні дослідження – систематична діяльність, спрямована, передусім, на отримання знань про нові можливості застосування результатів фундаментальних досліджень для вирішення конкретних завдань у будь-яких сферах діяльності.

В усіх прикладних дослідженнях мета виростає безпосередньо з потреб суспільства. Припускається, що одержані результати стануть основою для наступного виготовлення матеріалів, обладнання, розробки систем тощо, які можна буде застосовувати в різноманітних галузях діяльності. Саме ці міркування визначають увагу до вченого, навіть якщо відомо, що відчутні досягнення можливі тільки в досить віддаленому майбутньому, хоча, звичайно, результати прикладних

досліджень повинні бути отримані у відносно короткі терміни. Тому дослідник зобов'язаний зосередити свої зусилля на досягненні певної мети і не може відволікатися для дослідження інших можливостей, навіть якщо вони обіцяють дати результати, цікаві самі по собі. Звичайно ця вимога включається в умову, за якою учений одержує ресурси для ведення дослідження. Він повинен регулярно доповідати про результати незалежно від досягнутих успіхів. Ці результати підлягають регулярній перевірці і аналізу з точки зору економічної ефективності.

Доцільно відзначити, що галузь знань "Публічне управління та адміністрування" є технологічною за своїм змістом, тобто, орієнтованою на потреби відповідної практики. Тому тут переважають прикладні та цілеспрямовані фундаментальні дослідження.

У загальному вигляді результатами наукових досліджень виступають наукові знання. За усталеним визначенням, **наукове знання** – це одержане в результаті діяльності, що здійснювалася з пізнавальною метою спеціальними методами, відображення дійсності у свідомості людини, істинність якого перевірена суспільно-історичною практикою та засвідчена логікою.

Виходячи з наведеної "цільової" класифікації, **результати наукових досліджень** також можуть бути поділені на дві категорії:

- результати фундаментальних досліджень – отримані і теоретично систематизовані нові наукові знання про навколишню дійсність безвідносно до застосування цих знань;

- результати прикладних досліджень – отримані знання про нові можливості застосування результатів фундаментальних досліджень для вирішення конкретних завдань в будь-яких сферах діяльності.

Будь-які наукові знання є **поєднанням змісту та форми**. Зміст наукових знань визначається тим, який фрагмент оточуючої дійсності вона відображає. Таке відображення може відбуватися у вигляді різних форм, які є загалом однаковими для усіх галузей науки. Тоді пізнання певного фрагмента дійсності можна розглядати як процес поступового накопичення наукових знань спочатку у вигляді

сукупностей несистемних форм (окремих фактів, гіпотез, понять тощо) з подальшим їх поєднанням в системні форми – від простих до найскладнішої, а саме, наукової теорії. Враховуючи це, у логіці та методології науки визначено сукупність основних **форм наукових знань**, що можуть бути результатами наукових досліджень.

До таких форм належать, насамперед, **дані експериментів, спостережень, практичної діяльності** – одиничні свідчення органів чуттів, показань приладів або установок, що безпосередньо відображають явища дійсності. Обов'язковою ознакою цих форм є наявність статистичного ряду одиничних даних. Крім того, дані експериментів та спостережень одержують внаслідок цілеспрямованого спостереження або експерименту за допомогою спеціальних методів, а дані практичної діяльності – шляхом накопичення її досвіду (наприклад, статистики за певним видом економічної діяльності).

Слід зазначити, що зазначені дані самі по собі не мають самостійної цінності для науки без їх подальшого наукового осмислення, результатами якого є така форма знань як наукові факти. **Науковий факт** – це узагальнені та теоретично інтерпретовані дані експериментів, спостережень, практичної діяльності. Наукові знання можуть бути віднесені до цієї форми, якщо вони: одержані за допомогою спеціальних статистичних методів; стосуються деякої наукової проблеми; підтверджені низкою одержаних незалежно один від одного рядів даних; виражені за допомогою термінів певної теорії. Наукові факти поділяють за функціями у науковому дослідженні на такі, що необхідні для: висування припущень, гіпотез (попередні); обґрунтування і розвитку гіпотез (обґрунтовуючі); доведення гіпотез (доказові). На основі узагальнення наукових фактів можуть розроблятися **типології** – системи, в яких наукові факти без теоретичного обґрунтування та пояснення згруповано у деякі загальні типи, а також задано відношення між ними.

Емпіричні знання є підґрунтям для отримання теоретичних знань, найбільш важливою формою яких є **закономірність** – необхід-

ний, стійкий зв'язок, що повторюється, між об'єктами дійсності. Порівняно із закономірністю, вищим рівнем теоретичного узагальнення виступає **науковий закон** – висловлювання, що за допомогою термінів певної наукової теорії відображає в узагальненому вигляді множину закономірностей певного типу. Науковий закон має відповідати таким формальним ознакам: його істинність є науково доведеною; він відображає множину відношень та зв'язків певного типу між об'єктами дійсності в узагальненому вигляді; таке відображення здійснюється за допомогою наукових термінів. У підсумку всі фундаментальні дослідження мають бути націлені на виявлення закономірностей та формулювання наукових законів.

Специфікою суспільних закономірностей є те, що в реальності вони діють переважно як тенденції. Наприклад, у методології соціальних і гуманітарних наук роль суспільних тенденцій багато в чому є аналогічною тій, яку в методології природничих наук відіграють наукові закони. Отже, з погляду суспільних досліджень однією з основних форм теоретичних знань є **тенденція** – порівняно стійкий загальний напрям зміни або розвитку певного явища, процесу або ідеї. Доцільно зазначити, що закономірності публічного управління є за своєю природою суспільними, що зумовлює важливість для відповідної галузі науки виявлення тенденцій розвитку як управлінських систем, так і суспільних об'єктів управління.

Відображенням знань про закономірності є принципи. Саме за допомогою принципів ці знання можуть застосовуватися в практиці. **Принципом** називають вихідне, найбільш загальне положення, що покладається в основу певної системи наукових знань або практичної діяльності. Зокрема, науковцями вироблено досить багато принципів публічного управління. З них можна виділити сукупність базових принципів, що мають універсальне значення для управлінської діяльності на всіх рівнях та у всіх галузях публічного управління.

Слід відзначити, що закони, закономірності та принципи

виступають головними складовими системи наукових знань про публічне управління. Важливість їх розуміння та врахування у практиці зумовлюється тим, що в іншому разі публічне управління не може бути дієвим та ефективним, оскільки суперечить об'єктивно існуючим, стійким, необхідним взаємозв'язкам між управлінськими явищами.

Крім принципів, у деяких галузях науки, наприклад, у фізико-математичних науках, поширеною формою знань є *аксіоми* – вихідні, найбільш загальні твердження певної наукової теорії, що приймаються в її межах як істинні без доведення та є основою доведення інших тверджень.

Закономірності та принципи є основою побудови різноманітних моделей і теоретичних концепцій, які є ще однією важливою формою наукових знань. *Модель* – це об'єкт, що у заданий спосіб відображає вибрані властивості, відношення та зв'язки об'єкта дослідження, який називається оригіналом. *Теоретична концепція* – це система найзагальніших поглядів на деякий фрагмент дійсності, що визначає певний спосіб його розуміння. Теоретичні концепції є основою розроблення цілісних теоретичних систем, зокрема, наукових теорій. Вони є особливо поширеними у суспільних та гуманітарних науках, зокрема, у галузі публічного управління.

Усі емпіричні та теоретичні результати наукових досліджень описуються за допомогою наукових понять. Під *поняттям* розуміють форму мислення, що відображає властивості, відношення, зв'язки предметів, явищ дійсності. Більш спеціальною формою наукових знань тут виступає *науковий термін* – слово або словосполучення, що покликане точно (бажано однозначно) позначати поняття про властивості певного об'єкта та їх співвідношення за допомогою спеціальних визначень у межах певної наукової теорії. Сукупність наукових термінів у певній галузі знань утворює її специфічну термінологію, уточнення та доповнення якої є необхідною складовою розвитку будь-якої системи наукових знань.

Серед форм прикладних наукових знань найбільш завершеними

та придатними до безпосереднього практичного застосування є *методи*, що у прикладному значенні є систематизованими способами практичної діяльності. Усі прикладні дослідження в підсумку мають спрямовуватися саме на розробку нових методів вирішення практичних завдань у різних сферах суспільного життя.

Разом з тим, часто результатами прикладних наукових досліджень є проміжні форми знань, на основі яких вже потім можна розробляти нові методи. До таких форм належить, в першу чергу, *підхід* – методологічна позиція, що виділяє певну сторону складного об'єкта, концентрує увагу на її дослідженні або практичному перетворенні та, відповідно, зумовлює відбір і застосування певного кола методів вирішення пізнавальних або практичних завдань. Наприклад, розробка спеціальних підходів до здійснення управлінської діяльності є однією з найбільш поширених форм результатів прикладних досліджень у галузі публічного управління. Крім підходів, основою методів можуть виступати такі форми знань як: *критерії* – ознаки, на основі яких здійснюється оцінювання та вибір певних об'єктів; *норми, стандарти* – значення, яким мають відповідати показники певної практичної діяльності, що використовуються для контролю правильності протікання її процесів та якості її результатів.

У суспільних дослідженнях прикладного характеру поширеною формою наукових результатів є *науково-прикладні рекомендації* – поради, побажання та пропозиції щодо здійснення практичної діяльності. Ці рекомендації узагальнюються у вигляді рекомендацій певних *напрямів* удосконалення, розвитку, здійснення практичної діяльності. Зокрема прикладні дослідження у галузі публічного управління, як правило, завершуються розробкою рекомендацій щодо удосконалення різноманітних управлінських механізмів, доцільних напрямів державної політики тощо. Іншою можливою формою прикладних результатів у подібних дослідженнях є *обґрунтування* доцільності запровадження у практику певного суспільного інституту (політичного, правового, економічного та ін.), наприклад, шляхом

адаптації його зарубіжного аналога.

Для досягнення наукових результатів використовуються різноманітні *засоби наукових досліджень*, які традиційно поділяються на дві категорії:

- матеріальні знаряддя;
- ідеальні засоби пізнання.

До матеріальних знарядь наукових досліджень відносяться різноманітні прилади, обладнання, матеріали, різні технічні засоби накопичення, обробки інформації і моделювання і т. п. Ці матеріальні знаряддя багато в чому відрізняються від тих, що використовуються в будь-якій іншій діяльності. Але із зростанням наукоємності та складності виробництва наука поступово втрачає свою винятковість в цьому відношенні.

Значно більш важливе значення мають ідеальні засоби пізнання, які узагальнено прийнято позначати поняттям "методологія наукових досліджень". До цієї методології зазвичай включають певну систему понять і категорій, пізнавальні принципи та методологічні підходи, методи, методики, прийоми та процедури досліджень, чітко сформульовані проблеми і гіпотези, котрі існуючі в даній галузі науки, отримані в результаті попередніх досліджень моделі та закономірності тощо. Методологічні засоби пізнання, на відміну від матеріальних знарядь, нерозривно пов'язані з науковими дослідженнями і відрізняють їх від будь-якої іншої сфери діяльності. Враховуючи це, далі детально розглядається структура методології наукових досліджень з акцентом на її особливостях у галузі публічного управління.

1.3. Методологія наукових досліджень як основа наукового пізнання

Згідно з Енциклопедією державного управління (2011 р.), *методологія* – система способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її

структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності. У загальному вигляді методологію поділяють на три підсистеми: методологію науки – вчення про систему способів організації і здійснення наукового пізнання, а також побудову систем наукових знань; методологію наукових досліджень – систему способів наукових досліджень певних об'єктів; методологію практичної діяльності – систему способів організації та здійснення практичної діяльності.

Методологію наукових досліджень у цілому прийнято поділяти на *три основні рівні* – філософську, загальнонаукову та конкретно-наукову (І.Андрєєв, В.Ільїн, П.Копнін, Е.Юдін та ін.). Виокремлюють ще рівень спеціальних методик вирішення конкретних пізнавальних завдань в межах певних наукових дисциплін. Однак потенційно коло таких завдань виявляється, як правило, ширше, тому ці методики доцільно включати до конкретнонаукової методології.

Філософська методологія виконує роль основи для методології інших рівнів та функції визначення загальних передумов і шляхів досягнення об'єктивного знання у будь-якій галузі науки, а також світоглядно-ціннісних установок наукового пізнання. Цей рівень методології існує не як жорстка система норм і технологічних прийомів, а як система орієнтирів пізнавальної діяльності. Виділяють два основні компоненти філософської методології:

- філософські пізнавальні принципи, що ґрунтуються на філософських законах і категоріях (наприклад, поєднання аналізу і синтезу, універсальної єдності світу, розвитку та ін.);

- філософські пізнавальні підходи, кожен з яких виходить зі специфічного погляду на об'єктивну дійсність взагалі та пропонує відповідну методологічну позицію щодо її дослідження (наприклад, еволюційний та креаційний підходи у біології, детерміністичний та імовірнісний підходи до дослідження суспільних явищ тощо).

Загальнонаукова методологія виступає системою універсальних методологічних засобів, що використовуються в багатьох, а у тенденції – в усіх галузях науки. На відміну від філософської

методології, загальнонаукова методологія не претендує на розробку світоглядних орієнтирів та визначення загальних шляхів пізнання, а дає загальний інструментарій самої пізнавальної діяльності. Існує широкий спектр універсальних методологічних засобів, комплексне застосування яких є особливо необхідним при дослідженні масштабних міждисциплінарних об'єктів. До основних компонентів загальнонаукової методології відносять:

- загальнонаукові методологічні принципи, серед яких виділяють: загальні принципи побудови теоретичних знань (наприклад, причинності, відповідності, можливості дослідної перевірки тощо); принципи, на яких будуються теорії, що мають загальнонаукове значення (наприклад, принципи теорії систем, кібернетики тощо);

- загальнонаукові підходи до дослідження (наприклад, алгоритмічний, системний, кібернетичний, інформаційний, діяльнісний підходи тощо);

- загальнонаукові методи досліджень, що призначені для вирішення пізнавальних завдань, які постають у будь-якому науковому дослідженні;

- загальнонаукові прийоми та процедури емпіричного й теоретичного дослідження;

- загальнонаукові критерії оцінювання, зокрема, істинності теоретичних знань та наукових фактів, коректності та обґрунтованості наукових завдань тощо.

Конкретнонаукова методологія є високоспеціалізованою методологією, що має чітко виражений нормативний характер, безпосередньо регламентує наукову діяльність і застосовується лише до певних класів об'єктів дослідження й пізнавальних завдань в окремих галузях науки або наукових дисциплінах (наприклад, методологія біології, фізики, математики, соціології, політології тощо). Структуру цього методологічного рівня, як і попереднього, складають відповідні принципи, підходи, методи, прийоми, процедури, критерії оцінювання. Крім них, на даному рівні важливим різновидом методологічних засобів виступають методики – системи дій по

застосуванню певних принципів та методів наукових досліджень для вирішення конкретних наукових завдань.

Характерним прикладом конкретнонаукової методології є *методологія досліджень у галузі публічного управління* – система способів пізнавальної діяльності у відповідній галузі, що включає принципи, підходи, методи, норми, парадигми тощо. Особливістю досліджень у публічному управлінні є їх технологічна і прикладна складові. Технологічна складова передбачає вивчення засобів, форм, процесів, алгоритмів управління з метою забезпечення функціонування та розвитку суспільства. Важливою особливістю управлінського процесу в контексті публічного управління є його раціональність. Вона виражається у цілераціональній орієнтації і раціональному обґрунтуванні управлінського інструменту та його використання. Разом з тим, дана раціональність проходить через узгодження інтересів суб'єктів управління, трансформована цінностями. Прикладна складова спрямована на отримання теоретичних знань та накопичення емпіричної наукової інформації, які б дозволили реалізовувати функції публічного управління.

Методологічний інструментарій досліджень у публічному управлінні включає, насамперед, низку *специфічних принципів*, серед яких:

- принцип об'єктивності публічного управління, що зумовлює необхідність враховувати в усіх управлінських процесах реальний стан суспільства, можливості та закономірності його розвитку;

- принцип універсальності управління, згідно з яким цикл і загальні функції управління є однаковими як для публічного управління, так і для інших видів суспільного управління, тому при вирішенні проблем публічного управління можна використовувати напрацювання різних теорій управління, зокрема, менеджменту, соціального управління тощо;

- принцип системності, що передбачає розгляд публічного управління як єдиної складної системи, а також дослідження будь-якого локального державно-управлінського явища або процесу як

складової, що вбудована в цю велику систему з обов'язковим врахуванням всієї сукупності зв'язків та відношень в її межах;

- принцип міждисциплінарності, згідно з яким публічне управління є специфічним об'єктом міждисциплінарних досліджень, що перебувають на стику низки суспільних наук, насамперед політології, менеджменту і права;

- принцип невизначеності, відповідно до якого вирішення проблем публічного управління завжди відбувається в умовах невизначеності внаслідок неповноти і недостовірності інформації, різноманітності та неповної передбачуваності чинників, що впливають на управлінські ситуації, насамперед людського чинника;

- принцип самоорганізації, що передбачає зміну структури суспільної системи за рахунок власних рушійних сил з метою досягнення стану рівноваги та ефективного функціонування та ін.

Дослідження з публічного управління здійснюються за допомогою низки *спеціальних підходів*, до яких належать:

- системний, що розглядає публічне управління як динамічну систему, у якій поєднуються три загальні компоненти: суб'єкт управління – держава; об'єкт управління – суспільна і приватна життєдіяльність людей, на яку спрямовано управлінський вплив; державно-управлінська діяльність, в процесі якої реалізуються різноманітні зв'язки і взаємодії між суб'єктом та об'єктом державного управління;

- ситуаційний, що передбачає інтерпретацію кожної конкретної управлінської ситуації, прогнозування наслідків зміни її параметрів, та вибір найбільш ефективних у даній ситуації методів і технологій публічного управління;

- процесний, відповідно до якого публічне управління реалізується через неперервний циклічний процес реалізації загальних функцій публічного управління (ними переважно вважаються планування, організація, мотивація і контроль), пов'язаних функціями прийняття рішень і комунікації;

- діяльнісний, що передбачає розгляд управлінської діяльності з

точки зору "всезагальної структури" будь-якої діяльності, що включає мету, засоби, результат і процес діяльності;

- історичний, що полягає у вивченні публічного управління в історичному плані з погляду історичного взаємозв'язку та розвитку;

- інформаційний, згідно з яким публічне управління – це процес комунікації, тобто обміну інформацією, між суб'єктом і об'єктом публічного управління;

- з погляду прийняття рішень, що розглядає публічне управління як процес прийняття і реалізації управлінських рішень;

- структурно-функціональний, який передбачає розподіл системи публічного управління на складові елементи та їх функціональний аналіз з метою з'ясування їх ролі та необхідності подальшого розвитку;

- емпіричний, що досліджує реалії останнього шляхом спостереження, експерименту, проведення соціологічних досліджень;

- соціально-психологічний, що орієнтує на вивчення організаційної та особистісної поведінки в структурі публічного управління, та інші підходи.

У дослідженнях з публічного управління широко використовуються загальнонаукові методи, прийоми та процедури, але у адаптованому та специфічному вигляді, наприклад, аналіз (політичний, правовий, інституційний, проблемний, прогностичний, програмний та ін.), моделювання (організаційних систем, процесів управління, прийняття рішень, вироблення політики тощо), експеримент (соціальний, державно-правовий тощо), спостереження (соціологічні дослідження, збір статистичної інформації та ін.), постановка завдання (за участю державних органів), розробка гіпотез (має виражену ціннісну складову, тобто гіпотези розглядаються з точки зору певної системи цінностей, якими керуються у практиці державного управління), емпірична перевірка (у локальних масштабах) тощо. У цьому зв'язку серед дослідницьких засобів у галузі публічного управління поширеними є різноманітні *методики*, в яких відомі загальнонаукові методи та процедури конкретизуються і

спеціальним чином поєднуються, перетворюючись на засоби вирішення певного кола пізнавальних завдань у межах державно-управлінської проблематики.

Фахівці відзначають тісний зв'язок практичної методології наукових досліджень з методологією аналітичної діяльності. Наприклад, у навчальному посібнику І.Захарової та Л.Філіпової зазначається, що за найпростішого підходу аналітику можна розглядати як деяку єдність пізнавально-практичного проблемного поля і аналітичних методів одержання знання. У цьому зв'язку реалізація аналітичної діяльності здійснюється, насамперед, за допомогою застосування методів пізнавальної діяльності, кожний з яких являє собою сукупність конкретних принципів, правил, прийомів і алгоритмів аналітичної діяльності, що склалися в деяку систему в процесі застосування людьми. Одне з визначень аналітики, наведених у роботі П.Конотопова та Ю.Курносова, трактує її як методологію пізнання, що використовує для одержання нового знання як суто наукові, так і інтуїтивні методи.

Частина авторів навіть певною мірою ототожнює методологію аналітики та наукових досліджень. Зокрема, на думку І.Кузнецова, аналітична робота, як процес пізнання об'єктивної реальності, здійснюється за законами діалектики, формальної логіки, із застосуванням загальнонаукових методів досліджень. Як зазначають П.Конотопов та Ю.Курносов, використання методологічного базису філософії є основою й традицією інформаційно-аналітичної роботи, а багато її основоположних методів і принципів були сформульовані представниками різних філософських шкіл від давніх часів до сучасності. У аналітичній діяльності широко використовується методологія системного аналізу як безпосередньо, так і у адаптованому вигляді, відповідно до конкретних завдань аналітико-синтетичної переробки інформації.

Комплекс розглянутих вище елементів конкретнонаукової методології досліджень у галузі публічного управління складає базу *державно-управлінської аналітики*, під якою у Енциклопедії

державного управління розуміється аналітична діяльність, що використовується в державному управлінні. Як зазначають Ю.Сурмін та І.Бідзюра, найважливішою особливістю державно-управлінської аналітики є її комплексний характер, який зумовлений тим, що в ній інтегровані не тільки різні методи аналізу, але й різні галузі аналітичної діяльності, такі як економічний, фінансовий, політичний та інші види аналізу. Вчені відзначають тенденцію зростання ролі державно-управлінської аналітики в суспільстві й державі. Це зумовлюється, насамперед, дуже значним ускладненням та збільшенням різноманітності суспільних процесів, протікання яких важко передбачити. Управлінські ситуації часто змінюються, тому не спрацьовує опора лише на здоровий глузд та накопичений досвід вирішення подібних проблем. Отже, в сучасних умовах функціонування аналітики як розвиненого інституту є необхідною передумовою ефективності публічного управління.

Контрольні питання до розділу 1

1. Визначте предмет, завдання, мету курсу "Методологія досліджень публічного управління та адміністрування".
2. Охарактеризуйте феномен науки в умовах сучасного суспільства.
3. Дайте визначення поняття "науки" та розкрийте її ознаки.
4. Розкрийте поняття "наукова діяльність".
5. Визначте поняття "наукове дослідження".
6. Дайте визначення фундаментального дослідження.
7. Дайте визначення прикладного дослідження.
8. В чому полягає різниця між фундаментальним та прикладним дослідженням?
9. Що означає поняття "експериментальні розробки"?
10. Розкрийте поняття "науково-технічний прогрес".
11. Назвіть сектори наукової діяльності.
12. Які сектори входять до класифікації наукових організацій?

13. Порівняйте наукову діяльність з процесом управління.

14. Розкрийте особливості галузі науки "державне управління".

15. В чому полягає технологічна складова науки державного управління?

16. Розкрийте аксіологічний аспект науки державного управління.

17. Що є об'єктом наукового дослідження?

18. Які галузі науки входять до класифікації ЮНЕСКО?

19. Які спеціальності включає галузь науки "Державне управління"?

20. Що таке галузь знань?

21. Визначте поняття "доктор філософії".

22. Визначте поняття "доктор наук".

23. У чому полягає загальна мета наукових досліджень?

24. У чому різниця між суто-теоретичними (вільними) та пошуково-теоретичними (цілеспрямованими) фундаментальними дослідженнями?

25. На які категорії поділяються результати наукових досліджень?

26. Що таке науковий факт?

27. Що таке закономірність?

28. Як співвідносяться поняття "закономірність" і "науковий закон"?

29. Що таке принцип?

30. Що таке підхід?

31. Що таке модель?

32. Що є основою побудови моделей і теоретичних концепцій?

33. Розкрийте поняття теоретичної концепції.

34. Як характеризується метод у прикладному значенні?

35. Розкрийте сутність філософської методології.

36. Визначте поняття та опишіть структуру загальнонаукової методології.

37. Розкрийте зв'язок методології наукових досліджень з методологією аналітичної діяльності.

38. Дайте визначення державно-управлінської аналітики.

39. Охарактеризуйте методологію наукових досліджень у галузі публічного управління та її значення для державно-управлінської аналітики.

40. Які основні принципи включає методологія наукових досліджень у галузі публічного управління.

41. Розкрийте основні спеціальні підходи, що використовуються у дослідженнях з публічного управління.

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Наука як інструмент суспільного розвитку.

2. Основні проблеми розвитку науки в на сучасному етапі та шляхи їх розв'язання.

3. Сутність та проблемне поле наукових досліджень у сфері публічного управління.

4. Пріоритетні напрями розвитку наукових досліджень у сфері публічного управління в сучасних умовах державотворення.

5. Роль науки у забезпеченні ефективності публічного управління.

6. Галузі науки, результати яких доцільно використовувати у дослідженнях публічного управління з урахуванням їх міждисциплінарного характеру.

7. Зв'язок аналітики з науковими дослідженнями.

8. Аналітична діяльність та наукові дослідження як універсальний процес, порівняння їх основних етапів.

9. Цілі аналітичної та наукової діяльності: порівняльна характеристика.

Рекомендована література до розділу 1

1. Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Методологія системних досліджень в державному управлінні: навч. посіб. К.: ВПЦ АМУ, 2011. 116 с.

2. Бакуменко В. Д. Підходи та моделі креативного державного управління: монографія / В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, О. М. Руденко; за заг. ред. В. Д. Бакуменка. К.: АМУ, 2014. 228 с.

3. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. 2011. 748 с.

4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. 2011. 692 с.

5. Про вищу освіту. Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Голос України*. 2014. 6 серп.

6. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. *Голос України*. 2016. 15 січ.

7. Захарова І. В., Філіпова Л. Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 336 с.

8. Кравченко С. О., Євмешкіна О. Л. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. К.: УкрСІЧ, 2018. 150 с.

9. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 верес. 2011 р. № 1057. Офіц. вісн. України. 2011. № 78. С. 215.

10. Сурмін Ю. П. Методологія галузі науки "Державне управління": монографія. К.: НАДУ, 2012. 372 с.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета розділу – сформулювати у слухачів:

- знання процесу наукового дослідження, його технології та організації;
- уявлення про особливості виконання та захисту дисертацій як різновиду наукового дослідження;
- вміння та навички планування й реалізації наукового дослідження, зокрема, підготовки дисертацій і наукових публікацій.

Після вивчення розділу **здобувачі повинні**:

- знати теоретичні основи і універсальні технології організації та проведення наукового дослідження;
- розуміти специфіку виконання та захисту дисертацій;
- вміти відображати результати досліджень у вигляді монографій, наукових статей та інших публікацій відповідно до встановлених вимог та з дотриманням наукової культури;
- володіти навичками організації та проведення наукових досліджень на основі ефективних підходів, методик та процедур.

Основні поняття розділу: процес наукового дослідження, технологія наукового дослідження, наукова гіпотеза, технічне завдання, основні логічні закони, аргументування, дисертація, докторська дисертація, кандидатська дисертація, автореферат дисертації, процес підготовки дисертації, тема дисертації, об'єкт дослідження, предмет дослідження, мета дослідження, наукова проблема, наукове завдання, наукова новизна, наукова публікація, монографія, наукова стаття, наукове фахове видання, наукометрична база даних, індекс цитування, тези доповідей на наукових комунікативних заходах.

2.1. Процес наукового дослідження, його технологія та організація

Процес наукового дослідження являє собою сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, що здійснюються за допомогою певних процедур. Наукове дослідження можна уявити як процес, що розгортається у кілька етапів. Ю.Сурміним запропоновано *чотириланкову модель організації наукового дослідження*, за якої воно включає чотири етапи – програмувальний, інформаційний, аналітичний і практичний.

На етапі програмування, результатом якого є програма дослідження, розробляються питання методології, методики і техніки дослідження. Інформаційний етап передбачає застосування методів і техніки для отримання масиву достовірної і репрезентативної інформації. Аналітичний етап призначений для здійснення аналізу інформації, її узагальнення, теоретизування, описання і пояснення фактів, обґрунтування тенденцій і закономірностей, виділення кореляційних і причинно-наслідкових зв'язків. Практичний етап передбачає розроблення практичних рекомендацій і технологій.

Процес наукового дослідження є досить тривалим і складним. Він починається з виникнення ідеї, а завершується доведенням правильності гіпотез і суджень. Науковці однак не в тому, що процес наукового дослідження, який називається ще просто процесом дослідження або процесом пізнання, складається з одних і тих же етапів незалежно від специфіки суб'єкта, об'єкта, мети і засобів пізнання. Натомість, дана специфіка визначає внутрішній зміст пізнавальних етапів у кожному конкретному дослідженні.

Виходячи з цього, в самому загальному вигляді процес наукового дослідження включає етапи формулювання теми, визначення мети та завдань дослідження, висунення гіпотези, здійснення теоретичних розробок, проведення емпіричних досліджень, узагальнення наукових фактів і результатів, аналіз та оформлення наукових результатів, їх упровадження та визначення

ефективності наукового дослідження. Розкриваючи цю послідовність більш детально, на основі напрацювань з логіки та методології науки можна скласти *універсальну модель процесу наукового дослідження*, що містить наведені нижче основні етапи.

1. Вибір об'єкта і предмета дослідження.

2. Збір і обробка інформації про предмет дослідження. Така інформація включає емпіричні дані, а також існуючу модель предмета дослідження у вигляді системи знань, якщо така існує.

3. Визначення мети дослідження і, відповідно, формулювання наукової проблеми або наукового завдання. У загальному вигляді для фундаментальних досліджень метою є або побудова нової моделі об'єкта, або уточнення існуючої, а для прикладних – деталізація існуючої моделі об'єкта дослідження до такого ступеня, що дозволяє використати її для вирішення практичних завдань, а також з'ясування можливостей такого використання в тих чи інших сферах діяльності.

4. Вибір засобів пізнання – як матеріальних, так і ідеальних.

5. Збір, обробка і оцінювання емпіричної інформації відповідно до поставленої мети дослідження.

6. Формулювання робочих гіпотез щодо вирішення наукової проблеми або наукового завдання. Під *науковою гіпотезою* розуміється обгрунтоване ймовірне припущення про властивості, відношення або зв'язки деякого фрагмента дійсності, що вимагає підтвердження. Необхідними формальними ознаками наукової гіпотези є: пояснення причин певної сукупності явищ; логічна несуперечливість; узгодженість з наявними науковими теоріями і фундаментальними законами; можливість дослідної перевірки. На цьому етапі відбувається побудова однієї або декількох альтернативних моделей об'єкта пізнання (для фундаментальних досліджень) або пропонування множини альтернативних варіантів використання існуючої моделі цього об'єкта для вирішення практичних завдань (для прикладних досліджень).

7. Порівняльна оцінка робочих гіпотез на основі наявних фактів і попередній вибір найбільш імовірних. Як правило, на цьому етапі

відбирається одна гіпотеза, котра піддається подальшій перевірці.

8. Перевірка внутрішньої узгодженості прийнятої робочої гіпотези у формально-логічному відношенні.

9. Виявлення відношення даної гіпотези до інших існуючих систем знань (гіпотез, законів, теорій). Прийнята гіпотеза може відповідати їм, суперечити або розвивати.

10. Проведення перевірочних емпіричних досліджень. Цей етап передбачає збір і обробку додаткових емпіричних даних про предмет дослідження, перевірку відповідності прийнятої робочої гіпотези цій інформації. Якщо гіпотеза підтверджується, то відбувається перехід до п. 11, в іншому випадку – до п. 5.

11. Включення отриманих наукових результатів, зокрема закономірностей, принципів, моделей, методів та ін., у систему достовірного знання шляхом їх остаточного доопрацювання та оформлення.

Описаний процес теоретично може циклічно повторюватися необмежене число разів. Конкретний суб'єкт дослідження перериває його на тому циклі, коли або досягнутий достатній, з його точки зору, ступінь адекватності результатів поставленій меті, або немає можливостей для подальшого продовження роботи.

Під час проведення наукового дослідження виникає потреба у побудові його попередньої узагальненої моделі, яка б давала змогу бачити основні його етапи, процедури, можливі результати, а вже потім проводити саме дослідження. Побудова такої моделі отримала назву **програмування наукового дослідження**, а сама модель – програми наукового дослідження. У практиці організації наукових досліджень використовують кілька різновидів програм наукових досліджень, які є короткими теоретико-методологічними і організаційно-методичними описами наукового дослідження.

Як правило, таким програмним документом виступає **технічне завдання**. Воно є основним вихідним документом науково-дослідної роботи, в якому містяться технічні вимоги до наукової продукції, етапи робіт, порядок здавання і приймання наукових результатів.

Технічне завдання розробляють на основі наукового прогнозування розвитку науки, результатів виконання попередніх досліджень, аналізу патентної, науково-технічної документації, інформаційних матеріалів щодо новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, а також досвіду попереднього розроблення та експлуатації аналогічної продукції. У загальному випадку *основними елементами* технічного завдання на науково-дослідну роботу є:

- назва науково-дослідної роботи;
- формальні та змістовні підстави для виконання науково-дослідної роботи;
- виконавці науково-дослідної роботи;
- терміни виконання науково-дослідної роботи;
- мета і завдання науково-дослідної роботи;
- основні складові частини наукової продукції;
- технічні вимоги;
- стадії і етапи науково-дослідної роботи;
- порядок приймання науково-дослідної роботи і матеріали, які подають під час завершення її етапів.

Після підготовки та затвердження технічного завдання починається процес безпосереднього дослідження. Він передбачає контакт дослідника з об'єктом, у результаті чого дослідник отримує сукупність характеристик цього об'єкта.

Одержані характеристики є головним матеріалом для перевірки робочої гіпотези і вирішення проблеми. Залежно від предмета й мети дослідження ці характеристики можуть поставати у вигляді: різних параметрів об'єкта (просторових, часових, енергетичних, інформаційних, інтеграційних); співвідношень між частинами об'єкта або його самого з іншими об'єктами; різних залежностей його станів від різних факторів і т. д. Усю сукупність таких відомостей називають даними про об'єкт, а точніше, первинними даними, щоб підкреслити безпосередній характер цих відомостей і необхідність їх подальшого аналізу, обробки, осмислення. У теоретичному дослідженні під збором даних мають на увазі пошук і відбір уже відомих фактів, їх

систематизацію, опис під новим кутом зору. В емпіричному дослідженні під даними розуміють відображення предметів, явищ, ознак або зв'язків об'єктивної дійсності.

Для перевірки гіпотези, установлення причинних зв'язків між феноменами у межах наукового дослідження проводять експерименти та спостереження.

Далі проходить етап обробки даних. Зібравши їх сукупність, дослідник розпочинає їх обробку, отримуючи відомості більш високого рівня, які називають результатами. Якщо при обробці даних виявлено помилки, прогалини, невідповідності, то їх можна ліквідувати, провівши повторні дослідження.

Наступна за якісною обробкою даних вирішальна фаза наукового дослідження – *інтерпретація результатів*. Часто цю фазу називають теоретичною обробкою, підкреслюючи її відмінність від емпіричної статистичної обробки. Теоретична обробка виконує дві головні функції: перетворення статистично підготовлених даних ("вторинних даних", результатів) на емпіричні знання; отримання теоретичних знань на основі емпіричних. Таким чином, на цьому етапі особливо чітко виявляється єдність і взаємозв'язок емпіричних і теоретичних знань.

Обробка даних приводить лише до констатації деяких фактів, що стосуються досліджуваного об'єкта. Опис дає констатуюче уявлення про об'єкт у цілому. Тому слід знайти пояснення виявленим фактам і розкрити сутність об'єкта. На цьому етапі здійснюється виявлення для групи об'єктів найбільш істотних рис, що визначають їх найважливіші характеристики. З логічного погляду це передбачає індуктивний процес переходу від часткового до загального. Отримані в дослідженнях результати стосуються зазвичай конкретних ситуацій та окремих явищ. Після пояснення окремих фактів треба провести їх проектування на більші множини.

Завершує наукове дослідження формулювання висновків. Вони повинні відображати сутність проблеми і бути лаконічними. На цьому етапі необхідно узгодити висновки із зазначеними на початку

дослідження метою і завданнями, а також вказати, чи виконано завдання, чи досягнуто мету дослідження, в остаточному підсумку – чи вирішено проблему.

У організаційному вимірі в Україні координацію наукових досліджень здійснює **НАН України**, заснована 27 листопада 1918 р. у м. Києві. Її першим президентом був видатний учений із світовим ім'ям В.Вернадський. НАН України згідно з чинним законодавством є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності. Самоврядність НАН України полягає у самостійному визначенні тематики досліджень та форм їх організації й проведення, формуванні своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків, виборності та колегіальності органів управління. НАН України об'єднує дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів, усіх науковців її установ, організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук.

Найвищим органом самоврядування НАН України є **Загальні збори**, що складаються з дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів. У сесіях Загальних зборів (крім питань, пов'язаних з виборами дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів НАН України) беруть участь з правом ухвального голосу наукові працівники, делеговані трудовими колективами наукових установ НАН України, з правом дорадчого голосу – іноземні члени, керівники наукових академічних установ та представники наукової громадськості.

У НАН України функціонують 3 секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук), що об'єднують 14 відділень наук: математики; інформатики; механіки; фізики та астрономії; наук про Землю; фізико-технічних проблем матеріалознавства; фізико-технічних проблем енергетики; ядерної фізики та енергетики; хімії; біохімії,

фізіології і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мистецтвознавства.

У НАН України діють 5 регіональних наукових центрів подвійного з Міністерством освіти і науки України підпорядкування, а саме, Донецький (Донецька область), Західний (м. Львів), Південний (м. Одеса), Північно-східний (м. Харків), Придніпровський (м. Дніпро), а також Центр проблем розвитку регіонів (м. Київ). Статутну діяльність та бюджетне фінансування Кримського наукового центру призупинено в 2014 р.

Координацію наукових досліджень НАН України здійснюють Рада президентів академій наук України та Експертна рада з питань оцінювання тем фундаментальних науково-дослідних робіт при НАН України. Робота цих органів сприяє розробленню та реалізації узгодженої наукової політики, підготовці та внесенню у владні структури пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази функціонування наукової сфери, матеріально-технічної і фінансової підтримки досліджень, поліпшення кадрового забезпечення.

2.2. Виконання та захист дисертацій як різновиду наукового дослідження

На даний час в Україні продовжено захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Відповідно до Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, *кандидатська дисертація* повинна містити нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки.

У Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197) докторська дисертація – кваліфікаційна наукова праця, підготовлена на здобуття наукового ступеня доктора наук обсягом основного тексту не менше 10 авторських аркушів на

правах рукопису або обсягом основного тексту не менше трьох авторських аркушів у вигляді наукової доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, яка містить нові науково обґрунтовані результати.

До дисертації, що містить науково-прикладні результати, повинні додаватися документи, що підтверджують практичне використання отриманих здобувачем результатів – впровадження у виробництво, достатню дослідно-виробничу перевірку, отримання нових кількісних і якісних показників, суттєві переваги запропонованих технологій, зразків продукції, матеріалів тощо, а до дисертації, що містить теоретичні наукові результати, – рекомендації щодо їх використання.

Дисертація виконується у певній галузі науки та за науковою спеціальністю відповідно до переліку, який затверджує Міністерство освіти і науки України, і повинна відповідати паспорту наукової спеціальності. Темі дисертацій пов'язуються, як правило, з основними науково-дослідними роботами, що виконуються вищими навчальними закладами або науковими установами і затверджуються вченими (науково-технічними) радами для кожного здобувача окремо.

В межах нової системи, відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, **дисертація на здобуття ступеня доктора філософії** є самостійним розгорнутим дослідженням, що пропонує розв'язання актуального наукового завдання в певній галузі знань або на межі кількох галузей, результати якого становлять оригінальний внесок у суму знань відповідної галузі (галузей) та оприлюднені у відповідних публікаціях. **Дисертація на здобуття ступеня доктора наук** повинна містити узагальнення самостійних досліджень стосовно актуальної наукової проблеми (групи проблем) у межах однієї або кількох галузей знань, результати яких забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове

значення, є достовірними та пройшли широку апробацію.

Розглянемо *правила і процедури виконання та захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук*.

Процес підготовки кожної такої дисертації з формального погляду здійснюється за типовою процедурою, що включає шість *основних етапів*, зокрема, підготовчий, збирання емпіричного матеріалу, проведення дослідження, написання тексту роботи, попередній захист, захист роботи, що детально висвітлено у табл. 2.1. Офіційна інституціоналізація дисертації здійснюється на підготовчому та завершальному етапі.

Таблиця 2.1

Процес підготовки дисертації

Етап	Зміст	Результат
Підготовчий	Визначення напрямку наукової роботи Узгодження теми на кафедрі та у підрозділі, що відповідає за підготовку науково-педагогічних кадрів, її офіційне затвердження Призначення наукового керівника (консультанта) Розроблення спільно з керівником плану дослідження	План-графік підготовки роботи, постійні консультації з керівником (консультантом)
Збирання емпіричного, фактологічного матеріалу	Збирання необхідного емпіричного матеріалу, його класифікація, визначення місця в роботі, узагальнення Аналіз літератури за темою дослідження	Емпіричні дані, для яких визначено місце в роботі, огляд літератури
Проведення дослідження	Осмислення сутності досліджуваної проблеми, визначення мети і завдань дослідження Обґрунтування основних напрямів вирішення проблеми Аналіз емпіричного матеріалу Підготовка теоретичних висновків за гіпотезою дослідження	Чорнові матеріали дослідження, які диференційовані по пунктах

Етап	Зміст	Результат
	Підготовка висновків і рекомендацій щодо практичного використання результатів	
Написання тексту роботи	Написання розділів і параграфів роботи Написання автореферату дисертації Літературне редагування роботи Оформлення роботи Аналіз роботи науковим керівником (консультантом) і підготовка відгуку	Текст роботи, перший варіант роботи
Попередній захист	Підготовка засідання кафедри Підготовка та апробація тексту виступу на захисті роботи Підготовка наочних матеріалів на попередній захист Аналіз роботи рецензентами і підготовка офіційних рецензій на попередній захист Підготовка документів для подання роботи до спеціалізованої вченої ради Подання роботи до спеціалізованої вченої ради Тиражування автореферату Отримання відгуків на роботу від офіційних опонентів та відгуків на автореферат дисертації	Надрукована та вчитана дисертація, що пройшла попередній захист і подана до спеціалізованої вченої ради
Захист роботи	Підготовка тексту виступу для захисту роботи на засіданні спеціалізованої вченої ради Осмислення відповідей на можливі додаткові запитання членів спеціалізованої вченої ради Виступ і відповіді на запитання на засіданні спеціалізованої вченої ради Підготовка документів для подання роботи в Міністерство освіти і науки України	Захист дисертації

Написання та оформлення дисертації має здійснюватися згідно з

Вимогами до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40.

Згідно з цим документом, *дисертація готується державною мовою* у вигляді спеціально підготовленої наукової праці на правах рукопису в твердій або м'якій палітурці та в електронній формі. За бажанням здобувача дисертація може бути перекладена англійською мовою або іншою мовою, пов'язаною з предметом дослідження, з поданням перекладу до спеціалізованої вченої ради.

Дисертація повинна мати такі *основні структурні елементи*:

- титульний аркуш (за встановленою формою);
- анотація (за встановленим зразком);
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- вступ (за рекомендованою структурою);
- розділи дисертації;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Кожен з цих елементів, а також розділи дисертації та додатки мають починатися з нової сторінки.

Рекомендований обсяг основного тексту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук для суспільних і гуманітарних наук – 15-17 авторських аркушів, а на здобуття наукового ступеня кандидата наук (ступеня доктора філософії) – 6,5-9 авторських аркушів. До основного тексту дисертації не входять такі її структурні елементи як список використаних джерел та додатки, а також таблиці та ілюстрації, які повністю займають площу сторінки. *Авторський аркуш* дорівнює 40 тис. друкованих знаків, враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами, що становить близько 24 сторінок друкованого тексту при оформленні дисертації за допомогою комп'ютерної техніки з використанням текстового редактора Microsoft Word за такими параметрами: сторінка формату А4; шрифт – Times New Roman; розмір шрифту – 14 pt; міжрядковий

інтервал – 1,5; поля не менше: ліве – 20-25 мм, праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм. Враховуючи це, **рекомендований обсяг основного тексту дисертації** на здобуття наукового ступеня доктора наук становить 360-408 сторінок, а на здобуття наукового ступеня кандидата наук (ступеня доктора філософії) – 156-216 сторінок.

За змістом найбільш важливим елементом титульного аркуша є **тема (назва) дисертації**. Рекомендується, щоб вона була, по можливості, короткою, відповідати обраній спеціальності та суті вирішеної наукової проблеми (завдання), вказувати на мету дисертації та її завершеність. Назву не рекомендують починати зі слів "Дослідження питання...", "Дослідження деяких шляхів...", "Деякі питання...", "Матеріали до вивчення...", "До питання..." тощо, в яких не відбито достатньою мірою суть проблеми. Крім того, як правило, недоцільно починати назву дисертації зі слів "аналіз", "моделювання", "синтез" і т.п., що вказують на методи, а не на мету дисертації. Аналіз тем захищених дисертацій у галузі державного управління показує, що доцільно формулювати їх у межах 6-10 слів, не рахуючи прийменників.

За змістом можна запропонувати **два поширені способи формулювання теми дисертації**. За першим способом вона є відображає певний об'єкт у галузі публічного управління. Прикладами таких формулювань тем можуть бути: "Механізм публічного управління розвитком регіональної туристичної дестинації"; "Механізми державного регулювання системи соціального захисту населення"; "Державне управління розвитком трудового потенціалу України" та ін. За другим способом тема дисертації відображає певну дію щодо перетворення об'єкта у галузі публічного управління, зокрема, його удосконалення, розвиток, формування, реформування тощо. Прикладами таких формулювань тем можуть бути: "Розвиток системи державних закупівель в соціальній сфері: державно-управлінський аспект"; "Удосконалення механізму державного управління інноваційним розвитком вуглевидобувної галузі"; "Реформування державного управління

вищою освітою в Україні на основі європейського досвіду" та ін.

Анотація дисертації є узагальненим коротким викладом її основного змісту, що подається державною та англійською мовами для ознайомлення з її змістом та результатами. В анотації дисертації мають бути стисло представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та за наявності практичного значення. Анотація може подаватися також третьою мовою, пов'язаною з предметом дослідження. Обсяг анотації становить 0,2-0,3 авторського аркуша. Структура анотації включає:

- прізвище та ініціали здобувача, назву дисертації;
- вид дисертації та науковий ступінь, на який претендує здобувач, шифр і назву спеціальності, найменування організації, у якій здійснювалися підготовка та захист роботи, місто та рік захисту;
- зміст анотації;
- ключові слова (від 5 до 15);
- список публікацій здобувача за темою дисертації.

Ключовим структурним елементом дисертації з погляду її презентації є **вступ**, що розкриває актуальність теми дисертації, стан її наукової розробки, зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, висвітлює мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, характеризує наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, містить дані про їх апробацію. Саме на основі ознайомлення зі вступом, у першу чергу, переважна більшість науковців робить висновок про якість проведеного дослідження, тому від ретельності та переконливості написання цього структурного елемента дисертації найбільшою мірою залежить її успішний захист.

Вступ дисертації у галузі державного управління пишеться за усталеною **структурою**, що включає низку складових частин у такій послідовності:

- актуальність теми;
- зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами;
- мета і завдання дослідження;

- об'єкт дослідження;
- предмет дослідження;
- методи дослідження;
- наукова новизна одержаних результатів;
- практичне значення одержаних результатів;
- особистий внесок здобувача (за необхідності);
- апробація результатів дисертації;
- публікації;
- структура та обсяг дисертації.

Актуальність теми рекомендується обґрунтовувати шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями проблеми (наукового завдання), стисло висвітлюючи сутність проблеми або наукового завдання та показуючи доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи суспільного життя, особливо на користь України. Актуальність теми дисертації у галузі державного управління доцільно подавати через послідовне розкриття двох її аспектів – практичного та наукового.

Практичний аспект передбачає висвітлення необхідності дослідження для вирішення певного важливого практичного завдання щодо підвищення ефективності державного управління в певній сфері (галузі) або у певній його складовій. При цьому варто посилатися на офіційні державні документи (закони, нормативно-правові акти глави держави та уряду тощо), в яких відзначається важливість відповідного практичного завдання.

Науковий аспект передбачає доведення того, що тема дисертації є нерозробленою у науці державного управління. Таке доведення складається з двох частин. Спочатку подається структурований перелік вже досліджених напрямів та питань більш загальної наукової проблематики, до якої входить тема дисертації, із зазначенням переліку вчених, які займалися цими напрямами (питаннями). Далі на підставі проведеного структурування робиться висновок про те, що напрям, якому відповідає тема дисертації, є або зовсім недослідженим, або дослідженим у лише окремих питаннях, тоді як спеціальні

комплексні дослідження відсутні. За обсягом вступ, як правило, може займати 1,5-2 сторінки тексту дисертації.

При викладенні *зв'язку роботи з науковими програмами, планами, темами* зазначають, у межах яких тем науково-дослідних робіт підготовлено дисертацію. При цьому обов'язково вказують назви цих наукових тем, їх організації-виконавці та номери державної реєстрації, а також коротко одним реченням описують авторський внесок у кожному тему.

Вкрай важливе значення має методологічно коректне та адекватне змісту дисертації формулювання мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. У тексті вступу ці елементи йдуть саме у зазначеній послідовності, проте за логікою початково визначають *об'єкт дослідження* – процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. Об'єкт дослідження окреслює поле загальної наукової проблематики, в якому визначаються розроблені та нерозроблені напрями. На цій підставі виділяється *предмет дослідження* – частина об'єкта, що визначає тему дисертації, і на дослідженні якої сконцентована увага дисертанта. Отже, тема дисертації за змістом має бути ідентичною предмету дослідження.

Далі можна поставити *мету дослідження*, що в загальному вигляді полягає в отриманні певної цілісної сукупності знань про предмет дослідження. У цьому зв'язку не можна визначати мету як засіб отримання знань (аналіз, моделювання, систематизація тощо). У галузі державного управління мету рекомендують визначати як поєднання теоретичних та прикладних знань. Отже, типовим формулюванням мети дослідження у цій галузі є теоретичне (теоретико-методологічне) обґрунтування та визначення (розробка) напрямів, шляхів або науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення (перетворення) управлінської діяльності у певних аспектах або складових.

Для досягнення поставленої мети визначають *завдання дослідження* як отримання певних наукових знань з їх сукупності, що відображена у меті дослідження. Отже, завдання не повинні

починатися зі слів "вивчити", "дослідити", "проаналізувати" та ін., що позначають процес дослідження, замість яких мають вживатися слова, що вказують на отримання наукових результатів, такі як "розробити", "уточнити", "обґрунтувати", "довести", "визначити", "запропонувати" тощо. Винятком є перше завдання, що має передбачати аналіз наукових праць за темою дисертації з метою виділення предмета дослідження та обґрунтування доцільності розробки теми. У кандидатській дисертації доцільно визначати 7-8 завдань, а у докторській – 10-12 завдань.

Перелік використаних *методів дослідження* має подаватися не у вигляді простого переліку, відірваного від змісту роботи, а у чіткому зв'язку із завданнями дослідження. Це дасть змогу пересвідчитися в логічності та прийнятності вибору саме цих методів. Тому в цій частині вступу треба описати, за допомогою яких методів вирішене кожне поставлене завдання.

Головною частиною вступу є опис *наукової новизни одержаних результатів*, оскільки в підсумку науковий ступінь присуджується саме за здобуту дисертантом наукову новизну. Тут здобувач має подати коротку анотацію нових наукових положень (рішень), запропонованих ним особисто. Кожен пункт наукової новизни дисертації подають окремим абзацом та чітко формулюють, виділяючи його сутність. При формулюванні наукових результатів дисертації доцільно скористатися основними формами наукових знань, що описані у п. 1.2 навчального посібника. Слід також пам'ятати, що *до наукової новизни не можна включати* опис нових прикладних (практичних) результатів, отриманих у вигляді способів, пристроїв, методик, схем, алгоритмів тощо.

Усі пункти новизни необхідно ділити на *три частини*, що відповідають таким ступеням новизни:

- вперше;
- удосконалено;
- дістало (набуло) подальшого розвитку.

Особливо ретельно та виважено треба виписувати пункти, що

відповідають ступеню новизни "вперше". Тут мають відобразитися наукові результати, що отримані здобувачем вперше у науці державного управління, причому не лише в Україні, а й у міжнародному масштабі. Тому, наприклад, у кандидатській дисертації, враховуючи строк її написання та спрямованість на вирішення конкретного наукового завдання, доцільно подавати лише один пункт "вперше". У випадку більшої кількості пунктів наукова новизна "вперше" може стати предметом дуже прискіпливої дискусії на захисті дисертації у спеціалізованій вченій раді.

У пунктах, що відповідають ступеню новизни "удосконалено" та "дістало (набуло) подальшого розвитку", необхідно чітко показати, у чому конкретно авторські наукові здобутки доповнюють вже відомі наукові знання. Прикладами типових формулювань таких пунктів можуть бути: "удосконалено модель (підхід) шляхом ..."; "набув подальшого розвитку понятійно-категоріальний апарат ... через визначення поняття ..." "дістали подальшого розвитку напрями ... у частині ..." тощо.

При формулюванні пунктів наукової новизни зустрічаються *дві типові помилки*. Перша помилка полягає у викладенні наукових результатів у вигляді анотацій без розкриття їх сутності, коли просто констатують, що у роботі розроблено певні принципи, підходи, запропоновано концепцію, поняття, класифікацію, критерії та ін., але не викладають зміст цих наукових здобутків. Другою помилкою є опис переваг отриманих результатів з погляду практики державного управління, своєрідна їх реклама, замість розкриття їх сутності. Наприклад, такою помилкою є формулювання, згідно з яким у роботі отримано науковий результат, що дозволяє підвищити ефективність державного управління у певному аспекті.

Особливу увагу необхідно звернути на *чітку відповідність між пунктами наукової новизни та завданнями дослідження*. Кожному поставленому завданню має відповідати як мінімум один пункт новизни. Можливі випадки, коли результатом вирішення одного завдання є два пункти новизни, але не навпаки. При недотриманні

таких рекомендацій складається ситуація, коли або дисертант не виконав усі поставлені завдання, тобто дослідження є незавершеним і не може виноситися на захист, або у дисертації отримані результати, що не передбачалися завданнями.

При висвітленні **практичного значення одержаних результатів** дисертант повинен вказати організації, у яких впроваджено ці результати, зазначивши форми впровадження та реквізити актів та довідок про впровадження. Відповідні документи включаються до переліку додатків дисертації. Для кандидатської дисертації достатнім є 2-3 документи про впровадження її результатів, а для докторської – 5-6 таких документів.

За наявності публікацій за темою дисертації у співавторстві з іншими особами виокремлюється така частина вступу як **особистий внесок здобувача**, де дисертант має коротко (по одній фразі) вказати конкретний особистий внесок у кожну відповідну публікацію.

При описі **апробації результатів дисертації** вказуються назви наукових комунікативних заходів, на яких оприлюднено результати роботи, із зазначенням місця та року їх проведення.

У частині **публікацій** за темою дисертації вказують їх загальну кількість та кількісний розподіл за основними видами публікацій, до яких належать монографії, статті у наукових фахових виданнях України, статті у зарубіжних наукових виданнях, тези доповідей на наукових комунікативних заходах. За наявності вказують кількість та види інших публікацій, що додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації описується, як правило, чотирма стандартними реченнями. У першому реченні зазначається, що дисертація складається зі вступу, певної кількості розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. У другому реченні вказується у сторінках повний обсяг дисертації та обсяг її основного тексту. У третьому реченні описується кількість таблиць, рисунків і додатків у роботі із зазначенням їх обсягу в сторінках. Четверте речення описує кількість найменувань у списку використаних джерел

із зазначенням того, яку кількість сторінок він займає.

За вступом йдуть **розділи дисертації**. Як правило, кандидатська дисертація містить 3 розділи, а докторська – 5 розділів. Безперечно, написання цих розділів є суто творчим процесом, що має індивідуальний характер для кожної наукової роботи, проте можна дати певні загальні рекомендації щодо її окремих структурних елементів. Насамперед, у першому розділі доцільно провести **аналіз понятійно-категоріального апарату** за темою дисертації. Результатом такого аналізу має бути чітке визначення основних понять, якими у подальшому оперуватиме дослідник. При цьому нерідко дослідник може запропонувати авторські дефініції певних понять, що стають елементами наукової новизни дисертації.

У першому розділі також рекомендують провести **огляд літератури за темою**, в якому здобувач окреслює основні етапи розвитку наукової думки за своєю проблематикою, стисло та критично висвітлюючи роботи попередників. Доцільно підкреслити, що зазначений огляд має стосуватися **об'єкта дослідження**, а не його предмета. У процесі огляду дослідник має достатньо детально розкрити структуру об'єкта дослідження, виділити сукупність наукових напрямів, що відповідають цій структурі, та чітко показати у ній місце предмета дослідження. Здобувач повинен визначити вже досліджені напрями, і на цій основі довести або відсутність наукових праць за темою дисертації, або їх наявність лише у окремих аспектах за відсутності спеціальних комплексних досліджень. Таке доведення виступає обґрунтуванням доцільності вибору теми дослідження. Огляд літератури потрібен, у першу чергу, самому здобувачеві, оскільки у випадку достатньої розробленості теми дуже сумнівно отримати ще хоча б якусь наукову новизну. Загальний обсяг огляду літератури не повинен перевищувати 20% обсягу основного тексту дисертації.

Важливою складовою другого розділу роботи, що, за логікою, має слідувати на його початку, є опис **загальної методики проведення дослідження**. Іншим можливим варіантом є вміщення

такого опису в кінці першого розділу. Зазначена методика передбачає опис основних етапів дослідження, що доречно ілюструвати відповідними схемами, а також принципів, підходів, методів та інших теоретико-методологічних напрацювань, емпіричних даних, що стали основою проведення дослідження на кожному етапі. Нерідко дисертанти не приділяють належної уваги розробленню зазначеної методики, що призводить до значних труднощів у написанні роботи.

Далі у розділах автор має викласти з вичерпною повнотою **результати власних досліджень** з висвітленням їх новизни та обов'язковим обґрунтуванням. Таке обґрунтування здійснюється за допомогою напрацювань, що визнані істинними у науці, та фактичним матеріалом. Зокрема, у галузі державного управління використовуються статистичні дані, вітчизняний та зарубіжний досвід тощо. Виклад матеріалу повинен бути підпорядкований одній провідній ідеї, чітко визначеній автором. Дисертація з державного управління, навіть теоретичного характеру, має містити аналіз відповідної вітчизняної управлінської практики та науково-практичні рекомендації щодо її удосконалення або перетворення.

При написанні розділів дисертації потрібно дотримуватися **чотирьох основних логічних законів** – тотожності, протиріччя, виключення третього та достатньої підстави.

Закон тотожності вимагає, щоб предмет думки у межах одного міркування залишався незмінним. Зокрема, всі поняття мають визначатися чітко, виключаючи будь-які двозначні тлумачення. У процесі міркування не повинна відбуватися підміна поняття, коли замість одного поняття та під його виглядом вживається інше поняття.

Відповідно до **закону протиріччя**, не можуть бути одночасно істинними два висловлювання, одне з яких що-небудь стверджує, а друге – заперечує те саме твердження. Разом з тим, закон протиріччя не діє, якщо що-небудь стверджується і, водночас, заперечується стосовно одного й того самого предмета, але розглянутого у різний час та/або у різних ситуаціях. Зазначений закон не дає також відповіді

на питання про те, яке з двох висловлювань є істинним.

Закон виключення третього полягає у тому, що з двох висловлювань, які суперечать одне одному, одне є обов'язково істинним, а друге – помилковим. Отже, між ними не може бути середини – третього висловлювання. Щоправда, даний закон не діє у випадках, коли два висловлювання не просто заперечують один одне, а повідомляють понад це додаткову інформацію.

Закон достатньої підстави зумовлює необхідність достатньої підстави для визнання певного висловлювання істинним. Отже, певна думка повинна не лише стверджуватися, але й обґрунтовуватися такими фактами та іншими істинними висловлюваннями, щоб з їх сукупності з необхідністю слідувала ця думка.

Виходячи із закону достатньої підстави, при підготовці та захисті дисертації необхідно виявляти уміння доводити власні судження та, у разі потреби, спростовувати докази опонентів шляхом **аргументування**, під яким, наприклад, І.Кузнецов розуміє логічний процес, в якому обґрунтовується істинність нашого висловлювання (тези доказу) за допомогою інших висловлювань (аргументів). Автор відзначає низку принципових вимог, за умови дотримання яких аргументування досягає мети. Зокрема, виділяють такі **вимоги до формулювання тези доказу**:

- таке формулювання має бути ясним і чітким, не припускати двозначного тлумачення;

- протягом усього процесу доведення тези доказу має залишатися незмінною, тобто необхідно доводити одне й те саме положення.

Крім того, виокремлюють такі **вимоги до аргументів**:

- істинність – аргументами можуть бути лише такі висловлювання, істинність яких або є беззаперечною для всіх, або була доведена раніше;

- автономність – аргументи повинні бути доведені незалежно від тези доказу, тому перед тим, як доводити тезу, доцільно перевірити аргументи;

- несуперечливість – аргументи не мають суперечити один одному;

- достатність – аргументи у своїй сукупності повинні бути такими, щоб з них із необхідністю слідувала теза доказу.

У кінці кожного розділу дисертації формулюють **висновки**, що покликані вивільнити загальні висновки роботи від другорядних подробиць. У висновках до розділу стисло викладаються наведені у ньому наукові та практичні результати, а також коротко відображається хід дослідження. Написанню цих висновків треба приділяти спеціальну увагу, оскільки саме їх, в першу чергу, аналізують фахівці при ознайомленні з текстом дисертації. Крім того, якісно сформовані висновки до розділів стають хорошою базою для написання автореферату дисертації.

Слід особливо наголосити, що при написанні розділів дисертації здобувач повинен **обов'язково посилатися** на авторів і джерела, з яких запозичив матеріали або окремі результати. У разі використання запозиченого матеріалу без посилання на автора та/або джерело **дисертація знімається з розгляду** незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту. Посилання в тексті роботи на джерела потрібно позначати у квадратних дужках порядковим номером джерела, згідно зі списком використаних джерел. При використанні інформації з монографій, наукових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок у посиланні необхідно точно вказати номери сторінок з джерела, на яке дано посилання в роботі, наприклад, "... у монографії [7, с. 48] ...".

Завершальним структурним елементом основної частини дисертації є **висновки**, у яких, за вимогами, викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, вказуються наукові проблеми, для розв'язання яких можуть бути застосовані результати дослідження, а також можливі напрями продовження досліджень за тематикою дисертації. За наявності практичного значення отриманих результатів надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх

використання. У разі якщо результати досліджень впроваджено, відомості подаються із зазначенням найменувань організацій, в яких здійснено впровадження.

Висновки починаються з формулювання наукової проблеми (для докторської дисертації) або наукового завдання (для кандидатської дисертації), за вирішення якої (якого) здобувач претендує на присудження наукового ступеня. Це формулювання є своєрідною науковою "формулою", найбільш концентрованим виразом отриманої наукової новизни. Рекомендується починати формулювання так: "У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми (наукового завдання), що виявляється (полягає) в ...". Далі треба розкрити сутність наукової проблеми (наукового завдання), що рекомендують подавати у вигляді двох складових – теоретичної та прикладної.

Далі викладають висновки та рекомендації дисертації, розділяючи їх окремими пунктами. При цьому загалом має бути **чітка відповідність**: завдання – новизна – висновки. Зокрема, перший пункт висновків має відповідати першому завданню, тобто стисло відображати результати аналізу наукових праць за темою дисертації та обґрунтування необхідності проведення спеціального дослідження за цією темою. У наступних пунктах висновків більш детально розкриваються наукові результати дисертації, що стисло викладені у пунктах наукової новизни. Отже, кожному пункту новизни має відповідати певний пункт висновків. У дисертаціях з державного управління передостанній пункт висновків рекомендується присвячувати науково-практичним рекомендаціям щодо удосконалення (перетворення) управлінської практики в Україні. Останній пункт висновків має містити пропозиції щодо напрямів подальших наукових досліджень за тематикою дисертації.

Після висновків подається **список використаних джерел**, що оформлюється відповідно до встановлених вимог. Ґрунтовно виконана кандидатська дисертація (дисертація доктора філософії) містить у середньому 250-300 використаних джерел, а докторська –

450-500 джерел. Слід підкреслити, що до зазначеного списку мають входити лише ті джерела, на які є посилання у тексті дисертації.

Останнім структурним елементом дисертації є *додатки*, до яких включають, насамперед, акти та довідки про впровадження результатів роботи. Ще одним обов'язковим додатком є список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію її результатів. Крім того, у додатках, за необхідності, може подаватися допоміжний матеріал, такий як:

- проміжні формули і розрахунки;
- таблиці допоміжних цифрових даних;
- протоколи та акти випробувань, розрахунки економічного ефекту, листи підтримки результатів дисертації;
- інструкції та методики, опис алгоритмів, які не є основними результатами дисертації, описи і тексти комп'ютерних програм вирішення задач за допомогою електронно-обчислювальних засобів, які розроблені у процесі виконання дисертації;
- ілюстрації допоміжного характеру;
- інші дані та матеріали.

Крім дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук, здобувач має підготувати *автореферат дисертації*. Так само, докторська дисертація супроводжується окремим *рефератом*. Призначенням цього документу є ознайомлення наукових працівників з основними ідеями та висновками дисертації, внеском здобувача у вирішення наукової проблеми (завдання), з результатами досліджень та структурою дисертації. Згідно з вимогами, у авторефераті (рефераті) не повинно бути надмірних подробиць, а також інформації, якої немає в дисертації.

Обсяг реферату докторської дисертації без обкладинки має бути в межах 1-2 авторського аркуша, а обсяг автореферату кандидатської дисертації (без обкладинки й анотацій) – 0,7-0,9 авторського аркуша. Враховуючи наявні вимоги, без урахування обкладинки *обсяг реферату докторської дисертації* становить, як правило, 36-40 сторінок, а *обсяг автореферату кандидатської дисертації* – 18-20

сторінок.

Автореферат кандидатської дисертації повинен містити такі **основні структурні частини**:

- загальна характеристика роботи;
- основний зміст роботи;
- висновки;
- список опублікованих праць за темою дисертації;
- анотації.

Реферат докторської дисертації має складатися з **тих самих структурних частин, крім анотацій**.

Загальна характеристика роботи та висновки за структурою та змістом повинні бути ідентичними, відповідно, вступу та висновкам дисертації, відрізняючись лише форматуванням тексту. У цьому зв'язку при написанні цих структурних елементів дисертації потрібно розрахувати їх обсяг, зважаючи на обсяг автореферату.

Основний зміст роботи повинен містити стисло викладений зміст дисертації за розділами. У цій частині автореферату рекомендується показати, як були отримані результати, продемонструвати хід дослідження, викласти сутність використаних методологічних засобів, описати умови й основні етапи емпіричних досліджень та ін., щоб у підсумку дати повне і переконливе уявлення про виконану роботу. Хорошою базою для написання основного змісту роботи можуть бути висновки до розділів дисертації, якщо останні сформовані з належною ретельністю. При написанні автореферату дисертації з державного управління для покращення сприйняття та розуміння отриманих наукових результатів, як правило, доцільно проілюструвати їх у основному змісті роботи за допомогою 1-2 рисунків та/або таблиць. Разом з тим, слід дуже ретельно ставитися до подання таких ілюстративних матеріалів, оскільки вони, зазвичай, стають предметом особливої уваги на захисті дисертації.

Список опублікованих праць за темою дисертації містить три основні частини, що розташовуються у такому порядку:

- наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, а саме, монографії, статті у наукових фахових виданнях України, статті у зарубіжних наукових виданнях;
- опубліковані праці апробаційного характеру, зокрема, тези доповідей на наукових комунікативних заходах;
- опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації (за наявності), в тому числі, підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації тощо.

Анотації автореферату кандидатської дисертації пишуться українською й англійською мовами та подаються на його останніх сторінках. Анотація англійською мовою повинна бути розгорнутою інформацією обсягом 2 сторінки машинописного тексту (до 5 тис. друкованих знаків) про зміст і результати дисертації, а українською мовою – обсягом до 0,5 сторінки машинописного тексту (до 1200 друкованих знаків) про основні ідеї та висновки дисертації. На практиці при оформленні автореферату в текстовому редакторі Microsoft Word розгорнута анотація, що містить 5 тис. друкованих знаків, має дещо менший обсяг – 1,5-1,7 сторінки.

Структура кожної анотації включає:

- прізвище та ініціали здобувача, назву дисертації, вид дисертації (на правах рукопису або монографія);
- науковий ступінь, на який претендує здобувач, шифр і назву спеціальності, найменування організації, де відбудеться захист, місто та рік захисту;
- зміст анотації;
- ключові слова (від 5 до 15).

Згідно з рекомендаціями, зміст анотації повинен містити стисло і точну інформацію про зміст та результати дисертації. Належить використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів. Необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів і символів.

Автореферат кандидатської дисертації оформлюється відповідно до встановлених вимог та видається друкарським способом у вигляді брошури тиражем не менше 100 примірників.

Крім дисертації та її автореферату (реферату), здобувач повинен відобразити результати досліджень у наукових публікаціях, основні різновиди яких розглядаються у наступному параграфі навчального посібника.

2.3. Підготовка наукових публікацій

У сучасних умовах результати будь-яких наукових досліджень в Україні, зокрема дисертацій, оприлюднюються для наукової спільноти у вигляді *наукових публікацій*, до основних різновидів яких належать:

- монографії;
- статті у наукових періодичних виданнях України та інших держав;
- тези доповідей на наукових комунікативних заходах.

Існують також інші різновиди наукових публікацій, такі як наукові звіти, разові наукові збірники, рукописи праць, депонованих в установах державної системи науково-технічної інформації та анотованих у наукових журналах, брошури, препринти тощо. Проте такі публікації або видаються досить рідко, як, наприклад, разові наукові збірники, або є менш доступними для широкого загалу, як, наприклад, наукові звіти. Враховуючи зазначене, в даному параграфі навчального посібника розглядаються особливості підготовки лише основних різновидів наукових публікацій, в яких, серед іншого, відображаються основні наукові результати дисертацій. Щодо останніх існують відповідні *вимоги*, що викладені у наказі Міністерства освіти і науки України "Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук" від 23 вересня 2019 р. № 1220.

Відповідно до Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, основні наукові результати **докторської** дисертації повинні бути висвітлені у наукових публікаціях. До наукових публікацій, які відображають основні наукові результати докторської дисертації, належать:

- статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з галузі науки, з якої підготовлено дисертацію;

- статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію;

- монографії (розділи у колективних монографіях).

Наявність наукових публікацій за темою докторської дисертації у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, є обов'язковою. Ця вимога не поширюється на здобувача, докторська дисертація якого містить інформацію, віднесена до державної таємниці.

Серед основних різновидів наукових публікацій найбільш ґрунтовним виданням є **монографія** – наукова праця, в якій з найбільшою повнотою досліджується певна визначена тема. В монографії узагальнюється і аналізується наукова література з певного питання, формулюються нові гіпотези і рішення, що сприяють розвитку науки. Наукова монографія є фундаментальною працею з конкретної теми, написана одним автором або авторським колективом. В ній всебічно досліджується окремо визначена тема. У даній публікації відображається історія питання, сучасний стан проблеми, наявність перспектив розвитку досліджуваної сфери або вирішення проблеми. Наукова монографія підводить підсумок розвитку наукового напрямку протягом конкретного періоду часу. Підготовка монографії вимагає, в першу чергу, компетентності, наукового підходу, знання методології наукових досліджень, уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, точного дотримання структури тексту і вимог до його оформлення.

Іншим основним різновидом наукових публікацій є **наукова стаття** – наукова праця, що містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне окреме питання за темою дослідження, фіксує науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Написання наукової статті вимагає, передусім, чіткого уявлення про рівень розробки досліджуваної теми в науці. Тому потрібно ознайомитись із основною літературою, що стосується обраної теми. Пошукові цієї літератури допоможуть систематичний та алфавітний збірники, а також різноманітні бібліографічні покажчики. Посилує достовірність одержаних результатів комбіноване використання джерел різних типів, але дуже важливо, щоб ці джерела точно відповідали поставленим завданням і співвідносились із темою наукової роботи. Суттєвою допомогою при підготовці наукової статті є володіння дослідником **методичних прийомів** викладу наукового матеріалу, серед яких виділяють:

- послідовний;
- цілісний (з наступною обробкою кожної частини);
- вибірковий (частини пишуться окремо за будь-якою послідовністю).

Послідовний виклад матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації, формулювання задуму і складання попереднього плану, відбір і підготовку матеріалів, групування матеріалів, редагування рукопису. Перевага цього способу полягає в тому, що виклад інформації здійснюється в логічній послідовності, що виключає повтори та пропуски.

Цілісний спосіб передбачає написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень і виправлень. Його перевага – економія часу при підготовці остаточного варіанту рукопису. Разом з тим є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.

Часто дослідники використовують вибірковий виклад матеріалу. По мірі готовності матеріалу над ним працюють у будь-якій зручній

послідовності. Необхідно кожний розділ доводити до кінцевого результату, щоб при підготовці всієї праці їх частини були майже готові до опублікування.

Кожний дослідник вибирає для себе найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанту рукопису в проміжний або остаточний.

Наукові статті публікуються у *наукових періодичних виданнях*. Рукопис статті подається до редакції такого видання в завершеному вигляді відповідно до вимог, що публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки авторам. Оптимальний обсяг наукової статті – 0,5-0,7 друкованого аркуша, що відповідає приблизно 10-14 сторінкам тексту формату А4, набраного у текстовому редакторі Microsoft Word шрифтом Times New Roman розміром 14 pt через 1,5 міжрядкового інтервалу.

Рукопис статті, як правило, має містити повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотації трьома мовами (українською, російською, англійською) на окремій сторінці, список використаних джерел. Основний текст статті, зазвичай, не поділяється на розділи і підрозділи.

Написання наукових статей при підготовці дисертації регламентується низкою вимог та правил. Насамперед, *за темою дисертації зараховуються публікації:*

- з наведенням обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків;

- у наукових фахових виданнях, які на дату їх публікації були внесені до Переліку наукових фахових видань України, затвердженого в установленому законодавством порядку;

- у наукових періодичних виданнях інших держав за умови повноти викладу матеріалів дисертації, що визначається спеціалізованою вченою радою;

- у кількості не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового фахового видання.

За темою дисертації *не зараховуються* публікації, в яких повторюються наукові результати, опубліковані раніше в інших наукових публікаціях, що ввійшли до мінімальної кількості публікацій за темою дисертації.

За темою *докторської дисертації* необхідна наявність *не менше 20 публікацій*. До таких наукових публікацій належать: статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України; статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію; не менше ніж три статті, а через рік з дня припинення або скасування дії воєнного стану не менше ніж п'ять статей з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, опублікованих щонайменше у двох різних періодичних виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України, або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus; не більше ніж два патенти на винахід, що пройшли кваліфікаційну експертизу; не більше ніж дві (два) монографії (розділи у колективних монографіях).

Наукова публікація у виданні, віднесеному до першого і другого квартилів (Q1 і Q2) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports, прирівнюється до трьох публікацій, у виданні, віднесеному до третього квартиля (Q3), - до двох публікацій. Мінімальна кількість публікацій, які розкривають основні наукові результати дисертації, має становити не менше ніж десять.

Захист докторської дисертації у вигляді наукової доповіді може відбуватися за наявності не менше ніж десять публікацій, які розкривають основні наукові результати дисертації, у виданнях, віднесених до першого і другого квартилів (Q1 і Q2) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports.

Результати за темою *кандидатської дисертації* мають бути висвітлені не менше ніж у *трьох* наукових публікаціях, які

розкривають основний зміст дисертації. До таких наукових публікацій належать: щонайменше одна стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача; статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (замість однієї статті може бути зараховано монографію або розділ монографії, опублікованої у співавторстві).

Наукова публікація у виданні, віднесеному до першого - третього квартилів (Q1 - Q3) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports, прирівнюється до двох публікацій.

Результати *дисертації на здобуття ступеня доктора філософії* повинні бути висвітлені не менше ніж у трьох наукових публікаціях, до яких зараховуються: статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; статті у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus (крім видань держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором); не більше одного патенту на винахід, що пройшов кваліфікаційну експертизу та безпосередньо стосується наукових результатів дисертації, що прирівнюється до однієї наукової публікації; одноосібні монографії, що рекомендовані до друку вченими радами закладів та пройшли рецензування, крім одноосібних монографій, виданих у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором. До одноосібних монографій прирівнюються одноосібні розділи у колективних монографіях за тих же умов.

Стаття у виданні, віднесеному до першого - третього квартилів (Q1-Q3) відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank або Journal Citation Reports, чи одноосібна монографія, що відповідає зазначеним вимогам, прирівнюється до двох наукових публікацій.

Таким чином, основна частина наукових статей за темою дисертації публікується у *наукових фахових виданнях України*, перелік яких затверджується в установленому Міністерством освіти і науки України порядку. За кожною галуззю науки існує свій перелік таких видань, що оприлюднюється на сайті даного міністерства. Тому перед поданням наукової статті до певного видання доцільно перевірити, чи є воно фаховим на даний час за відповідною галуззю науки, наприклад, з публічного управління та адміністрування.

Відповідно до встановлених вимог, *структура статті у науковому фаховому виданні* повинна мати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Спеціалізовані вчені ради при прийомі до захисту дисертацій зараховують наукові статті як фахові лише за умови дотримання зазначених структурних вимог до них.

Важливим і престижним для здобувачів наукових ступенів доктора або кандидата наук, доктора філософії є публікація результатів досліджень у виданнях, що належать до наукометричних баз даних. *Наукометрична база даних* – це бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій. Це також пошукова система, яка формує статистику, що відображає стан і динаміку показників значущості, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і

дослідницьких організацій. Найбільш авторитетними міжнародними базами даних є "Web of Science" і "Scopus".

Web of Science – пошукова платформа компанії Thomson Reuters, що об'єднує реферативні бази даних публікацій у наукових журналах і патентів, у тому числі бази, що враховують взаємне цитування публікацій. Web of Science охоплює матеріали з природничих, технічних, біологічних, суспільних, гуманітарних наук і мистецтва. Платформа оснащена вбудованими можливостями пошуку, аналізу та управління бібліографічною інформацією.

На платформі Web of Science розміщено кілька колекцій. Основною з них є Web of Science Core Collection, що включає понад 12700 наукових видань з усього світу, в тому числі журналів відкритого доступу, більше 160 тис. матеріалів конференцій, понад 59 млн. записів наукових публікацій, понад 1 млрд. посилань пристатейної бібліографії. Зміст оновлюється щотижня. Web of Science Core Collection включає:

- Science Citation Index Expanded (1970-2016);
- Social Science Citation Index (1970-2016);
- Arts and Humanities Citation Index (1975-2016);
- Conference Proceedings Citation Index (1990-2016);
- Book Citation Index (2003-2016).

Scopus – найбільша в світі єдина мультидисциплінарна реферативна база даних (з 1995 р.), що оновлюється щодня і є найбільшою базою даних наукових публікацій без повних текстів. Вона забезпечує якісну підтримку в пошуку наукових публікацій і пропонує посилання на всі існуючі цитати з обширного обсягу доступних статей. Scopus охоплює понад 18 тис. наукових журналів від 5 тис. наукових видавництв світу. Scopus є комерційною базою даних, і повна її версія доступна тільки на умовах передплати через веб-інтерфейс. Однак існує можливість перегляду ресурсів бази даних Scopus в обмеженому режимі Author preview, що дозволяє бачити кількість поданих у базі статей автора, h-index, кількість цитувань, affiliation history).

Щоб знайти журнал Scopus, потрібно зайти на сайт SCImago Journal & Country Rank і вибрати розділ Journal Rankings. У формі Ranking Parameters необхідно обрати категорію, вказати країну, рік, порядок сортування і натиснути кнопку Refresh. Після цього можна отримати список журналів.

Наукометричні бази даних допомагають визначати *індекс цитування*, що в сучасному науковому світі є загальноприйнятою мірою значущості наукової роботи якого-небудь ученого або наукового колективу. Величина індексу цитування визначається кількістю посилань на публікацію або прізвище автора в інших джерелах. Однак для точного визначення значущості наукових праць важливою є не тільки кількість посилань на них, але і якість цих посилань. На даний час індекс цитування визнаний як один із найефективніших показників світових систем наукової інформації.

Іншим популярним наукометричним показником є *індекс Хірша (h-індекс)*. Він є кількісною характеристикою продуктивності вченого, групи вчених, університету або країни в цілому, заснованою на врахуванні кількості публікацій та кількості цитувань цих публікацій.

Поширеним основним різновидом наукових публікацій є *тези доповіді на науковому комунікативному заході* – наукова праця невеликого обсягу, що у анотованому вигляді відображає окремі результати наукового дослідження та призначена апробувати їх в процесі очної дискусії серед значного кола науковців. Для здобувачів наукових ступенів апробація матеріалів дисертації на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах, школах тощо обов'язкова. Тези доповідей друкуються у вигляді спеціальних збірників. Зокрема, найбільш поширеними є збірники матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Загальних нормативних вимог до структури тез доповідей при підготовці дисертації не встановлено, тому вони пишуться переважно у довільній формі. Разом з тим, організатори будь-якого наукового комунікативного заходу висувають певні вимоги до оформлення тез доповідей, зокрема їх заголовку, загального обсягу, шрифту, полів,

списку використаних джерел та ін. Як правило, загальний обсяг таких публікацій становить 0,1-0,2 друкованого аркуша, що відповідає 2-3 сторінкам тексту. Кількість опублікованих тез доповідей для апробації матеріалів дисертації не регламентується. Разом з тим, виходячи з усталених традицій, наприклад, у галузі державного управління можна рекомендувати їх кількість у межах 5-7 для кандидатської дисертації та 10-12 – для докторської дисертації.

Контрольні питання до розділу 2

1. Опишіть чотириланкову модель організації наукового дослідження.
2. Розкрийте зміст універсальної моделі процесу наукового дослідження.
3. Що таке наукова гіпотеза?
4. Опишіть модель програмування наукового дослідження.
5. Що таке технічне завдання?
6. Які обов'язкові елементи містить технічне завдання?
7. Охарактеризуйте фазу наукового дослідження з інтерпретації результатів.
8. Визначте поняття докторської та кандидатської дисертації, опишіть різницю між ними.
9. Дайте співвідношення об'єкта і предмета дослідження.
10. В чому полягають мета і завдання дослідження?
11. Дайте розуміння новизни дисертації та опишіть її структуру.
12. Розкрийте основні логічні закони та вимоги до аргументів.
13. Охарактеризуйте статус Національної академії наук України (НАН України), її мету і завдання.
14. Розкрийте поняття дисертації, її основні характеристики.
15. Опишіть структуру автореферату дисертації.
16. Яким має бути обсяг автореферату дисертації?
17. Назвіть основні етапи процесу підготовки дисертації.
18. Які правила цитування в дисертації?

19. Які існують вимоги до списку використаних джерел у дисертації?

20. Яким чином необхідно оформлювати посилання у дисертації?

21. Опишіть правила оформлення додатків до дисертації?

22. Які вимоги щодо структури та обсягу дисертації?

23. Що таке плагіат?

24. Які існують види наукових публікацій?

25. Що таке монографія?

26. Які визначені вимоги до монографії, що публікується за результатами докторської дисертації?

27. Які є вимоги до монографії за результатами кандидатської дисертації?

28. Які вимоги ставляться до підготовки і оформлення монографії?

29. Що таке наукова стаття?

30. Де публікуються наукові статті?

31. Які публікації зараховуються за темою дисертації?

32. Назвіть особливості структури статей у наукових фахових виданнях.

33. Що таке наукометрична база даних?

34. Які міжнародні наукометричні бази даних є найбільш авторитетними?

35. Охарактеризуйте базу даних "Web of Science".

36. Охарактеризуйте базу даних "Scopus".

37. Визначте поняття індексу цитування.

38. Що таке індекс Хірша (h-індекс)?

39. Визначте поняття та особливості підготовки тез доповіді на науковому комунікативному заході.

Питання для самостійного опрацювання

1. Процес підготовки дисертаційного дослідження.

2. Правила наведення цитат та бібліографічних посилань у текстах дисертацій.

3. Види наукових публікацій, які відображають результати дисертації та особливості їх підготовки.

4. Вимоги до підготовки автореферату дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Рекомендована література до розділу 2

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. 2011. 748 с.

3. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. 2011. 692 с.

4. Інформаційно-аналітичне забезпечення органів місцевої влади: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Дрешпака. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. 160 с.

5. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>.

6. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації: наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січ. 2017 № 40. Офіц. вісн. України. 2017. № 20. С. 136.

7. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах): постанова Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 261. Офіц. вісн. України. 2016. № 29. С. 13.

8. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 23 верес. 2019 р. № 1220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1086-19#Text>.

9. Словник системного аналізу в державному управлінні /

Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко, Л. М. Гогіна. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 148 с.

10. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: підручник. К.: Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2006. 302 с.

11. Видання. Основні види. Терміни та визначення. ДСТУ 3017-95. URL: <http://www.chytomo.com/standards/vydannya-osnovni-vydy-terminy-ta-vyznachennya-dstu-301795>.

12. Міжнародні наукометричні бази. URL: <http://eenu.edu.ua/uk/mizhnarodni-naukometrichni-bazi>.

13. About Scopus. URL: <http://www.elsevier.com/solutions/scopus>.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Мета розділу – сформуванати у слухачів:

- знання сутності та процедур реалізації загальнонаукових методів досліджень, особливостей їх застосування у галузі публічного управління;
- уявлення про методи системного аналізу і системні моделі управлінської діяльності, специфіку їх використання у дослідженнях з публічного управління;
- вміння та навички вирішувати наукові завдання у публічному управлінні за допомогою загальнонаукових методів та методологічного інструментарію системного аналізу.

Після вивчення розділу **здобувачі повинні**:

- знати зміст, процедури і особливості застосування загальнонаукових методів та методологічного інструментарію системного аналізу в дослідженнях з публічного управління;
- вміти обирати і застосовувати загальнонаукові методи відповідно до завдань досліджень у публічному управлінні;
- володіти вміннями та навичками використання методів системного аналізу і системних моделей в дослідженнях з публічного управління.

Основні поняття розділу: аналіз, синтез, моделювання, аналогія, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, екстраполяція, абстрагування, ідеалізація, моделі державного управління, моделі сучасних організаційних структур, моделі процесів управління, методи структурно-функціонального аналізу і моделювання, метод "дерева цілей", метод аналізу-SWOT, морфологічні методи, метод бенчмаркінгу, метод "сценарію", методи типу "результати – витрати", методи експертних оцінок.

3.1. Загальнонаукові методи досліджень та їх застосування у галузі публічного управління

Взагалі *метод* розуміють як систематизований спосіб пізнавальної або практичної діяльності, що веде до досягнення поставленої мети на основі знання певних принципів функціонування й розвитку об'єкта діяльності. За структурою метод є системою правил та прийомів діяльності, що реалізуються у вигляді взаємопов'язаних дій.

Серед дослідницьких методів можна виділити *загальнонаукові універсальні методи емпіричного та теоретичного пізнання*, що спеціально призначені для процесу наукового дослідження. Існування таких методів у наукознавстві пояснюють тим, що об'єкти матеріального світу, крім якісних відмінностей, мають спільні властивості, підпорядковуються певним загальним закономірностям. Виходячи з цього, поряд зі специфічними, конкретними методами, що придатні для вирішення досить вузького кола пізнавальних завдань, у науці є методи, які застосовуються для дослідження всіх предметів та явищ дійсності.

Розглянемо сутність цих методів, а також особливості їх застосування у аналітичних дослідженнях, які, фактично, є специфічним видом прикладних наукових досліджень у галузі публічного управління. Зокрема, відповідно до одного з тлумачень, аналітика є формою наукового знання, що застосовується в управлінських процесах. На думку Ю.Сурміна та І.Бідзюри, аналітична діяльність являє собою різновид наукової діяльності, що інтегрований в наукове дослідження, тому відривати аналітику від науки неможливо й шкідливо для обох цих видів діяльності. П.Конотопов та Ю.Курносков наводять, серед інших, визначення аналітики як форми мислення й світосприйняття, що спирається на науковий підхід.

Насамперед, до універсальних методів наукового пізнання, що широко використовується у аналітиці, належить *аналіз* – фізичний чи

уявний поділ певного об'єкта на частини (ознаки, властивості, відношення). Вважається, що аналіз входить в усі акти практичної й пізнавальної діяльності, є необхідною складовою будь-якого дослідження та загалом процесу мислення. Це пояснюється тим, що для дослідження об'єкта у цілому, формування поняття про нього, визначення закономірностей його розвитку потрібно, насамперед, виділити його елементи, властивості, зв'язки і докладно вивчити їх окремо. Як зазначається у Енциклопедії державного управління (2011 р.), аналіз містить у собі такі найважливіші операції:

- виділення та класифікація складових об'єкта;
- обґрунтування здійсненого поділу об'єкта на складові;
- послідовне виділення характеристик складових та їх вивчення.

В.Афанасьєв наголошує на тому, що аналіз не повинен бути довільним, невідповідним об'єктивній природі цілого, а має поділяти об'єкт на такі частини, що зберігають специфіку цілісної системи та перебувають в органічному зв'язку, взаємодії, щоб далі став можливим синтез. При цьому в пізнанні суспільних явищ пануючим є уявний аналіз, оскільки частини суспільного цілого, зазвичай, неможливо відділити одну від одної фізично. Вчений виділяє два етапи уявного аналізу. На першому етапі об'єкт розкладається на компоненти, що властиві йому в реальному бутті, до межі, вихід за яку означає втрату якісної специфіки об'єкта. На другому етапі мислення виділяє властиві об'єкту або його компонентам ознаки, властивості й відношення.

У роботі Ю.Сурміна та І.Бідзюри виділені *види аналізу, що набули поширення у аналітичній діяльності в публічному управлінні*, а саме:

- проблемний аналіз, що передбачає усвідомлення сутності, специфіки певної проблеми й шляхів її вирішення;
- системний аналіз, що ґрунтується на закономірностях системної цілісності об'єкта, на взаємозумовленості його структури й функцій;
- причинно-наслідковий аналіз, що спеціалізується на виявленні

й діагностуванні причинно-наслідкових зв'язків між явищами;

- праксеологічний (прагматичний) аналіз, що передбачає осмислення певного об'єкта з погляду його більш ефективного використання у практичному житті;

- аксіологічний аналіз, що передбачає аналіз певного об'єкта з погляду деякої системи цінностей;

- ситуаційний аналіз, що базується на сукупності прийомів і методів осмислення ситуації, її визначальних чинників, тенденцій розвитку тощо;

- прогностичний аналіз, що полягає у з'ясуванні ступеню відповідності аналізованого явища або процесу майбутньому та призначений для формування передбачень щодо майбутнього розвитку ситуації;

- рекомендаційний аналіз, що орієнтований на вироблення рекомендацій щодо поведінки дійових осіб у деякій ситуації;

- програмно-цільовий аналіз, що є розвитком рекомендаційного аналізу в аспекті вироблення програми досягнення деякої мети і зосереджується на розробці детальної моделі досягнення майбутнього.

У процесі будь-якого аналізу обов'язково використовується метод *порівняння*, що полягає у зіставленні двох об'єктів з метою виявлення відношень між ними. Порівняння має сенс лише у сукупності "однорідних" об'єктів, що утворюють клас. Найпростішим і найважливішим типом відношень, що виявляють шляхом порівняння, є відношення тотожності (рівності) і відмінності. У аналітичній діяльності в публічному управлінні порівняння набуває вигляду *порівняльного (компаративного) аналізу*, що застосовується з метою вивчення, типологізації, оцінки явищ, процесів, систем та ін. У Енциклопедії державного управління (2011 р.) зазначається, що у сучасному науковому пізнанні порівнянню підлягають складні об'єкти – інформаційні масиви порівнянь (компаративні масиви). Процедура порівняння передбачає формування компаративного масиву, виділення елементів порівняння, визначення показників

тощо. У соціальних дослідженнях в основному використовуються найпростіші типи показників, зокрема, відсоткове співвідношення.

У працях з методології науки підкреслюється, що за аналізом з необхідністю має слідувати синтез, який би цілісно відтворював об'єкт у всій складності й багатогранності його внутрішніх зв'язків.

Синтез є методом пізнання, за якого відбувається уявне з'єднання частин, властивостей та відношень досліджуваного об'єкта, розкладених у результаті аналізу, і вивчення цього об'єкта як єдиного цілого. Синтез передбачає не "механічне" з'єднання частин, а подання об'єкта як системи, що дозволяє скласти його чітке розуміння як певної єдності. В основу синтезу покладається головна частина досліджуваного об'єкта, що структурно та генетично визначає всі інші.

Синтез є невід'ємною складовою інструментарію досліджень у галузі публічного управління. Зокрема, П.Конотопов та Ю.Курносів відносять до числа найбільш значущих процесів, що визначають сутність аналітики, процес синтезу нового знання (інтерпретацію результатів, прогнозування і т.п.), необхідного для вирішення управлінських завдань. У роботі "Організаційно-правові засади й механізм інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування України в період підготовки і здійснення реформ" (2008 р.) показано, що ключовий структурний елемент аналітичного документа "висновки та рекомендації" є, за змістом, синтезом основних результатів відповідного дослідження.

Вчені вказують на єдність аналізу та синтезу, кожен з яких здійснюється за допомогою іншого. Як зазначає І.Андрєєв, аналітичний і синтетичний методи пізнання майже ніколи не застосовуються окремо в "чистому" вигляді, а переплітаються між собою, пронизують один одного. Більш того, у процесі пізнання дуже часто виникає необхідність виконувати аналіз після деякого синтезу. Отже, аналіз і синтез виступають двоєдиним специфічним засобом дослідження систем, особливо у суспільстві. Зокрема, одним із

методів, у якому досягається органічне поєднання аналітичної й синтетичної діяльності, є моделювання.

Моделювання – метод дослідження, що передбачає побудову моделі певного об'єкта та її вивчення для отримання знань про цей об'єкт. Нагадаємо, що *модель* є об'єктом, що у заданий спосіб відображає вибрані властивості, відношення та зв'язки об'єкта дослідження, який називається оригіналом. Модель характеризується такими важливими властивостями:

- мірою адекватності оригіналу з точки зору якостей, що досліджуються;
- придатністю до спрощень та ускладнень без суттєвої втрати аналогових якостей;
- можливістю виділення кількісних параметрів та здійснення кількісних оцінок.

Модель вважається *ефективною*, якщо дозволяє виявити нові властивості об'єкта, прогнозувати вплив на нього різних чинників. У той же час, *використання моделі є доцільним* лише тоді, коли вона є більш простою, наочною та зручною для вивчення, ніж оригінал, або коли реальний об'єкт з певних причин є недоступним для безпосереднього вивчення. Наприклад, метод моделювання є незамінним для галузі публічного управління, оскільки тут існують обмеження для експериментів на реальних об'єктах, особливо коли це стосується людських спільнот.

Фахівці з методології науки поділяють моделі за формою відтворення об'єктів на дві великі групи – матеріальні (або фізичні) та уявні (або ідеальні). *Матеріальні моделі* – це об'єкти, що штучно сконструйовані людиною або взяті з природи як зразки та в наочній формі фізично відтворюють об'єкт дослідження. Прикладом матеріальної моделі є зменшена копія певного об'єкта, дослідження якої здійснюється для одержання більш повного уявлення про властивості оригіналу.

Уявні моделі – це об'єкти, що конструюються у формі образів, які існують лише в уяві дослідника. Уявні моделі фіксуються за

допомогою спеціальної мови, знакових, графічних та інших засобів відображення. Ці моделі, на відміну від матеріальних моделей, позбавлені наочності, їх природа не має нічого спільного з природою відображених ними об'єктів. Уявні моделі за ступенем їх подібності оригіналу поділяють на образні (або іконічні) та знакові (або символічні). Прикладами образних моделей є рисунки, таблиці, діаграми, креслення і т.п., а знакових – словесні описи, математичні або хімічні формули. Зокрема, математичні моделі дозволяють кількісно досліджувати явища, що важко піддаються вивченню на матеріальних моделях.

За призначенням розрізняють принаймні три види моделей – морфологічні, функціональні та інформаційні. *Морфологічні моделі* відображають будову об'єкта, тобто його елементний склад і зв'язки між елементами. Зазвичай виділяють інформаційні, енергетичні та матеріальні зв'язки. *Функціональні моделі* дають уявлення про значимість об'єкта, його функції, відношення до інших об'єктів і зовнішнього середовища. *Інформаційні моделі* відтворюють інформаційні процеси як всередині об'єкта, так і між об'єктом та навколишнім середовищем. Нерідко на основі поєднання моделей цих трьох видів створюються інтегровані моделі.

Відзначається велике значення моделювання для процесу пізнання. Воно дозволяє виділяти в "чистому вигляді" властивості й відношення явищ, що недоступні для безпосереднього вивчення, розкривати їх основні кількісні співвідношення, проводити на моделі досліди, що неможливі на оригіналі, тощо. Разом з тим, знання, що одержані за допомогою моделювання, завжди відзначаються деякою неповнотою та неточністю, оскільки модель завжди не повністю відповідає оригіналу.

Моделювання є незамінним методом аналітичної діяльності у публічному управлінні. У роботі В.Варенка міститься перелік базових різновидів моделей, що застосовуються під час аналізу інформаційних явищ, до яких належать символічні, структурні, графічні, логічні та ін. Згідно з навчальним посібником "Практичні

аспекти інформаційно-аналітичної роботи" (2007 р.), результати аналітичної діяльності можна представити як інформаційну модель проблеми у вигляді висновків, рекомендацій, прогнозів. Зокрема, одним з основних підходів до аналітичного прогнозування передбачає моделювання імовірного розвитку суспільних явищ.

Умовою правомірності моделювання складних явищ і процесів є відтворення у моделі суттєвих якостей об'єкта, що досліджується, тобто їх подібність у певних характеристиках. Таким чином, як зазначають вчені, в основу моделювання покладена аналогія, що є ще одним універсальним методом дослідження.

Аналогія є методом пізнання, за якого на підставі подібності об'єктів у певних аспектах (елементах, ознаках, відношеннях і т.п.) робляться імовірнісні висновки про подібність цих об'єктів у інших аспектах. У основу даного методу покладені утворення й актуалізація асоціацій. Міркування за аналогією потрібно відрізнити від аналогії як факту подібності між об'єктами, що є підставою зазначеного міркування.

У праці В.Штоффа описані чотири можливі *рівні подібності між об'єктами*, що порівнюються, а саме: за результатами, що виробляють об'єкти; за функціями, що призводять до цих результатів; за структурами, що забезпечують виконання даних функцій; за елементами, з яких складаються структури. При цьому подібність на всіх чотирьох рівнях означає відносну тотожність об'єктів, тоді як подібність лише на частині з наведених рівнів – їх аналогію.

Метод аналогії дозволяє переходити від знання про одні об'єкти (системи об'єктів) до пізнання інших об'єктів (систем об'єктів) шляхом висування тверджень про нові властивості, елементи, відношення останніх на підставі встановленого факту їх певної подібності першим. Такі твердження не володіють властивістю логічної необхідності, а мають лише імовірнісний характер. Отже, *застосування аналогії у пізнанні є основою для висування гіпотез*. У цьому зв'язку вчені розрізняють два види аналогій: атрибутивна аналогія, коли властивості одного явища переносяться на інше явище;

структурна аналогія, коли закони одного класу явищ переносяться на інший клас явищ.

Аналогія є одним з найкорисніших методів аналітичної діяльності, оскільки її необхідним етапом виступає вироблення гіпотез. При цьому доречно враховувати умови правомірності висновку за аналогією, зокрема: встановлення дійсної, а не випадкової або можливої, подібності ознак порівнюваних об'єктів; виявлення відмінностей порівнюваних об'єктів, оскільки чим менш істотними є ці відмінності, тим більшою є цінність висновку за аналогією; з'ясування об'єктивного взаємозв'язку як між подібними ознаками, так і між ними та ознаками, що переносяться на досліджуваний об'єкт.

Для ефективного використання методу аналогії у аналітичній діяльності необхідно дотримуватися низки умов: чітко визначити елементи, за якими відбуватиметься пошук аналогів; намагатися знайти кілька аналогічних явищ, що дасть більше підстав для міркувань за аналогією; стежити, щоб найважливіші з погляду вирішення поставленого завдання елементи явищ, що вибрані як аналоги, мали достатню подібність із відповідними елементами досліджуваного явища, без чого аналогія буде не виправданою; встановлювати відмінності між аналогічними явищами, що дає можливість оцінити коректність аналогії.

Дуже поширеними взаємопов'язаними дослідницькими методами є індукція та дедукція. **Індукція** є методом пізнання, що передбачає виведення загальних положень із часткових, одиничних фактів і тверджень. У ході індуктивного міркування мислення здійснює сходження від часткового, одиничного, конкретного до загального. Виділяються індуктивні узагальнення першого рівня, що ґрунтуються безпосередньо на емпіричних даних, та другого рівня, що виходять із індуктивних узагальнень першого рівня. Вчений зазначає, що індукція другого рівня є більш характерною для наукового дослідження, тоді як індукція першого рівня – для буденного знання.

Як показується у працях з методології науки, в цілому індукція є переходом від меншого до більшого ступеня загальності знання, зокрема, від знання про частини (вибірки) до знання про ціле (класи, популяції тощо), від емпіричних даних до формулювання загальних законів та принципів. Через індукцію дані експериментів та спостережень "наводять" на загальне (індукують загальне), тому індуктивні узагальнення зазвичай розглядають як дослідні істини або емпіричні закономірності. Індукція є також одним з основних способів формулювання гіпотез. Вона належить до евристичних методів, що не дають достовірного знання. Адже в результаті індукції знання про окремі досліджені факти поширюються на всі інші недосліджені факти даного класу, тому завжди зберігається сумнів у коректності такого поширення.

Враховуючи зазначене, у наукових дослідженнях індукція має поєднуватися з дедукцією, за допомогою якої індуктивні висновки підтверджуються, коригуються або відкидаються.

Дедукція – метод пізнання, що полягає у переході від загального до часткового, виведенні часткових, конкретних висновків із загальних положень. У процесі дедуктивного міркування мислення від загального, абстрактного повертається знову до часткового, конкретного, але не до вихідного положення, а до збагаченого новим знанням про це конкретне.

Науки, положення яких переважно одержуються як наслідки деяких загальних принципів, постулатів, аксіом, прийнято називати дедуктивними (математика, теоретична механіка, деякі розділи фізики та ін.), а аксіоматичний метод, за допомогою якого виробляються ці часткові положення, часто називають аксіоматико-дедуктивним. Взаємозв'язок дедукції та індукції передбачає, що узагальнення фактів у вигляді емпіричних тверджень поєднується із формулюванням загальних теоретичних положень.

Індуктивний та дедуктивний висновки є найбільш поширеними видами умовиводів, що зумовлює їх систематичне застосування у інформаційній аналітиці. Індукцію та дедукцію відзначають серед

загальних методів, що найчастіше використовуються у аналітичній діяльності. Зокрема, за їх допомогою будується логіка аналітичних досліджень, отримується вивідна інформація, обґрунтовуються висновки та рекомендації, що містяться в аналітичних документах, розробляються прогнози тощо.

Необхідною основою будь-яких умовиводів є наявність первинної інформації, для одержання якої призначені методи емпіричних досліджень – спостереження, експеримент та вимірювання.

Спостереження – метод дослідження, що передбачає навмисне, планомірне, організоване сприйняття об'єктів з метою їх безпосереднього вивчення, підпорядкованого вирішенню певної наукової проблеми або наукового завдання. До *особливостей наукового спостереження* відносять: широке використання спеціальних приладів та інструментів; проведення у широкому діапазоні умов; свідоме застосування при обробці результатів методів теоретичного дослідження, особливих прийомів абстракції, статистичного апарату; здійснення у тісному зв'язку з наявними науковими теоріями, гіпотезами, фактами та використання для їх перевірки і подальшого розвитку.

Виділяють *два основних етапи спостереження*. Першим є збір та фіксація даних одиничних спостережень, сукупність яких описується у вигляді спеціальних протоколів (таблиць, графіків, словесних описів тощо). На другому етапі здійснюється обробка цих масивів даних за допомогою спеціальних статистичних методів, результатами якої є отримання наукових фактів та емпіричних залежностей. Іноді у науці спираються на дані одиничних спостережень, наприклад, у разі неможливості їх повторення, проте, як правило, користуються масивами даних багатьох спостережень.

Основою будь-якого спостереження є отримання чуттєвих образів об'єктів досліджень, що дає підстави для відповідних класифікацій. Прикладом може бути поділ спостереження *за доступністю їх об'єктів* на безпосередні та непрямі. Безпосередне

спостереження означає, що вчений має можливість спостерігати сам вибраний об'єкт. Разом з тим, для багатьох об'єктів сучасної науки такої можливості не існує, тому вони вивчаються за допомогою непрямого спостереження – з'ясування характеристик об'єктів на основі спостереження їх взаємодії з іншими об'єктами. Вчені виділяють три типи спостережень *за характером взаємодії між спостерігачем та об'єктом вивчення*, а саме: спостереження на основі безпосередньої взаємодії між об'єктом і органами чуттів спостерігача без будь-яких приладів-посередників; спостереження за допомогою приладу-посередника, що принципово не змінює чуттєвий образ об'єкта, а лише посилює кількісну сторону взаємодії; спостереження за допомогою приладу-посередника, що істотно видозмінює сприйняття об'єкта спостерігачем, тобто впливає не тільки на кількісну, але й на якісну сторону взаємодії.

Поряд зі спостереженням, іншим емпіричним методом пізнання є експеримент, що, на відміну від першого, передбачає не пасивне споглядання, а активне втручання у явища навколишнього світу.

Експеримент є методом, що полягає у впливі дослідника на об'єкт безпосередньо або за допомогою спеціальних пристроїв з метою вивчення об'єкта як засобу вирішення певної наукової проблеми або наукового завдання. Під час проведення експерименту проводиться фіксація як впливу на об'єкт, так і реакції останнього. Як правило існують такі *основні етапи експерименту*, зокрема: розробка програми дослідження; оцінка вимірювань і вибір засобів для проведення експерименту; власне проведення експерименту; обробка й аналіз експериментальних даних.

На думку вчених експеримент є органічною єдністю практичної дії та розумової роботи, що дозволяє: ізолювати досліджуваний об'єкт від впливу супутніх явищ і вивчати його в "чистому" вигляді; багаторазово відтворювати хід процесу у чітко фіксованих умовах, що піддаються контролю; планомірно змінювати умови з метою всебічного розгляду об'єкта. Завдяки цьому на підставі експериментальних даних можна зробити більш обґрунтовані

висновки, ніж на базі даних спостережень. Можна виділити такий особливий різновид експерименту як уявний експеримент. Таке дослідження є суто теоретичним та дозволяє виявити пізнавальні можливості відповідної наукової теорії.

Науковці підкреслюють важливість експерименту як одного з основних способів отримання нових наукових знань. Зокрема, він дозволяє досліджувати явища в найрізноманітніших умовах, порівнюючи між собою отримані результати, вводити, у разі потреби, нові чинники впливу і, за рахунок цього, виявляти дані, які неможливо одержати при вивченні явищ у природному стані. Проте експеримент є досить коштовним методом, оскільки він потребує спеціальних умов, відповідного обладнання та ін. Особливо це стосується модельного експерименту, в якому як спеціальний засіб дослідження використовується діюча матеріальна модель реального об'єкта.

У процесі спостереження та експерименту доводиться застосовувати метод **вимірювання** – визначення числового відношення однієї (вимірюваної) величини до іншої однорідної величини (прийнятої за одиницю). Число, що відображає таке відношення, називається чисельним значенням вимірюваної величини. Як зазначають вчені, у самому загальному вигляді величиною можна назвати все, що може бути властивим об'єкту більшою або меншою мірою, тому вимірювання є встановленням числового співвідношення між властивостями об'єктів.

До *структури вимірювання* як особливої форми діяльності включають такі елементи: об'єкт вимірювання, тобто вимірювана величина; одиниця вимірювання, тобто величина, з якої порівнюється вимірювана величина; матеріальні засоби вимірювання; суб'єкт, який здійснює вимірювання; метод вимірювання; числовий результат вимірювання.

У широкому розумінні вимірюванням вважають процедури віднесення об'єктів вимірювання до *чотирьох основних типів шкал* – номінативної, порядкової, інтервальної і пропорційної. Номінативна

шкала передбачає лише з'ясування того, що об'єкти відрізняються (наприклад, встановлення нумерації футболістів або приписування чисел шкільним класам). Порядкова шкала не тільки розрізняє об'єкти, але і розташовує їх в певному порядку (наприклад, перша людина сильніша, ніж друга, друга сильніша, ніж третя і т.д., однак, наскільки саме сильніша, не встановлюється). Інтервальна шкала не тільки впорядковує об'єкти, але і зіставляє кожен з них із деяким числом, що визначається з точністю до певного інтервалу (наприклад, встановлення календарних дат або днів тижня). Пропорційна шкала зіставляє об'єкти вимірювання з деяким числом, що визначається, на відміну від інтервальної шкали, з будь-якою точністю (наприклад, визначення довжини, ваги або об'єму). Використання номінативної і порядкової шкал відповідає так званому якісному вимірюванню, а інтервальної і пропорційної – кількісному.

У аналітичній діяльності в публічному управлінні яскравими прикладами застосування методів спостереження та вимірювання є моніторинг суспільних процесів та соціологічні опитування громадської думки, а методу експерименту – соціальні, зокрема державно-управлінські, експерименти.

Будь-які емпіричні дані, особливо їх великі масиви, потребують певного упорядкування. Методом, що покликаний у цьому допомогти, є **систематизація** – упорядкування сукупності об'єктів за обраними ознаками, в результаті якого формується уявлення про цю сукупність як певну цілісність, тобто множину елементів, між якими є зв'язки. До систематизації призводить, наприклад, установлення причинно-наслідкових зв'язків між фактами, що досліджуються. Важливим видом систематизації вважається **класифікація** – поділ множини об'єктів (класу) на непересічні підмножини (підкласи) на основі встановлення подібності та відмінності між об'єктами за певною ознакою.

Систематизація є невід'ємною складовою аналітичної обробки інформації, зокрема, у системах інформаційно-аналітичного забезпечення публічного управління. У цьому зв'язку, наприклад, у

роботі А.Дегтяра запропоновані різноманітні класифікації управлінської інформації за багатьма ознаками на рівні структурних підрозділів державних органів, цих органів у цілому, усієї системи публічного управління.

Одним з найпростіших та найбільш поширених методів переходу від одиничних емпіричних даних до теоретичних положень та висновків є *узагальнення* – уявний перехід від одиничного або менш загального до більш загального, виділення властивостей, зв'язків і відношень, що характеризують не один конкретний об'єкт, а цілий клас однорідних у певному аспекті об'єктів. При цьому необхідно довести, що виділені властивості, зв'язки і відношення одиничних об'єктів є істотними для всіх без винятку об'єктів даного класу.

За допомогою узагальнення формуються загальні поняття, твердження, теорії тощо. Прикладами можуть слугувати уявні переходи від поняття "трикутник" до поняття "багатокутник", від твердження "Цей метал є електропровідним" до твердження "Всі метали є електропровідними" тощо. У аналітичній діяльності будь-яка вивідна інформація, що міститься у аналітичних документах, передусім є результатом узагальнення первинних даних. За одним з визначень, аналітика є процесом узагальнення й аналізу розрізнених, неповних і часто суперечливих даних.

Існує низка *способів узагальнення*, серед яких: перехід від конкретних за змістом властивостей і пропозицій до логічних змінних величин; введення нових характеристик, правил, операцій, законів; аналіз змісту деяких понять; перенесення закономірностей, дійсних для однієї предметної галузі, на інші предметні галузі; перенесення властивостей деяких представників досліджуваного класу предметів на весь цей клас; об'єднання двох або декількох різних законів у один більш загальний закон.

З узагальненням тісно пов'язане абстрагування, що дозволяє здійснювати перехід від менш загального до більше загального.

Абстрагування – метод, що передбачає виділення однієї або

декількох властивостей об'єкта з усієї їх сукупності, а потім утворення абстракції – уявного об'єкта, що володіє лише виділеними властивостями. Процес абстрагування пов'язаний з розглядом не всієї нескінченної сукупності, а тільки деякої, нерідко досить незначної, частини властивостей явищ дійсності. Розрізняють такі важливі *види абстракцій*:

- абстракція ототожнення, що утворюється шляхом виділення спільних та одночасного відкидання відмінних властивостей об'єктів;
- абстракція ізолювання, що формується внаслідок відокремлення певної властивості від об'єкта та інших його властивостей, з якими ця властивість у дійсності нерозривно пов'язана;
- абстракція як уявне виділення окремих частин об'єкта, що можуть бути відокремлені просторово;
- абстракція шляхом нехтування мінливістю явищ дійсності та їх уявної фіксації у вигляді незмінних об'єктів;
- абстракція шляхом нехтування деякими суб'єктивними обмеженнями, наприклад, щодо спроможності вирішувати завдання або здійснювати спостереження.

Науковці відзначають дуже важливу роль абстрагування у пізнанні, що не може відразу охопити усі властивості об'єктів, а йде шляхом поступового їх вивчення, виділяючи одні та залишаючи на певний час поза увагою всі інші. Зокрема, без абстрагування, насамперед абстракції ототожнення, є неможливим формування понять. Наукові закони та інші загальні теоретичні твердження також є абстракціями, оскільки вони розкривають окремі сторони реальних явищ, предметів та процесів, а не їх в цілому у всій різноманітності. Такі науки як математика або логіка взагалі мають справу виключно з абстрактними об'єктами.

Дуже схожою на абстрагування є ідеалізація, яку деякі вчені розглядають як різновид першого. У загальному вигляді *ідеалізація* як метод пізнання передбачає створення так званого ідеалізованого об'єкта шляхом уявного зведення до нуля дії на реальний об'єкт певних чинників, що у дійсності не можуть бути усунуті, або уявного

доведення певних властивостей реального об'єкта до граничних значень, що у дійсності неможливо досягти. Виходячи з цього, *ідеалізований об'єкт* є об'єктом з такими властивостями, що не існує та не може бути створений в дійсності, але у якого є прообраз у реальному світі. Прикладами ідеалізованих об'єктів можуть бути "абсолютно пружне тіло", "коло", "матеріальна точка", "незалежні засоби масової інформації", "народовладдя" і т.п.

У працях науковців пропонується *можлива послідовність конструювання ідеалізованого об'єкта*, що включає такі етапи: зміна дії певних чинників, що впливають на досліджувані властивості реального об'єкта, у напрямі їх поступового усунення; вивчення залежності змін даних властивостей об'єкта від змін чинників; уявний перехід до ідеалізованого об'єкта з властивостями, що можуть мати місце у разі повного усунення дії чинників.

Розкриваючи роль ідеалізації у дослідницькій діяльності, вчені зазначають, що будь-які наукові закони розробляються саме стосовно систем ідеалізованих об'єктів. Це дає можливість формулювати закони як загальні твердження, що не залежать від несуттєвої для відповідної науки специфіки реальних об'єктів, до яких дані твердження можуть бути застосовані. Ідеалізація також належить до основних методів аналітики. Наприклад, у роботі С.Телешуна, О.Титаренка, І.Рейтеровича показано, що один з етапів прикладного дослідження політичного процесу передбачає вичленовування ідеалізованого об'єкта, тобто теоретичної схеми об'єкта дослідження, щодо якої далі робляться висновки.

При формулюванні теоретичних положень у різних науках широко використовується метод *формалізації*, що полягає у поданні певної змістовної предметної галузі (міркувань, доказів, процедур, класифікації і т.д.) у вигляді формалізованої системи або системи числення. Основою формалізації є те, що різні за своїм конкретним змістом думки можуть бути відображені у однаковій логічній (символічній) формі. Формалізація використовується, перш за все, у математиці та формальній логіці, а також у тих науках, де

застосування математичного апарату досягає достатнього для цієї мети ступеня зрілості, наприклад, у певних розділах економіки та соціології.

Ще одним універсальним методом дослідження, що широко використовується у аналітичній діяльності в публічному управлінні, є *екстраполяція* – поширення висновків, отриманих при спостереженні за однією частиною явища, на його іншу частину, зокрема, продовження виявлених тенденцій минулого у майбутнє із внесенням деяких корективів. За допомогою екстраполяції отримують прогностичні оцінки, які базуються на тому, що тенденції розвитку, виявлені за даними минулого періоду, зберігатимуться у майбутньому. Теоретично екстраполюватися можуть і тенденції, що формулюються якісно (описово), але на практиці частіше за все екстраполюються кількісні характеристики, що фіксуються статистично.

Найбільш поширеними формами реалізації методу екстраполяції є складання математичних моделей та побудова графіків. Одні екстраполяційні криві будуються на базі закономірностей розвитку подій з використанням спеціальних методів підбору виду екстраполяційної функції та визначення значень її параметрів. Інші криві будуються виходячи з максимального наближення до процесу з урахуванням його особливостей, обмежень та прийнятих гіпотез про його майбутній розвиток.

Екстраполяція широко застосовується для складання аналітичних прогнозів у публічному управлінні. При цьому основною проблемою є вибір межі екстраполяції, тобто її кінцевого терміну. Останній може бути будь-яким, якщо є упевненість в збереженні механізму, який задає хід процесу, що вивчається. Якщо ж такої упевненості немає, зазвичай обмежуються короткостроковим прогнозом, постулюючи, що за короткий проміжок часу навряд чи можуть статися різкі зміни. Одні дослідники пропонують вибирати межу екстраполяції рівною базі екстраполяції, а інші – $1/3$ бази. Вихід за цю межу дає абсурдні оцінки, однак далека екстраполяція до "точок абсурду" також є корисною. Вона може використовуватися

при довгостроковому прогнозуванні, оскільки дозволяє показати, що наявна тенденція має змінитися.

Наведені у даному параграфі універсальні методи досліджень складають основу більш конкретних методів, у тому числі тих, що застосовуються у наукових дослідженнях з публічного управління.

3.2. Моделювання систем у публічному управлінні

Моделювання систем займає визначне місце серед методологічного інструментарію наукових досліджень у галузі публічного управління. Це зумовлено тим, що однією з визначальних властивостей останнього є системність, без якої воно просто не може відбутися. У ньому задіяне велике число людей. Публічне управління включає масу управлінських рішень і організаційних дій. Тому адекватне відображення складної багаторівневої системи публічного управління неможливе без побудови моделей, що відображають як її в цілому, так і певні її складові частини. З цього приводу в Енциклопедії державного управління (2011 р.) необхідність застосування моделювання пояснюється самою природою цього методу і, передусім, тим, що воно заміняє реальний об'єкт. Це принципово важливо для об'єктів, які мають великі масштаби й для яких існують обмеження у застосуванні натурних експериментів, оскільки вони стосуються діяльності людей. Метод моделювання використовується не тільки для пояснення вже відомих властивостей, а й для виявлення нових властивостей, які можуть суттєво вплинути на практику управлінської діяльності.

Системні моделі відзначаються низкою *характеристик*, а саме: ступенем цілеспрямованості поведінки (одноцільові та багатоцільові моделі); складністю, яку можна оцінити за загальним числом елементів системи й зв'язків між ними; цілісністю, що вказує на кількість складових частин, що перебувають у взаємозв'язку одна з одною; невизначеністю в різних аспектах (стан системи, можливість досягнення поставленої мети, вірогідність вихідної інформації тощо);

характером поведінки (детерміновані й стохастичні моделі, неперервні й дискретні моделі тощо); адаптивністю, тобто здатністю пристосуватися до різних зовнішніх чинників впливу; організаційною структурою процесу й комплексу засобів моделювання; керованістю, тобто кількістю керованих параметрів і змінних; можливістю розвитку як у напрямі розширення спектру досліджуваних функцій, так і в напрямі застосування нових методів і засобів моделювання.

У Словнику системного аналізу в державному управлінні (2007 р.) виділені такі *різновиди системного моделювання*:

- атрибутивне моделювання, спрямоване на систематизацію інформації про властивості об'єктів;
- структурне моделювання, що забезпечує відображення структури об'єкта або процесу моделювання;
- організаційне моделювання, спрямоване на визначення організації як системи;
- функціональне моделювання, орієнтоване на побудову і дослідження функцій явища, що вивчається;
- структурно-функціональне моделювання, що виявляє взаємозв'язок структури і функцій об'єкта або процесу;
- вітальне моделювання, спрямоване на вивчення етапів життєвого шляху системи.

Зазначені різновиди моделювання повною мірою використовуються у наукових дослідженнях з публічного управління. Зокрема, на основі такого моделювання розроблено низку системних моделей, що можуть застосовуватися як базові при проведенні таких досліджень.

Насамперед, у загальному вигляді виділяють три загальних компоненти системи державного управління як головної складової системи публічного управління: суб'єкт управління – державу; об'єкт управління – суспільну і приватну життєдіяльність людей, на яку спрямовано управлінський вплив; державно-управлінську діяльність, в процесі якої реалізуються різноманітні взаємовідносини між суб'єктом та об'єктом державного управління. Державно-

управлінська діяльність, у свою чергу, також має певну структуру. Вона визначається тим, що будь-якій діяльності, незалежно від її виду, типу чи форми, властива певна сукупність компонентів, які складають так звану "всезагальну структуру" діяльності. Ця структура включає цілі, засоби, результати і процес діяльності. Саме так можна структурувати і державно-управлінську діяльність.

Враховуючи зазначене, можна побудувати *загальну модель державного управління* як динамічної системи, основними компонентами якої є суб'єкт, об'єкт, цілі, результати, процес і засоби державного управління (рис. 3.1).

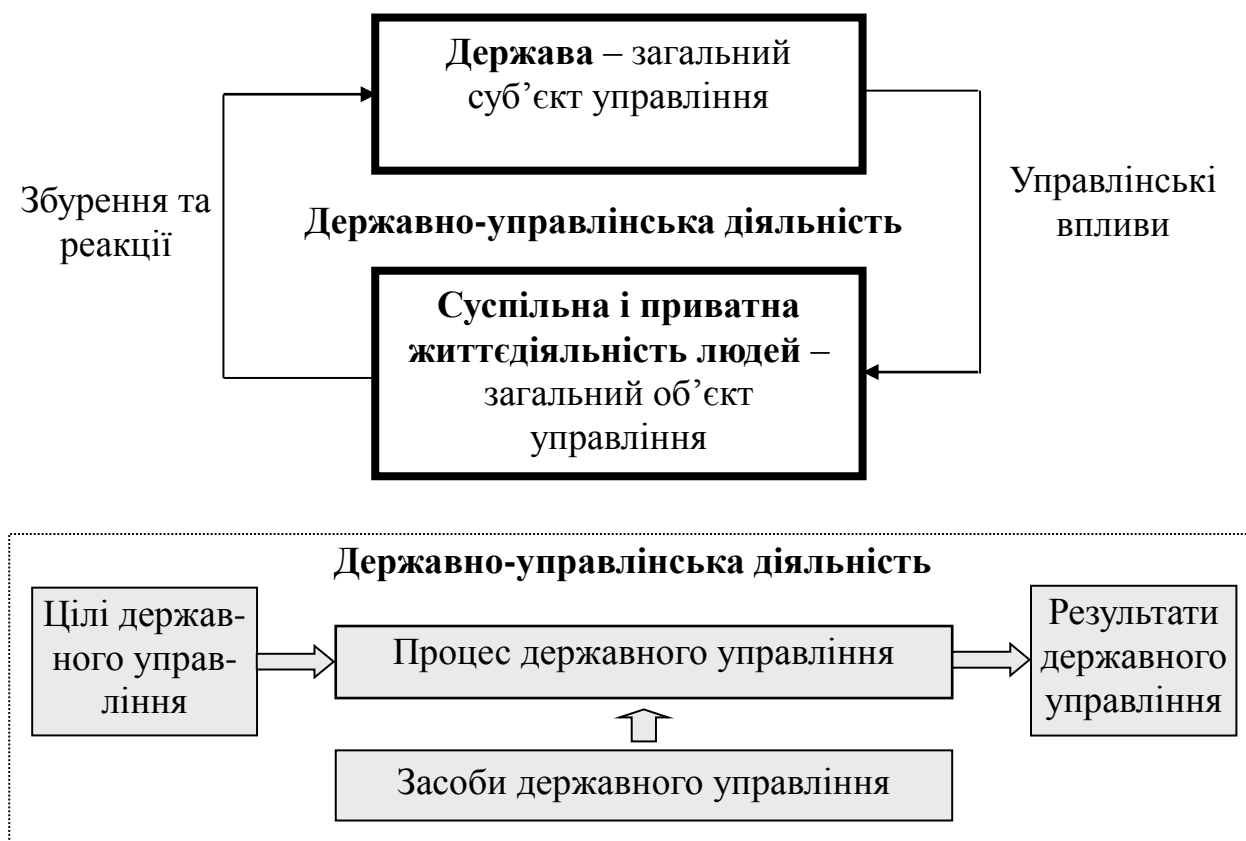

Рис. 3.1. Загальна модель системи державного управління

В межах загального системного уявлення науковцями виділено два підходи, що по-різному розкривають зміст суб'єкта державного управління і державно-управлінської діяльності. За широкого підходу суб'єктом державного управління виступає система органів, що

включає органи усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та державні органи, що мають наскрізний або перехідний (змішаний) характер, такі як глава держави, рахункова палата та ін. В разі вузького підходу суб'єктом державного управління є система органів лише виконавчої влади.

Державно-управлінська діяльність при широкому підході розуміється як поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а при вузькому – як здійснення лише адміністративних функцій.

Обидва підходи є цілком правомірними для відповідних завдань аналізу державного управління. Зокрема, аналізуючи державне управління на рівні окремої галузі суспільної діяльності, діяльності на рівні окремої території або виробничо-господарського комплексу, видається адекватним розглядати в основному підзаконну виконавчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади. Саме ця діяльність справляє визначальний вплив на конкретні об'єкти управління. Однак, при аналізі державного управління всією сукупністю суспільних галузей, територій та виробничо-господарських комплексів видається доцільним застосування широкого підходу, оскільки на такому рівні неврахування політико-управлінської діяльності глави держави, парламенту, контрольної діяльності судів та інших державних органів призводить до формування суттєво викривленого уявлення про процесі управління державою загалом.

На даний час у науці державного управління переважає широкий підхід, виходячи з якого *модель системи органів державного управління в Україні* включає таку сукупність взаємопов'язаних елементів: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Конституційний Суд України; Рада національної безпеки і оборони України; Рахункова палата; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; територіальні органи центральних органів виконавчої влади; адміністративні суди.

При побудові та аналізі структур окремих органів публічної

влади використовуються *типові моделі сучасних організаційних структур*, що відрізняються між собою характером зв'язків між підрозділами організації (рис. 3.2).

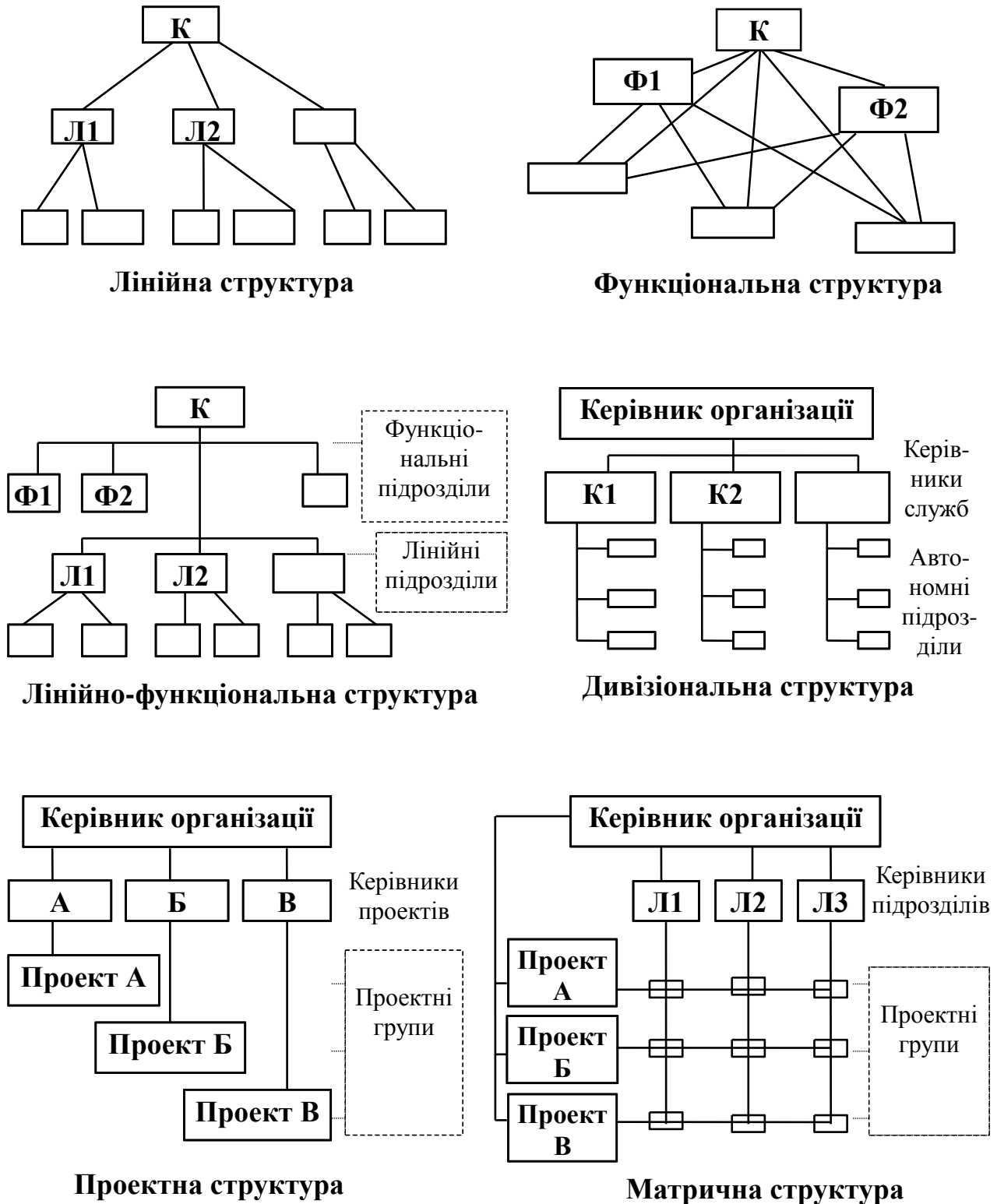

Рис. 3.2. Типові моделі сучасних організаційних структур

Лінійна організаційна структура характеризується вертикальною, односпрямованою підлеглистю підрозділів, що створює в завершеному вигляді чітку ієрархічну піраміду. В ній найбільшою мірою дотримується, по-перше, єдиноначальність, коли одна особа на кожному рівні вертикалі зосереджує в своїх руках ведення управлінських процесів в очолюваній нею частині ієрархії, і по-друге, єдність розпорядництва, коли команди передаються суворо від однієї особи до іншої.

Лінійний тип структури жорстко формалізований і додає їй стійкості, надійності, оперативності, послідовності. Він сприятливий для чіткого проведення в життя владних вимог, узгодженості дій виконавців.

Разом з тим, як відзначають фахівці, в цьому типі структури слабко виражені зворотні зв'язки, відсутні спеціальні ланки з планування й підготовки рішень, спостерігається перевантаженість інформацією, що знижує його універсальність і ефективність. Така структура характерна для підрозділів на низових ланках організаційних структур управління.

Модифікацією лінійної структури є *лінійно-штабна структура*. Вона відрізняється від чисто лінійної тим, що при лінійних керівниках створюються штабні підрозділи, які надають керівнику допомогу у виконанні окремих функцій управління, в підготовці рішень, здійсненні контролю. Ця робота здійснюється фахівцями. Як правило, штабні служби не наділяються правами прийняття рішень, керівництва підрозділами і персоналом.

Наступним типом є *функціональна організаційна структура*. Вона передбачає формування підрозділів, що спеціально призначені для ведення конкретних функцій управління. Це дозволяє під кожну з функцій управління підібрати високопрофесійний апарат з фахівців, забезпечити високий рівень стандартизації та формалізації управлінських процесів, виключити дублювання, зменшити потребу у фахівцях широкого профілю. У той же час дана структура породжує дуже складну проблему міжфункціональної координації. Вона

проявляється, насамперед, у довготривалості процедур прийняття рішень та нездатності до оперативних структурних перебудов. Це обмежує переваги спеціалізованого ведення окремих функцій управління. В той же час функціональна структура дуже сприятлива для організації забезпечувальної діяльності, зокрема фінансування, матеріально-технічного забезпечення, управління персоналом, документообігу, інформаційного забезпечення, технічного обслуговування тощо.

Сама по собі функціональна структура для побудови організацій практично не використовується, а як правило поєднується з лінійною у *лінійно-функціональну організаційну структуру*. Остання забезпечує поєднання переваг лінійної і функціональної структур і створює ситуацію, коли одні підрозділи (тобто лінійні) ухвалюють управлінські рішення і владно проводять їх в життя, а інші (тобто функціональні) забезпечують їх інформацією консультативного, статистичного, плануючого, координаційного і іншого характеру. У результаті підвищується якість управління. Така структура найбільш ефективна там, де апарат управління виконує рутинні завдання і функції, які часто повторюються. До її переваг відносять: більш обґрунтовану підготовку планів і рішень; вивільнення лінійних управлінців від ґрунтовної аналітичної роботи; можливість залучення консультантів та експертів у функціональні підрозділи. Серед основних недоліків виділяють: відсутність тісних горизонтальних взаємозв'язків і взаємодії; погіршення відповідальності за рішення, оскільки приймають їх одні суб'єкти управління, а реалізують як правило інші; тенденція до надмірної децентралізації. Загалом лінійно-функціональні структури є характерними, наприклад, для апаратів центральних органів виконавчої влади.

Дивізіональна організаційна структура є характерною для великих організацій і передбачає децентралізацію при збереженні централізованої координації та контролю. Така структура поєднує автономність підрозділів з центрально контрольованим процесом розподілу ресурсів і оцінки результатів. Недоліком є зростання

управлінської вертикалі, поява проміжних рівнів управління для координації роботи окремих груп, відділів, дублювання функцій управління на різних рівнях, зростання чисельності. Дивізіональні структури є характерними, наприклад, для центральних органів виконавчої влади, у складі яких діють територіальні органи.

Організаційні структури наступних двох типів називають адаптивними, оскільки їх можна швидко модифікувати відповідно до змін зовнішнього середовища та потреб самої організації.

Першим типом є *проектна організаційна структура*, що створюється як тимчасова організація для вирішення конкретних комплексних завдань. В основу побудови такої структури покладається певна мета (система цілей) або комплексна програма, і виходячи з цього створюються відповідні ланки та їх взаємозв'язки. В одну команду збирають фахівців з різних підрозділів організації, і для них виділяють необхідні ресурси. Це сприяє інтеграції кадрових, виробничих, інформаційних та інших ресурсів для розв'язання особливо важливим завдань. Після завершення проекту та вирішення всіх пов'язаних з ним завдань фахівці повертаються у свої підрозділи на постійну роботу або переходять на роботу по виконанню нового проекту. Особливого значення проектні структури набувають в період суспільного реформування і, відповідно, збільшення потреб у вирішенні складних проблем. Як найпростіші варіанти створення проектних структур на державному рівні можна розглядати різні координаційні ради, комісії, комітети, робочі та експертні групи з певних напрямів державно-управлінської діяльності.

Другим типом адаптивних структур є *матрична організаційна структура*, що поєднує лінійний і проектний принципи. У матричній організації члени проектної групи підпорядковуються як керівнику проекту, так в керівникам тих підрозділів, в яких вони працюють постійно. Керівники проектів відповідають за інтеграцію всіх видів діяльності і ресурсів, що стосуються даного проекту. Всі матеріальні і фінансові ресурси по даному проекту передаються в їх повне розпорядження. Керівники проекту також відповідають за його

планування та контролюють хід його виконання загалом. Керівники підрозділів вирішують, як і де повинні бути зроблені ті проектні роботи, що стосуються функцій підрозділів, а також контролюють хід виконання цих робіт.

Серед переваг матричної структури відзначають наступні: можливість швидко реагувати і адаптуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов організації; підвищення творчої активності управлінців; раціональне використання персоналу за рахунок спеціалізації різних видів трудової діяльності; посилення мотивації та контролю за виконанням завдань проектів; підвищення особистої відповідальності за виконання проектів. До недоліків відносять: складну систему співпідлеглості, що ускладнює розподіл завдань та спричиняє витрати часу; присутність конкуренції між керівниками проектів; труднощі при освоєнні нових проектів.

Наступні моделі відображають у загальному вигляді систему цілей публічного управління. Зокрема, необхідним етапом цілепокладання у публічному управлінні є побудова ієрархії цілей, що, як правило, здійснюється шляхом формування так званого "*дерева цілей*" – ієрархічної структури, отриманої шляхом розділення загальної мети на підцілі, а їх, в свою чергу, на ще більш конкретні підцілі нижчих рівнів. "Дерево цілей", як правило, передбачає чітку ієрархію цілей, але не виключає й нечіткі ієрархії, в яких ціль нижчого рівня ієрархії може бути водночас підпорядкована двом або кільком цілям вищого рівня. У загальному вигляді *модель "дерева цілей" публічного управління* включає кілька рівнів.

1. *Місія держави* – головна мета діяльності держави та відповідного процесу державного управління, яка і є причиною їх здійснення та взагалі існування. Будь-які цілі державного управління мають підпорядковуватися місії держави. За одним з підходів, місія нашої держави відображена в ст. 1 Конституції України та полягає в побудові суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Інший підхід передбачає, що на основі ст. 3 Конституції України місією нашої держави є утвердження і

забезпечення прав і свобод людини.

2. *Стратегічні цілі* – головні загальні цілі публічного управління, які безпосередньо визначені для виконання місії держави. За термінами досягнення стратегічні цілі публічного управління найчастіше поділяють на два класи: довгострокові, досягнення яких передбачається за п'ять і більше років; середньострокові, що ставляться на період від одного до п'яти років. Довгострокові цілі, як правило, фіксуються у стратегічних документах, наприклад стратегіях, програмах, національних планах та ін., щодо розвитку країни в цілому, окремих сфер або галузей суспільної діяльності. Основним документом, в якому відображаються середньострокові цілі, зазвичай виступає програма діяльності уряду.

3. *Оперативні цілі* – забезпечувальні цілі, що фіксують крупні блоки дій по досягненню стратегічних цілей. Вони, як правило, є короткостроковими, тобто з терміном реалізації не більше одного року.

4. *Тактичні цілі*, що визначають конкретні поточні дії органів публічної влади, виконання яких забезпечує досягнення оперативних цілей.

Основою ще однієї моделі є поділ цілей публічного управління за *характером впливу на суспільні процеси*. До них належать, насамперед, цілі збереження, що полягають у забезпеченні цілісності суспільства, захисті усіх його сфер від можливих руйнівних процесів, зокрема гарантуванні державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, обороноздатності, основ конституційного ладу, громадського порядку тощо. Іншим типом є цілі функціонування, що передбачають підтримку певного стану суспільства, тобто забезпечення в певних межах основних характеристик усіх його сфер. До таких цілей можна віднести, наприклад, гарантування прав і свобод людини, надання соціальних гарантій, забезпечення певного рівня освіти та медичного обслуговування тощо. Ще одним типом є цілі розвитку, що полягають у забезпеченні переходу суспільства до якісно нового стану, появи

нових суспільних характеристик та значної зміни наявних параметрів. Такі цілі передбачають впровадження нововведень, зокрема інноваційного характеру, у ті чи інші сфери суспільного життя, що переважно здійснюється шляхом відповідних реформ.

Зазначене можна відобразити у вигляді *моделі системи цілей публічного управління*, що включає три загальні компоненти, а саме, цілі збереження, функціонування та розвитку. Доцільно підкреслити, що у стратегічних державних документах необхідний баланс та взаємозв'язок цілей розглянутих трьох типів. У іншому разі публічне управління буде або працювати на утопічні ідеї, або не передбачати розвиток суспільства.

Кілька моделей стосуються системного відображення процесів у публічному управлінні. Перша модель розглядає процес прийняття управлінських рішень, змістом якого є вибір альтернативи з наявної їх множини. У деяких вітчизняних виданнях як синонім поняття "прийняття рішень" вживається поняття "ухвалення рішень". Даний процес докладно досліджений в управлінській науці, на підставі чого розроблено *класичну модель раціонального прийняття рішення*, що включає такі основні етапи:

- виявлення проблемної ситуації;
- аналіз (діагностування) проблемної ситуації та постановка проблеми;
- формування обмежень та критеріїв для оцінки рішень;
- виявлення і оцінка альтернативних варіантів рішень;
- вибір одного з альтернативних варіантів рішень.

Друга модель акцентує увагу на тому, що управлінська діяльність за своїм предметом є інформаційною, оскільки інформація потрібна для прийняття рішень, самі рішення є інформацією, а при їх реалізації відбувається передача інформації об'єкту управління. Такий підхід відображає *інформаційна модель управлінського процесу*, що передбачає реалізацію циклічної послідовності таких основних етапів:

- збір інформації від об'єкта управління;

- її накопичення та аналіз суб'єктом управління;
- створення останнім нової інформації у вигляді управлінських рішень;
- передача цієї інформації об'єкту управління.

Третя модель ґрунтується на закономірності процесу управління, відповідно до якої вироблення та реалізація управлінських впливів завжди відбувається як спеціальний процес, що є універсальним, тобто, незалежно від суб'єкта і об'єкта управління, включає одну й ту ж послідовність певних видів діяльності, які називають загальними функціями управління. Щодо переліку цих функцій існують дещо відмінні погляди, оскільки одні науковці виділяють певні різновиди управлінських впливів як окремі функції, а інші – об'єднують їх в якусь одну функцію. Проте на сьогодні переважно виділяється чотири загальні функції управління, згідно з якими **функціональна модель процесу управління** відображає його як процес послідовної реалізації функцій планування, організації, мотивації та контролю. Кожна з них включає низку складових (підфункцій), що в укрупненому вигляді відображені на рис. 3.3.

Цю модель можна використовувати як універсальний інструмент аналізу реальних процесів публічного управління, оскільки кожна її складова обов'язково присутня в управлінських процесах у будь-якій суспільній галузі та на будь-якому рівні управління. Відсутність хоча б однієї складової означає, що публічне управління фактично не здійснюється, а лише імітується. Крім того, важливим питанням є якість реалізації управлінських функцій.

Функціональна модель зручно поєднується з розглянутими вище інформаційною моделлю та моделлю прийняття рішень у межах процесного підходу. Останній передбачає, що основою як прийняття, так і реалізації рішень, є інформація. Реалізація функцій планування, організації, мотивації і контролю також потребує обміну інформацією та прийняття рішень. Тому функції комунікації та прийняття рішень називають пов'язуючими процесами, оскільки вони пов'язують інші загальні функції, забезпечуючи їх взаємозалежність. На основі такого

підходу побудована відома *процесна модель управління*, що передбачає неперервний циклічний процес реалізації функцій планування, організації, мотивації та контролю, пов'язаних функціями прийняття рішень і комунікації.

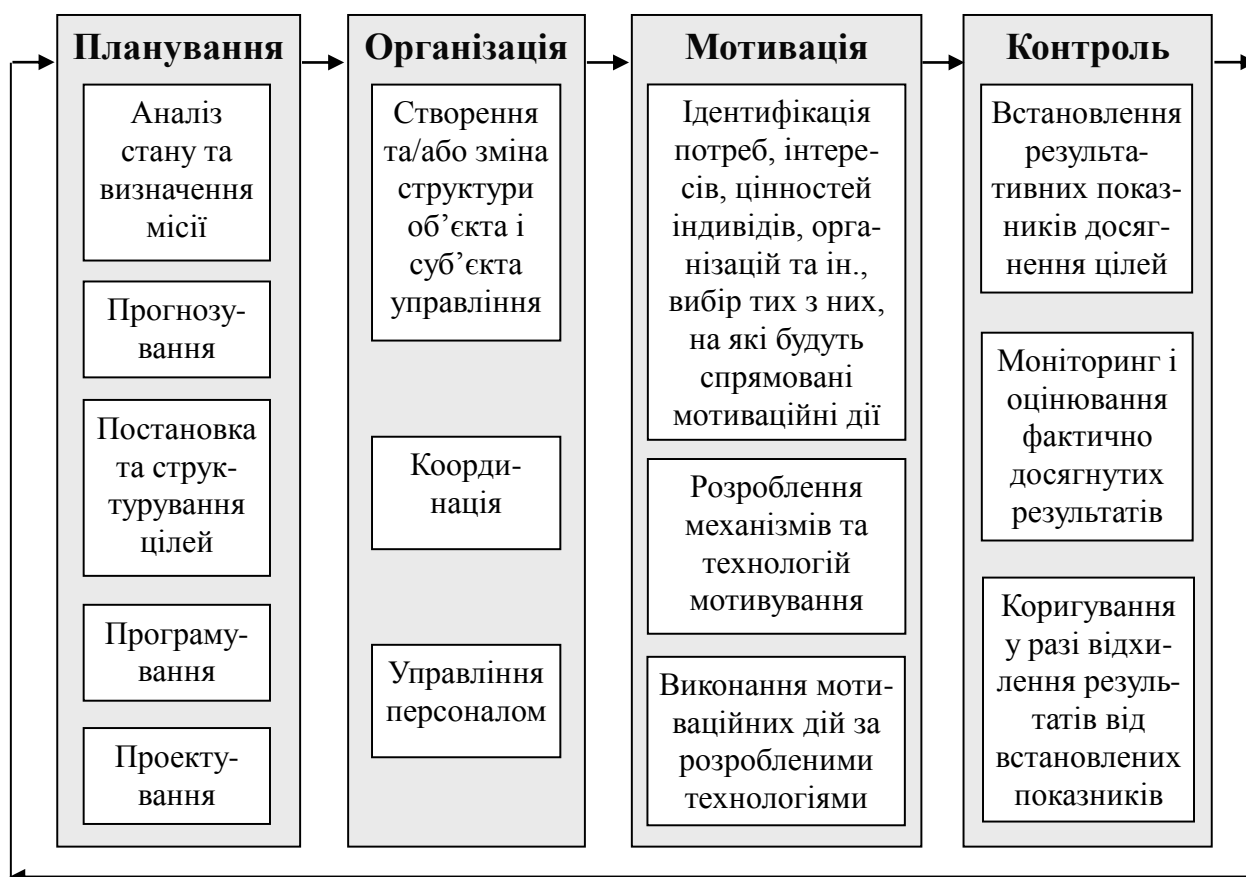

Рис. 3.3. Функціональна модель процесу управління

Наведені у даному параграфі моделі можуть певним чином поєднуватися між собою, наприклад, будуватися структурно-функціональні, структурно-цільові, структурно-інформаційні, функціонально-інформаційні моделі. Крім того, ці моделі можуть конкретизуватися відповідно до специфіки суб'єктів, об'єктів та цілей публічного управління у певній сфері, на певному рівні, у певний історичний період тощо. Отже, розглянуті моделі мають значення загальних методологічних засобів моделювання конкретних систем у галузі публічного управління.

3.3. Методи системного аналізу в дослідженнях з публічного управління

Способи мислення та практика сучасного публічного управління, базуються, передусім, на системному підході, тому цей підхід посідає провідне місце у науковому пізнанні управлінських явищ. Згідно з енциклопедичними словниками, *системний підхід* – це напрям методології наукового пізнання і суспільної практики, основою якого є розгляд об'єктів (явищ, процесів, предметів) як систем. Прикладна методологія системного підходу в цілому позначається поняттям "системний аналіз". Як зазначає В.Бакуменко, у співвідношенні "системний підхід – системний аналіз" перший відіграє роль загальної методології досліджень, а другий – прикладної. З цього погляду пошук шляхів вирішення проблем управління після їх чіткого системного визначення зводиться до застосування методів системного аналізу.

У Енциклопедії державного управління (2011 р.) *системний аналіз* розуміється як поділ певного об'єкта, який розглядається як система, на складові, визначення їх якісних і кількісних характеристик, а також опис структури досліджуваного об'єкта, способів передавання внутрішньої та зовнішньої інформації, що має на меті побудову моделі об'єкта, яка дозволяє досліджувати його функціонування та вплив різних факторів на його поведінку. Виходячи з такого розуміння, основу методів системного аналізу складають, насамперед, два загальнонаукових методи досліджень – аналіз та моделювання.

При вирішенні багатьох наукових завдань у публічному управлінні може успішно застосовуватися низка методів системного аналізу. До них належать, передусім, *методи структурно-функціонального аналізу і моделювання*, що передбачають виявлення та конструювання сукупності елементів системи, відношень та зв'язків між ними, їх значимості й функцій у системі.

Зокрема, серед таких методів широко використовується

структурний аналіз (моделювання) – виявлення (конструювання) сукупності елементів системи, відношень та зв'язків між ними. При цьому більш складним та важливим аспектом дослідження є виявлення (конструювання) усіх конкретних зв'язків відповідно до цілей дослідження. Отже, найбільш ефективні пропозиції на основі зазначеного аналізу можуть полягати саме в удосконаленні зв'язків між елементами системи. Для розробки таких пропозицій доречно скористатися виробленими науковцями класифікаціями зв'язків.

З погляду публічного управління найбільш цікавою є *класифікація зв'язків за їх функціями*. За цим критерієм виділяють, насамперед, зв'язки породження, будови, функціонування та управління. *Зв'язки породження або генетичні* передбачають, що один елемент системи виступає основою, що викликає до життя інший елемент. До проявів зв'язків породження можна віднести, наприклад, те, що парламент шляхом прийняття законодавчих актів визначає структуру систем органів виконавчої і судової влади, а також функції, повноваження і порядок діяльності відповідних органів. Тобто, у певному розумінні парламент породжує інші елементи системи державного управління. *Зв'язки будови*, які ще називають *структурними*, визначають внутрішню будову системи. Прикладами таких зв'язків можуть бути зв'язки субординації та координації у системі органів виконавчої влади. *Зв'язки функціонування* – це зв'язки, за допомогою яких певні елементи системи спільно реалізують деяку функцію в системі. Наприклад, президент, парламент і уряд спільно мають реалізувати функцію вироблення стратегії розвитку України. *Зв'язки управління* є зв'язками, за допомогою яких система управління взаємодіє з керованою системою. Виділяють прямі зв'язки, коли впливи системи управління передаються на вхід керованої системи, та зворотні зв'язки, коли вихідні сигнали від керованої системи передаються на вхід системи управління.

Іншим різновидом є *функціональний аналіз (моделювання)* – виявлення (конструювання) сукупності функцій елементів у системі, а

також виявлення їх (надання їм) значимості. Наприклад, у галузі публічного управління таке дослідження має назву функціонального обстеження, результатом якого є виявлення так званої функціональної структури публічного управління – розподілу загальних функцій публічного управління за управлінськими функціями органів публічної, передусім виконавчої, влади відповідно до місця цих органів в управлінській системі. Функціональне обстеження може виявити такі основні різновиди проблем:

- дублювання функцій;
- надлишкові функції у певних державних органах;
- відсутність виконання певних функцій (наприклад, надання послуг);
- нераціональне співвідношення централізації та децентралізації;
- нечіткий розподіл функцій між різними типами органів публічної влади;
- невідповідність статусу органу публічної влади його функціям;
- нечіткий розподіл сфер діяльності органів публічної влади.

Зазначені два типи дослідження можуть поєднуватися між собою у вигляді *структурно-функціонального аналізу (моделювання)*.

Важливе значення для удосконалення систем публічного управління має **процесний аналіз (моделювання)** – виявлення (конструювання) сукупності елементарних процесів у межах загального процесу, відношень та зв'язків між цими елементарними процесами. Основою такого дослідження виступає функціональна модель процесу управління, що розглянута у попередньому параграфі. Дослідження може відбуватися, наприклад, за такими напрямками:

- якість виконання певних підфункцій загальних функцій управління;
- наявність та дієвість зв'язків між управлінськими функціями та їх складовими, наприклад, між плануванням та контролем, між кадровим забезпеченням та вибором мотиваційних засобів тощо;
- синхронізованість процесів управління на різних рівнях

управлінської системи.

Розглянуті методи стосуються внутрішньої будови системи та процесів її функціонування. Натомість, розкриття цільового призначення системи здійснюється за допомогою *методу "дерева цілей"*, що передбачає створення ієрархічної структури, отриманої шляхом розділення загальної мети на підцілі, а їх, в свою чергу, на більш детальні складові – нові підцілі до рівня конкретних завдань. При цьому в певних випадках визначається відносна важливість елементів ієрархії. Для побудови "дерева цілей" публічного управління доцільно застосовувати викладені Г.Атаманчуком структурно-цільові принципи, а саме, узгодженості цілей між собою, їх несуперечливості та взаємодоповнюваності, підпорядкованості часткових цілей загальним. "Дерево" не завжди подається в термінах цілей. Зокрема, при значній деталізації зручно говорити про "дерево цілей, завдань і функцій", під час аналізу проблем – про "дерево проблем", а при розробці організаційних структур – про "дерево напрямів діяльності". Метод "дерева цілей" обов'язково доповнюється експертними оцінками, явно або неявно, оскільки у підсумку, як правило, саме експертним шляхом загальну мету розділяють на підцілі та, особливо, визначають їх відносну важливість.

При побудові дерева цілей (проблем) використовується *метод факторного аналізу*, що передбачає виконання таких основних етапів. На першому етапі збираються статистичні дані про динаміку зміни значень показників, які в основному характеризують розвиток ситуації за певний проміжок часу. На другому етапі експертним шляхом визначаються фактори, які можуть впливати на показники ситуації, і також збираються статистичні дані про динаміку зміни значень цих факторів. На третьому етапі з використанням отриманих статистичних даних складається математична залежність, що відображає ступінь впливу факторів на показники ситуації. На четвертому етапі виділяються фактори, ступінь впливу яких є суттєвим. Ці фактори відображають підпроблеми, від вирішення яких залежить вирішення проблеми.

Для виділення суттєвих факторів впливу використовується *метод кореляційно-регресійного аналізу*. Він передбачає визначення коефіцієнту кореляції, який показує силу лінійного зв'язку між певним фактором і показником ситуації. Чим ближчим є цей коефіцієнт до 1, тим сильнішим є зв'язок. Рішення про те, яке значення коефіцієнта вважати суттєвим, приймається експертним шляхом.

Наступний метод призначений дослідити взаємовідносини системи публічного управління з її зовнішнім середовищем. Йдеться про *аналіз-SWOT*, що полягає в комплексному визначенні сил (Strength) та слабкостей (Weakness) системи, її можливостей (Opportunities) у зовнішньому середовищі та загроз (Threats) з боку останнього, що використовується при розробці стратегії діяльності системи. *Сили* – це ресурси, здатності, внутрішні обставини чи ситуації, які допомагають реалізації зовнішніх можливостей, послаблюють дію зовнішніх загроз і в цілому сприяють діяльності системи. *Слабкості* – це недостатня якість чи відсутність відповідних матеріальних або нематеріальних ресурсів, внутрішні чинники, обставини чи ситуації, які зменшують здатність використати зовнішні можливості, посилюють можливий вплив зовнішніх загроз і в цілому негативно впливають на діяльність системи. *Можливості* – це додаткові, пов'язані із зовнішніми обставинами, чинники, які можуть позитивно впливати на діяльність системи. *Загрози* – це небезпеки й перешкоди зовнішнього оточення, які мають негативний вплив і можуть заважати діяльності системи. Аналізу й оцінці підлягають такі чинники зовнішнього оточення: політичні, економічні, соціальні, технологічні, культурні. Ефективна стратегія має будуватися так, щоб використовувати сильні сторони системи для реалізації можливостей, долаючи чи мінімізуючи водночас негативні ефекти слабких сторін і зовнішніх загроз.

Велику групу методологічних засобів системних досліджень складають *морфологічні методи*, що покликані дати уявлення про повну множину (різноманітність) можливих варіантів побудови, функціонування або розвитку певної системи. Свого часу Е.Янч

висловлював думку про те, що морфологічний підхід є однією з трьох найбільш важливих новаторських розробок, які мають використовуватися для повномасштабного державного стратегічного планування. Морфологічні методи реалізують *ідею неупередженого знаходження всіх можливих варіантів вирішення проблем або реалізації систем* шляхом систематичного виділення їх елементів або ознак та побудови повної структури деякої предметної галузі матеріальних об'єктів, явищ, відношень, теоретичних систем тощо.

Морфологічний підхід базується на своєрідному світогляді, що передбачає спроможність неупередженого бачення повного "поля знань" про певну предметну галузь. У систематизованому вигляді морфологічний підхід був уперше розроблений і застосований швейцарським астрономом Ф.Цвіккі. Згідно з його поглядами, морфологічне мислення означає усунення будь-яких догматів та упереджень на шляху дослідження. Основними принципами морфологічного дослідження є рівний інтерес до всіх його об'єктів, ліквідація всіх обмежень та оцінок до одержання повної структури досліджуваної предметної галузі, максимально точне формулювання проблеми. Морфологічні методи дають можливості за рахунок виділення та перебору повної множини альтернатив синтезувати нові нетривіальні проблеми та варіанти їх вирішення, плідні ідеї, напрями розвитку систем, які залишаються поза увагою при несистематичному аналізі.

Найбільш відомим серед методів даної групи є ***метод морфологічної шухляди*** – метод, що передбачає визначення всіх параметрів, від яких може залежати вирішення проблеми, й подання їх можливих значень у вигляді матриць-рядків, а після цього визначення в цій морфологічній матриці-шухляді всіх альтернативних варіантів рішення у вигляді сполучень параметрів по одному з кожного рядка. Вкрай істотно, що до даного моменту не повинно ставитися питання про доцільність альтернатив. Така передчасна цікавість майже завжди знижує ефективність методу. Повна множина одержаних варіантів піддається оцінці з метою вибору найкращого.

Морфологічна шухляда може бути як двовимірною, так і багатовимірною.

Наприклад, нехай вирішення проблеми залежить від трьох суттєвих незалежних параметрів (А, В, С), і для кожного з яких виділені такі можливі значення: А (А1, А2, А3); В (В1, В2); С (С1, С2, С3, С4). Одержану сукупність значень параметрів можна подати у вигляді морфологічної таблиці-шухляди, з якої одержуємо $3 \cdot 2 \cdot 4 = 24$ варіанти вирішення проблеми. Прикладом з галузі публічного управління може бути виділення множини параметрів співвідношень та взаємних повноважень між президентом, парламентом і урядом, що дає сукупність варіантів республіканської форми правління – президентської, парламентської і змішаних у різних модифікаціях, яких є досить багато. Такий морфологічний аналіз може стати основою вирішення проблеми формування ефективної конституційної моделі публічного управління.

Наступним морфологічним методом є *метод систематичного покриття поля*, що базується на тому, що в будь-якій досліджуваній предметній галузі існує деяка, часто невелика кількість так званих "опорних пунктів знання". Ними виступають емпіричні факти, закономірності, підходи, моделі та інші напрацювання відповідної теорії. Метод передбачає, що на основі обмеженої кількості "опорних пунктів знання" та з використанням загальних принципів мислення послідовно будується повна структура (поле) предметної галузі. Наприклад, у монографії "Удосконалення державного планування наукових досліджень (методологічний аспект)" (2004 р.) на основі даного методу запропонований метод постановки цілей і завдань наукових досліджень з використанням низки морфологічних моделей можливих результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Ще одним базовим морфологічним методом є *метод заперечення і конструювання*, що реалізує принцип, згідно з яким будь-яке теоретичне або емпіричне твердження (закон, правило, умова) не може бути абсолютно вірним, оскільки воно має обмежену

сферу дії, тому його можна й потрібно піддавати сумніву. Зокрема, *конструктивному прогресу заважають догми, компромісні або авторитарні обмеження*, тому є сенс їх заперечувати, замінюючи на протилежні. Прикладом такої догми може бути твердження про неможливість держави активно втручатися у економіку, лише встановлюючи правила гри.

Метод заперечення і конструювання передбачає три етапи: формування переліку висловлювань, що відповідають сучасному рівню уявлень про досліджувану галузь; заміна одного, декількох або всіх сформульованих висловлювань на протилежні; визначення можливих наслідків такого заперечення та перевірка несуперечливості між новими висловлюваннями і тими, що залишилися незмінними.

На основі розглянутих базових морфологічних методів на даний час розроблено низку інших методологічних засобів, до яких, зокрема, належать методи "матриць відкриття", семиразового пошуку та "букету проблем".

Метод "матриць відкриття" передбачає, на відміну від морфологічної шухляди, що виділяється дві множини параметрів, одна частина яких стосується будови досліджуваного об'єкта, а друга – його оточуючого середовища. Далі будується таблиця, в якій ці дві множини параметрів перетинаються. Метод не дає конкретних рішень, але створює можливості для творчого вирішення складних проблем.

Метод семиразового пошуку передбачає поділ кожного етапу процесу пошуку рішення на сім частин, що зумовлено здатністю людського мозку сприймати й ефективно переробляти інформацію у зазначеній пропорції. На кожному етапі для реалізації кожної його частини застосовуються усі відомі дослідницькі прийоми.

Метод "букету проблем" базується на тому, що коректне формулювання проблеми завжди відображає знання шляху її вирішення. Для знаходження такого формулювання, відштовхуючись від заданої проблеми, здійснюють постановку кількох пов'язаних

проблем, складаючи тим самим групу ("букет") проблем. У цей "букет" включають, наприклад, більш загальні проблеми, проблеми-аналоги, зворотні проблеми тощо.

В цілому морфологічні методи потенційно є ефективними для вирішення завдань державного прогнозування, виявлення проблем та вибору пріоритетів розвитку суспільства, його окремих сфер і галузей, вибору доцільних шляхів вирішення суспільних проблем на систематичній основі.

Дуже гнучким і потужним засобом аналізу складних систем виступають імітаційні моделі, що, незважаючи на громіздкість побудови, відтворюють крок за кроком процеси системного функціонування та розвитку. Відповідно, *метод імітаційного моделювання* полягає у створенні та експериментальному дослідженні математичної моделі, що імітує властивості та поведінку реальної системи. Імітація використовується у випадках, коли застосування математичних аналітичних моделей є неадекватним або дуже складним. Це може бути пов'язаним з великою кількістю змінних, складністю математичного аналізу залежностей між ними або невизначеністю вихідних даних. Наближення імітаційних моделей до реальної дійсності здійснюється шляхом введення низки стохастичних змінних, поведінка яких описується за допомогою статистико-імовірнісних методів на основі фактичних даних про об'єкти, що моделюються.

На даний час застосовується, як правило, комп'ютерне імітаційне моделювання за допомогою спеціальних прикладних програм. Можливе маніпулювання елементами моделі людиною або самим комп'ютером, а також гра – особливий спосіб, що припускає одночасну багатосторонню взаємодію гравців. При цьому управління процесом моделювання й аналіз його результатів проводяться спостерігачем. Основні етапи комп'ютерного імітаційного моделювання включають:

- формулювання проблеми;
- побудова математичної моделі функціонування системи;

- складання і відлагодження прикладної програми;
- планування та проведення імітаційних експериментів;
- аналіз результатів дослідження та отримання висновків про властивості й поведінку реальної системи, розрахунок точності цих результатів.

Імітаційне моделювання може бути з успіхом використане для прогнозування розвитку суспільства, держави, окремих сфер і галузей суспільної діяльності, територіальних одиниць або конкретних суспільних об'єктів, а також виділення основних чинників впливу на цей розвиток, що дає основу для вироблення стратегічних державних рішень. Недоліком імітаційних моделей, що деякою мірою обмежує їх застосування, є складність реалізації, що вимагає спеціальної технічної, насамперед комп'ютерної підтримки.

У аналітичних дослідженнях широко використовується *метод "сценарію"*, що передбачає підготовку й погодження уявлень про можливий розвиток проблемних ситуацій у вигляді сценарію. Під останнім розуміють будь-який документ, що містить аналіз наявної ситуації, а також розроблену на його основі логічну послідовність імовірного розгортання подій або можливі варіанти розв'язання проблеми. Сценарій передбачає не тільки якісні міркування, що допомагають не залишити поза увагою деталі, а й містить, як правило, результати кількісного техніко-економічного або статистичного аналізу з попередніми висновками.

Виділяють два типи сценаріїв – дослідницький і нормативний. Перший описується від теперішнього часу до майбутнього, у той час як другий тип сценарію будується зворотним шляхом – від майбутнього стану до теперішнього часу, щоб виявити впливи і дії, необхідні для реалізації бажаної мети. Групуючи сценарії в класи, можна визначити раціональну стратегію впливу на ситуацію. До сценаріїв деякою мірою наближаються науково-фантастичні (в тому числі утопічні) художні твори, що базуються на застосуванні логічного мислення і наукових уявлень.

Метод "сценарію" використовується для прогнозування розвит-

ку систем або розробки варіантів вирішення складних проблем. Він допомагає скласти попереднє уявлення про проблему, а після цього розпочати більш формалізований її опис. Даний метод сприяє послабленню традиційності мислення та зосередженню уваги на ключових моментах розвитку ситуації й деталях, що залишаються поза увагою при абстрактних міркуваннях. У публічному управлінні на особливу увагу заслуговує поєднання написання сценаріїв з економічним аналізом "результати – витрати".

Цікавим прикладом реалізації методу "сценарію" є прогностичний документ "Сценарії Європи-2010. П'ять можливих майбутніх для Європи", підготовлений Підрозділом перспективних досліджень при Європейській Комісії у кінці 1999 р. Відповідно до одного з розроблених сценаріїв під назвою "Розподілена відповідальність", інші регіони світу, подібно до Європи, мали досягти у 2010 р. суттєвого прогресу в напрямі більш тісної координації та інтеграції, зокрема, Південно-Східна Азія, Південна Америка та Африка. Примітно, що правильність цього прогнозу підтвердили подальші події, а саме, перетворення Організації Африканської Єдності на Африканський Союз, прийняття програми створення Співтовариства націй Південно-Східної Азії та започаткування Південноамериканського союзу.

Для діагностування проблемних ситуацій в публічному управлінні часто використовується **метод бенчмаркінгу (порівняльного аналізу показників)**, що полягає у порівнянні значень істотних кількісних характеристик певного суспільного об'єкта із значеннями цих же характеристик кращого об'єкта у відповідній галузі або середніми їх значеннями у певний момент часу. Ці характеристики, як правило, є загальноприйнятими для тих чи інших галузей суспільного життя, а їх значення беруться з різноманітних звітів або отримуються шляхом спеціальних досліджень. Відхилення значень характеристик у гіршу сторону свідчить про наявність проблемної ситуації. Прикладами використання методу бенчмаркінгу можуть бути міжнародні порівняння різноманітних показників, що

характеризують стан українського суспільства, з аналогічними показниками інших країн світу за допомогою статистичних даних щорічних звітів ООН про людський розвиток. За результатами таких порівнянь робляться висновки про наявність та сутність проблемних ситуацій у тих чи інших галузях суспільного життя.

Для визначення напрямів та розробки науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення, розвитку систем та механізмів публічного управління, доцільного здійснення управлінської діяльності досить дієвим може бути *метод контрольних запитань* – метод систематизованого пошуку альтернатив за допомогою спеціальних навідних запитань, заздалегідь підготовлених на основі досвіду вирішення подібних проблем. Запитання поділяють на універсальні (для вирішення широкого кола проблем) і спеціалізовані (для вирішення конкретного вузького типу проблем). Метод контрольних запитань застосовується при вирішенні не дуже складних і не зовсім нових проблем. Прикладом може бути *опитувальник А. Осборна*, що включає дев'ять груп запитань.

1. Яке нове застосування системі можна запропонувати?
2. На яку іншу систему схожа дана система, і що можна скопіювати?
3. Які можливі модифікації шляхом зміни функцій?
4. Що в системі можна збільшити (розширити, об'єднати)?
5. Що в системі можна зменшити (стиснути, прискорити, звужити, подрібнити)?
6. Що в системі можна замінити?
7. Що в системі можна перетворити?
8. Що в системі можна зробити навпаки?
9. Які можливі нові комбінації елементів системи?

У даних запитаннях використана низка евристичних прийомів, таких як інверсія, аналогія, дроблення, перенос, динамізація тощо.

До методологічних інструментів системного аналізу відносять також *методи типу "результати – витрати"* – методи оцінювання ефективності діяльності, що засновані на зіставленні результатів

діяльності з витратами на її здійснення. Таке зіставлення часто має вигляд відношення: в чисельнику дається позитивний ефект діяльності (результати), а в знаменнику – витрати з урахуванням чинника часу. При зіставленні економічних результатів і витрат замість відношення переважно використовується їх різниця. За формулами такого типу здійснюється порівняльний розрахунок різних видів діяльності. Ефект може бути виражений не тільки в грошах, але й будь-яким іншим способом, наприклад у людино-годинах. Найчастіше використовуються *методи типу "витрати – корисність"*, а саме "витрати – ефективність" і "витрати – вигода". Обидва методи спрямовані на кількісне відображення витрат та їх порівняння з результатами. Основна відмінність між ними полягає в способі оцінки результатів. Метод "витрати – ефективність", що застосовується в основному для дослідження програм науково-технічного характеру, оцінює результати в кількісній, але не в грошовій формі. Метод "витрати – вигода", навпаки, використовує умовну грошову оцінку, що дає змогу співвіднести витрати і результати не тільки варіантів цієї програми (рішення), але і програм, що розробляються в різних сферах діяльності. Як допоміжні також застосовуються *методи "витрати – мета" і "витрати – обмеження"*. Перший дає можливість прослідкувати, як кількісні зміни в намічених результатах можуть вплинути на величину витрат, пов'язаних із реалізацією програми. Другий залучає до дослідження позаекономічні чинники, з тим, щоб проаналізувати, як зміняться витрати на програму внаслідок внесення в неї під час розробки обмежень соціального, законодавчого, політичного або іншого характеру.

Методи типу "результати – витрати" застосовуються у публічному управлінні при обґрунтуванні доцільності започаткування або продовження виконання державних програм, проектів і т.п., при виборі між альтернативними напрямками державних видатків, при розробці державних програм для вибору шляхів досягнення програмних цілей тощо. Разом з тим, у практиці, оскільки аналітична

доцільність, як правило, поступається політичній доцільності, зазначені методи виступають важливими, але допоміжними засобами при прийнятті державно-управлінських рішень.

Усі розглянуті вище формалізовані методи неможливо реалізувати без допомоги експертів, тому невід'ємною складовою методології системного аналізу є великий арсенал *методів експертних оцінок*, що базуються на використанні думок експертів – фахівців, які на основі спеціальних знань та досвіду у відповідній галузі виробили обґрунтовані уявлення щодо об'єктів експертизи. Передбачається, що експерт може використати не лише знання та досвід, але й інтуїцію. При організації експертизи можна виділити такі основні етапи: формування мети експертизи й розробка процедури опитування; формування групи експертів; опитування, аналіз та обробка інформації. Математичний апарат методів експертних оцінок використовує ідею репрезентативної теорії вимірювання.

В науці існує точка зору, згідно з якою всю множину проблем, що вирішуються методами експертних оцінок, умовно можна поділити на два класи. До першого належать такі, стосовно яких є достатнє забезпечення інформацією. При цьому засоби опитування і обробки ґрунтуються на використанні принципу "доброго вимірника". До другого класу належать проблеми, щодо яких для певності в справедливості означених гіпотез знань недостатньо. У зв'язку з цим для завдань другого класу в основному повинна застосовуватися якісна обробка. Використання засобів узагальнення, справедливих для "добрих вимірників" в цьому випадку може призвести до великих помилок.

Загальні недоліки методів експертних оцінок пов'язані, насамперед, з їх евристичністю. Це методи інтуїтивного характеру, які набагато менш чітко визначені, ніж формалізовані, тому далеко не завжди дають змогу отримати оптимальне рішення. В багатьох випадках оцінки та формулювання експертів є неточними внаслідок впливу багатьох чинників особистого характеру, зокрема компетентності експертів, їх фізичного стану, правильності організації та

проведення експертизи тощо. Нерідко розробка структури об'єкта експертизи здійснюється на основі інтуїції, здорового глузду, досвіду і знань певної групи фахівців, а не базується на спеціальному дослідженні закономірностей побудови зазначеного об'єкта.

Незважаючи на суб'єктивність, методи експертних оцінок дозволяють зробити процес прийняття рішень більш раціональним і досягти узгодження різних точок зору, а також відзначаються у цілому меншою трудомісткістю та складністю використання, ніж формалізовані, що зумовило їх широке впровадження у практику публічного управління.

У дослідженнях з публічного управління застосовуються як індивідуальна, так і колективна експертиза. Зокрема, **методи індивідуальних експертних оцінок** – це методи, в яких підсумкова думка (оцінка, рішення тощо) формується на основі думок експертів, яких опитують у індивідуальному порядку незалежно один від одного. Серед базових методів індивідуальних експертних оцінок виділяють анкетування, інтерв'ю та аналітичну експертизу.

Найпростішим є **метод анкетування**, що використовує анкети – спеціальні листи опитування, в яких фахівцям пропонується дати оцінки за переліком питань. Це дозволяє формалізувати процедури обробки експертної інформації та вироблення узагальненого висновку.

Більш складним є **метод інтерв'ю**, що передбачає бесіди з експертами, яким відповідно до заздалегідь розробленої програми ставляться запитання відносно об'єкта експертизи. Більшість питань у такому інтерв'ю мають бути закритого типу, оскільки інакше дуже складно узагальнити погляди експертів. З іншого боку, порівняно невелика частина питань має припускати довільні висловлювання експертів для створення можливостей виявлення та оцінки максимальної кількості альтернатив.

Застосовується також **метод аналітичної експертної оцінки**, що полягає у самостійній роботі експертів щодо аналізу наявного стану, тенденцій й оцінки майбутнього стану і шляхів розвитку

об'єкта, в результаті чого складаються аналітичні огляди.

Перевагами методів індивідуальних експертних оцінок є взаємна незалежність думок експертів, мінімізація кон'юнктурності й конформізму, можливість формалізації процедур проведення експертизи, а недоліками – необхідність апріорного логічного розчленування елементів та зв'язків об'єкта експертизи, що далеко не завжди вдається зробити на належному рівні, обмеження експертів часто досить жорсткими рамками, що задаються організаторами експертизи, неоднозначність тлумачення різними експертами одних і тих самих питань, критеріїв тощо.

Методи колективних експертних оцінок – це методи, в яких підсумкова думка (оцінка, рішення тощо) формується на основі спільного обговорення проблеми групою експертів. При цьому припускається, що думка групи експертів надійніша, ніж думка окремого експерта, а істинне значення характеристики, що досліджується, перебуває всередині діапазону оцінок групи експертів і узагальнена колективна думка є достовірною. До базових методів колективних експертних оцінок відносять наукову комісію, "мозкову атаку" та "Дельфі".

Метод наукової комісії полягає у створенні комісії (комітету, експертної ради, робочої групи тощо), яка в ході дискусії виробляє загальну позицію щодо аналізованої проблеми, розвитку об'єкта тощо. Застосовуються два основних типи комісій: постійні та тимчасові. Діяльність наукової комісії заснована на поєднанні колективних і індивідуальних підходів, що дозволяє зменшити властиві їм недоліки, зберігаючи найбільш цінні їх переваги. Так, при обговоренні цілей експертизи, критеріїв оцінки об'єктів і т.п. необхідна участь всіх членів комісії. Власне ж оцінку проблем за узгодженими критеріями доцільно проводити на індивідуальній основі. При підведенні підсумків роботи комісії знову бажана участь всіх експертів.

Метод наукової комісії дозволяє узгоджено і достатньо просто використовувати "колективний розум" великих груп фахівців, сприяє

ефективній комунікації, розумінню ідей та реалізації загальної політики, виробленої на певному рівні управління. Разом з тим, специфічними недоліками наукової комісії є різний ступінь активності її членів в процесі творчого мислення та вплив міжособистісних чинників на оцінки експертів (авторитет колег, інерційність в публічній відмові від своєї думки, емоційність тверджень тощо). У цьому зв'язку успішна робота наукової комісії багато в чому залежить від підбору складу комісії і організації їх роботи.

Метод "мозкової атаки" ("мозкового штурму") передбачає колективну, як правило, швидку генерацію ідей за рахунок того, що учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу їх кількість, зокрема найфантастичніших. Потім із загальної кількості висловлених ідей обирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці. Для проведення "мозкової атаки" формується спеціальна група з представників різних напрямів діяльності, що стосуються проблеми, як правило, 5-10 осіб. Призначається голова групи. Крім того, у групу зазвичай включають 1-2 особи, які взагалі не знайомі з проблемою і є фахівцями в інших галузях. Метод реалізується у два етапи.

1. Вільне творче генерування ідей, які фіксуються для подальшого обговорення. При цьому рекомендується: чітко сформулювати проблему, виділивши єдиний центральний пункт; вітати будь-які ідеї, навіть якщо вони здаються сумнівними або абсурдними; не допускати критики, не оголошувати помилковою і не припиняти обговорювати жодну ідею; висловити якомога більше ідей, бажано нетривіальних; заохочувати творчість учасників, щоб звільнити їх від скутості. Дослідження показали, що при виконанні таких умов доречних ідей висловлюється більше, ніж якби намагалися сформулювати тільки доречні ідеї.

2. Критична оцінка вироблених ідей експертами, як правило, за задалегідь виробленими критеріями. Оцінка дається в такій формі, що не стримує, а, навпаки, стимулює подальше творче обговорення проблеми. При цьому значна, частіше за все переважна, частина ідей

відкидається, але решта використовується для вирішення проблеми.

На ефективність реалізації методу "мозкової атаки" негативний вплив справляють психологічні чинники, такі як авторитет та посади окремих учасників, тиск більшості, небажання публічно змінювати свою думку, психологічна несумісність учасників та інші. Для послаблення дії цих чинників голова групи, що проводить "мозкову атаку", повинен мати спроможність контролювати виконання умов реалізації методу, а тому бути спеціально підготовленим.

Однією з модифікацій методу "мозкової атаки" є *метод 635*, що характеризується фіксованим числом учасників групи, яка завжди складається з 6 осіб. Кожному члену групи видається спеціальний бланк збору ідей. Всі учасники записують у свій бланк по 3 основні ідеї й передають його по колу наступному учаснику. Той вивчає отриманий бланк і доповнює його трьома новими ідеями й т.д. Після 5 ітерацій (повторів) всі бланки заповнюються й у підсумку містять 108 ідей, які передаються "критикам". Останні відбирають доцільні, на їх погляд, ідеї. Практика використання даного методу показує, що представлені в письмовій формі ідеї відрізняються більшою обґрунтованістю й чіткістю, чим висловлені усно, хоча часто бувають менш оригінальними.

Методом, що поєднує ідеї наукової комісії та "мозкової атаки", є *метод колективного блокноту*. Він передбачає, що кожний учасник групи одержує блокнот, у якому записує у загальних рисах без застосування спеціальних термінів сутність проблеми, а також дані, що дозволяють орієнтуватися в ній. Протягом місяця кожний учасник щодня заносить у блокнот ідеї, що виникають у нього стосовно даної проблеми, оцінює їх і визначає, які з них можуть забезпечити її найкраще вирішення. Крім того, у блокноті фіксуються ідеї, що прямо не стосуються проблеми, але можуть бути корисним для знаходження кінцевого рішення. Систематизація зафіксованих у блокнотах ідей здійснюється керівником групи, а заключне творче обговорення – всіма членами групи.

Найбільш складним методом колективних експертних оцінок є

метод "Дельфі". У початковому вигляді він передбачав послідовне проведення низки циклів мозкової атаки, що повинні були допомогти знизити вплив зазначених вище психологічних чинників за рахунок повторення засідань і підвищити об'єктивність результатів. У сучасному вигляді даний метод в основній частині передбачає декілька турів індивідуальних опитувань спеціально сформованої групи експертів відповідно до попередньо розробленої програми опитувань при виключенні безпосереднього спілкування експертів, але їх ознайомленні з узагальненими груповими думками між турами. На основі отриманої інформації експерти від туру до туру уточнюють свої відповіді до досягнення прийняттого збігу всіх висловлених думок. Далі експерти збираються разом і шляхом безпосереднього спілкування остаточно погоджують свої оцінки.

Реалізація методу "Дельфі" передбачає такі основні етапи.

1. Розробка програми експертного опитування, що містить систематизований перелік напрямів аналізу, та відповідного опитувальника.

2. Формування групи експертів відповідно до попередньо розробленої програми.

3. Проведення декількох турів індивідуальних опитувань експертів, які входять до сформованої групи, за допомогою опитувальника, який від туру до туру може коригуватися. Експерти виносять думки про явища, які важко виміряти об'єктивно або оцінити в класичному значенні, наприклад, аналітичним розрахунком або експериментально. Експертні оцінки узагальнюються, як правило, у формі таблиць і піддаються статистичній обробці. Безпосереднє спілкування між експертами виключається, але передбачається їх ознайомлення з узагальненими груповими думками, на основі яких експерти від туру до туру уточнюють свої відповіді. Метод передбачає проведення турів опитувань до досягнення прийняттого збігу всіх висловлених думок.

4. Організація спільного засідання групи експертів, на якому вони шляхом безпосереднього спілкування остаточно погоджують

свої оцінки.

У найбільш розвинених модифікаціях методу "Дельфі" експертам присвоюються вагові коефіцієнти значущості їхніх думок, що обчислюються на основі опитувань, уточнюються від туру до туру і враховуються при отриманні узагальнених оцінок.

Існують також спеціальні методи, що поєднують методи експертних оцінок та "дерева цілей". Звернемо увагу на один з таких відомих методів, а саме, *метод аналізу ієрархій*, що у спрощеному вигляді передбачає структурування складної проблеми, яка є вершиною ієрархії, на складові (підпроблеми), що становлять наступні рівні ієрархії, та формування переліку альтернатив вирішення проблеми, що, як правило, є найнижчим рівнем ієрархії. Експерти попарно порівнюють відносну важливість елементів кожного рівня, результати такого порівняння виражаються кількісно, і на цій підставі визначається пріоритетність елементів як у межах одного рівня ієрархії, так і між рівнями. У підсумку вибирається найкращий варіант вирішення проблеми з визначених альтернатив. Даний метод може застосовуватися для аналізу складних проблем у будь-яких галузях суспільного життя. Наприклад, свого часу він був використаний вченими Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України при розробці методики розрахунку Індексу людського розвитку для перехідних (транзитивних) країн. Ця методика знайшла відображення у публікації "Індекс людського розвитку: досвід України" (1995 р.).

Загалом розглянутий комплекс методів системного аналізу виступає дуже потужним інструментарієм досліджень з публічного управління саме у частині вирішення його основних завдань, що пов'язані з діагностуванням складних слабо структурованих та неструктурованих проблем, оцінюванням та прогнозування розвитку явищ і процесів у всіх сферах суспільного життя, виробленням висновків та рекомендацій для прийняття і реалізації управлінських рішень.

Контрольні питання до розділу 3

1. Що таке аналіз як метод дослідження?
2. Перерахуйте види аналізу, що набули поширення у аналітичній діяльності в публічному управлінні.
3. У чому полягає метод порівняння та яким чином він застосовується у аналітичній діяльності в публічному управлінні?
4. Охарактеризуйте синтез як метод дослідження та його роль у дослідженнях з публічного управління.
5. Розкрийте сутність методу моделювання та його фундаментальне значення для досліджень у публічному управлінні.
6. Дайте визначення матеріальних та уявних моделей.
7. Опишіть морфологічні, функціональні та інформаційні моделі.
8. Викладіть сутність методу аналогії та особливостей її застосування у дослідженнях з публічного управління.
9. Що таке індукція і дедукція як методи пізнання та як вони пов'язані між собою?
10. В чому полягає значення індукції та дедукції для аналітичної діяльності?
11. Розкрийте сутність методів спостереження та експерименту, відмінностей між ними.
12. Яким чином використовуються спостереження та експеримент у аналітичній діяльності в публічному управлінні?
13. Дайте визначення методу вимірювання.
14. Викладіть сутність методів систематизації та класифікації.
15. Охарактеризуйте метод узагальнення та його значення для досліджень в публічному управлінні.
16. Розкрийте сутність методів абстрагування та ідеалізації, їх спільні та відмінні риси.
17. У чому полягає метод формалізації?
18. Дайте визначення методу екстраполяції та розкрийте можливості його використання у дослідженнях з публічного

управління.

19. Назвіть різновиди системного моделювання, що використовуються у дослідженнях з публічного управління.

20.3 яких основних компонентів складається загальна модель системи державного управління?

21. Які елементи включає модель системи органів державного управління в Україні?

22. Коротко охарактеризуйте типові моделі сучасних організаційних структур.

23. Назвіть основні складові моделі "дерева цілей" публічного управління.

24. Опишіть класичну модель раціонального прийняття рішення.

25. Які основні етапи включає інформаційна модель управлінського процесу?

26. Охарактеризуйте функціональну модель процесу управління.

27. Викладіть сутність системного підходу.

28. Дайте визначення системного аналізу.

29. Опишіть методи структурно-функціонального аналізу і моделювання.

30. Що передбачає процесний аналіз (моделювання)?

31. В чому полягає метод "дерева цілей"?

32. Охарактеризуйте методи факторного та кореляційно-регресійного аналізу.

33. Дайте характеристику методу аналізу-SWOT.

34. Викладіть сутність морфологічного підходу та визначте сферу його застосування.

35. В чому полягає метод морфологічної шухляди?

36. Опишіть методи систематичного покриття поля та заперечення і конструювання.

37. Розкрийте зміст методів "матриць відкриття", семиразового пошуку та "букету проблем".

38. Охарактеризуйте метод імітаційного моделювання.

39. Викладіть сутність методу "сценарію".

40. Опишіть метод бенчмаркінгу.

41. В чому полягає метод контрольних запитань?

42. Назвіть основні методи типу "результати – витрати".

43. Опишіть зміст, переваги та недоліки методів експертних оцінок.

44. Перерахуйте основні методи індивідуальних експертних оцінок.

45. В чому полягають особливості методів колективних експертних оцінок?

46. Розкрийте зміст методу "мозкової атаки" ("мозкового штурму").

47. В чому полягає метод 635?

48. Опишіть метод колективного блокноту.

49. Дайте характеристику методу "Дельфі".

50. Опишіть метод аналізу ієрархій та сферу його застосування.

Питання для самостійного опрацювання

1. Загальнонаукові методи досліджень як універсальні засоби аналітичної діяльності, методи емпіричних та теоретичних досліджень.

2. Сутність загальнонаукових методів досліджень та їх використання у аналітиці для публічного управління:

- аналіз, синтез, моделювання;
- порівняння, аналогія, індукція, дедукція;
- спостереження, експеримент, вимірювання;
- систематизація, класифікація, узагальнення;
- абстрагування, ідеалізація, формалізація,

екстраполяція.

3. Моделі систем органів публічного управління у різних сферах суспільного життя в Україні.

4. Типові моделі сучасних організаційних структур, їх переваги, недоліки, використання у галузі публічного управління:

- а) лінійна;

- б) функціональна;
- в) лінійно-функціональна;
- г) дивізійна;
- д) проектна;
- е) матрична.

5. Побудова "дерева цілей" публічного управління в Україні.

6. Функціональна модель процесу управління, її використання для аналізу управлінських процесів у органах публічної влади.

7. Аналіз процесів прийняття рішень у публічному управлінні за допомогою класичної моделі раціонального прийняття рішення.

Рекомендована література до розділу 3

1. Бакуменко В. Д., Дзвінчук Д. І., Поважний О. С. Державне управління: курс лекцій. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 536 с.

2. Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Методологія системних досліджень в державному управлінні: навч. посіб. К.: ВПЦ АМУ, 2011. 116 с.

3. Бакуменко В. Д. Підходи та моделі креативного державного управління: монографія / В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, О. М. Руденко; за заг. ред. В. Д. Бакуменка. К.: АМУ, 2014. 228 с.

4. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. К.: Університет "Україна", 2013. 416 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.

6. Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: досвід України. К.: НІСД, 1995. 84 с.

7. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.

8. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: монографія. Х.: Магістр, 2004. 224 с.

9. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2:

Методологія державного управління. 2011. 692 с.

10. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

11. Організаційно-правові засади й механізм інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування України в період підготовки і здійснення реформ: наук.-метод. розробка / авт. кол. : В. М. Дрешпак (кер.), В. Є. Романов, Т. М. Брус та ін. К.: НАДУ, 2008. 40 с.

12. Практичні аспекти інформаційно-аналітичної роботи: навч. посіб. / за заг. ред. С. О. Телешуна. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 44 с.

13. Телешун С. О. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович. К.: НАДУ, 2009. 168 с.

14. Bertrand G. Scenarios Europe 2010. Five Possible Futures for Europe: Working Paper [Electronic resource] / G. Bertrand, A. Michalski, L. Pench. Brussels: European Commission, 1999. 121 p. http://ec.europa.eu/comm/cdp/working-paper/index_en.htm.

15. Zwicky F. Morphological astronomy [Electronic resource] / F. Zwicky. The observatory. 1948. Vol. 68. № 845. P. 121-143. <http://articles.adsabs.harvard.edu/full/1948Obs....68..121Z>.

РОЗДІЛ 4. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ТА ЕТИКА ВИКОНАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Мета розділу – сформулювати у здобувачів:

- знання сутності академічної доброчесності та етики виконання наукових досліджень, особливостей їх застосування у публічному управлінні та адмініструванні;
- уявлення про види академічного плагіату та наслідки за його вчинення;
- вміння та навички виконувати наукові дослідження з публічного управління та адміністрування у науковому стилі з дотриманням етичних норм академічної доброчесності.

Після вивчення розділу **здобувачі повинні**:

- знати сутність і зміст поняття академічної доброчесності, її базові цінності та принципи, етику виконання наукових досліджень з публічного управління, відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності;
- вміти аналізувати й застосовувати законодавство з питань академічної доброчесності, розрізняти види академічного плагіату, застосовувати науковий стиль при підготовці дисертацій;
- володіти вміннями та навичками самостійного виконання дисертаційних досліджень з дотриманням принципів академічної доброчесності та наукової етики.

Основні поняття розділу: доброчесність, академічна доброчесність, етика виконання наукових досліджень, принципи та цінності академічної доброчесності, суб'єкти академічної доброчесності, правила академічної доброчесності, відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності, науковий стиль.

4.1. Поняття академічної доброчесності та етики виконання наукових досліджень

Невід’ємною складовою освітньої діяльності в Україні є наукова діяльність у закладах вищої освіти, провадження якої є обов’язковим. Основною метою наукової діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу. Враховуючи активний розвиток науки, інформаційних технологій та широке впровадження штучного інтелекту, постає проблема дотримання етики науковця та принципів академічної доброчесності при підготовці наукових творів, зокрема дисертаційних досліджень. На сучасному етапі розвитку науки особливе місце займає проблема особистої відповідальності вченого, оскільки суспільні інститути часом не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій.

В освітній сфері України питання академічної доброчесності регулюється Законами України «Про авторське право і суміжні права», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про академічну доброчесність», а також Цивільним кодексом України. Зокрема, у статті 42 Закону України «Про освіту» академічна доброчесність визначається як «сукупність етичних принципів та правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень». Згідно Закону України «Про академічну доброчесність академічна доброчесність – це «сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб’єкти академічної діяльності під час її провадження».

Отже, академічна доброчесність являє собою моральний кодекс та етичні правила науковця. Дане поняття містить низку цінностей, етичних принципів та правил, дотримання яких забезпечує ефективне

виконання наукових досліджень. Здобувачі при підготовці дисертацій мають дотримуватися норм наукової етики, що включає моральні принципи щодо дотримання академічної доброчесності. Наукова етика, перш за все, базується на чесності, прозорості, об'єктивності, відповідальності за достовірність результатів, забороні фальсифікації даних та плагіату, а також повазі до колег і суспільства.

Відповідно до праці С. Гончаренка «Етика науки і етичний кодекс ученого»¹, «наука, як соціальний інститут, передбачає наявність певної системи ціннісних орієнтацій, цільових установок і імперативів. Для того, щоб успішно проводити дослідження і служити Істині, кожен вчений повинен їх освоїти. Важливими принципами наукового етосу є наукова чесність (недопустимість фальсифікацій і плагіату), інститут посилань». Автор вважає, що у науковому товаристві склалася з часом своя система моральних норм, імперативів, заборон, які регулюють наукову діяльність - тобто етичний кодекс вченого. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень.

Суб'єктом академічної доброчесності є автор. Згідно Закону України «Про авторське право і суміжні права» автор – «фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір». Суб'єкти академічної діяльності зобов'язані дотримуватися цінностей, принципів і правил академічної доброчесності. У процесі своєї освітньої й наукової діяльності вони мають формувати та утверджувати культуру академічної доброчесності в академічних спільнотах, що ґрунтується на цінностях, принципах і правилах академічної доброчесності.

Закон України «Про академічну доброчесність» визначає базові цінності академічної доброчесності:

¹ Гончаренко С. У. Етика науки і етичний кодекс ученого. Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706533/1/%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8.pdf>

«чесність суб'єктів академічної діяльності перед собою та іншими особами;

довіра до результатів академічної діяльності інших осіб, зокрема до того, що ці результати здобуті чесно та з дотриманням відповідних правил і стандартів;

повага до честі і гідності своєї та інших членів академічної спільноти, цінування різноманіття думок, повага до прав інтелектуальної власності інших осіб;

справедливість у ставленні суб'єктів академічної діяльності один до одного, зокрема створення справедливих політик закладів освіти, наукових установ, послідовне та неупереджене реагування на порушення академічної доброчесності, доброчесне оцінювання результатів академічної діяльності;

відповідальність суб'єктів академічної діяльності перед собою, один перед одним і перед суспільством за результати своєї академічної діяльності;

стійкість у доброчесному провадженні своєї академічної діяльності незалежно від зовнішніх і внутрішніх спонукань до порушення академічної доброчесності та від наявності чи відсутності зовнішнього контролю;

рішучість у формуванні та утвердженні культури академічної доброчесності, сміливість у захисті академічної доброчесності в академічній діяльності».

Основою визначених цінностей є принципи академічної доброчесності, серед яких:

«пріоритетність забезпечення дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти шляхом застосування відповідних методів навчання, виховання, стимулювання і заохочення;

відкритість інформації про правила академічної доброчесності, види порушень академічної доброчесності та відповідальність за них;

нетерпимість (нульова толерантність) до будь-яких проявів порушення академічної доброчесності;

повага до результатів академічної діяльності (авторства) іншої

людини та непорушність прав інтелектуальної власності;
уникнення конфлікту інтересів».

Цінності академічної доброчесності є об'єктом постійного вивчення, зокрема вони були обґрунтовані в дослідженні американського соціолога Роберта Мертона. З його точки зору, норми науки будуються навколо чотирьох основоположних цінностей. Перша з них - *універсалізм* - переконання в тому, що природні явища, які вивчаються наукою, повсюди відбуваються однаково і що істинність наукових тверджень повинна оцінюватися незалежно від віку, статі, раси, національності, віросповідання, авторитету, положення в науковій ієрархії, титулів і звань тих, хто їх формулює. Вимога універсалізму передбачає, зокрема, що результати маститого вченого повинні піддаватися не менш суворій перевірці і критиці, ніж результати його молодого колеги. Друга цінність - *спільність*, смисл якої в тому, що наукове знання повинно вільно ставати загальним надбанням. Той, хто його вперше одержав, не має права монополювати володіти ним. Публікуючи результати дослідження, вчений не лише утверджує свій пріоритет і виносить одержаний результат на суд критики, але й робить його відкритим для подальшого використання всіма колегами. Наукові відкриття є продуктом соціального співробітництва і належать науковому співтовариству в цілому - вже хоча б тому, що кожне відкриття має під собою певну наукову базу, створену попередниками. У першовідкривача немає якихось особливих привілеїв з використання свого відкриття, але він одержує повагу і визнання як автор відкриття. Третя цінність - *безкорисливість*, коли первинним стимулом діяльності вченого є пошук істини, вільний від міркувань особистої вигоди. Визнання і винагорода повинні розглядатися як можливий наслідок наукових досягнень, а не як мета, в ім'я якої проводяться дослідження. Четверта цінність - *організований скептицизм* (вчений несе відповідальність за оцінку доброякісності того, що зроблено його колегами, і за те, щоб сама оцінка стала надбанням гласності). При цьому вчений, що спирається у своїй праці на неправильні дані, запозичені з праць його

колег, не звільняється від відповідальності, оскільки він сам не перевіряв точність використаних даних. З цієї вимоги випливає, що в науці не можна сліпо довірятися авторитету попередників, яким би високим він не був. У науковій діяльності однаково необхідні як повага до того, що зробили попередники, так і критичне ставлення до їхніх результатів. Більше того, вчений повинен не лише мужньо і наполегливо відстоювати свої наукові переконання, використовуючи всі доступні йому засоби логічної й емпіричної аргументації, але й володіти мужністю відмовитися від цих переконань, якщо буде виявлена їхня помилковість.

Етика академічної доброчесності передбачає дотримання суб'єктами низки правил:

«дотримуватися цінностей, принципів і правил академічної доброчесності;

забезпечувати прозорість наукового дослідження (з урахуванням визначених законодавством обмежень) шляхом надання (зазначення, повідомлення тощо) достовірної (правдивої) інформації про первинні дані дослідження, використані/застосовані методи, методики, матеріали, обладнання тощо, порядок проведення і результати власних досліджень, джерела використаної інформації, власну дослідницьку діяльність;

аналізувати надійність і достовірність вихідної інформації та раніше отриманих наукових результатів, що використовуються для отримання нових наукових результатів;

формулювати або формувати висновки і рекомендації за результатами досліджень на основі належних доказів і фактів;

чітко виокремлювати і розмежовувати результати власної наукової діяльності та результати наукової діяльності інших осіб;

під час оприлюднення результатів досліджень нести відповідальність за їх достовірність і вплив на суспільство».

Дотримання принципів наукової етики в питаннях академічної доброчесності також передбачає ретельну перевірку даних, які наводяться в дисертації. У підготовленому науковому творі потрібно

зазначати всіх авторів, які працювали над ним, або допомагали проводити дослідження (якщо це не стосується технічного супроводження). Співавтори виконаного дослідження беруть на себе відповідальність за якість матеріалу в частинах, які вони підготували або за матеріал в цілому.

З метою формулювання загальних етичних принципів, яких кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі, Національна академія наук України затвердила Етичний кодекс ученого України². Кодекс установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного вченого зокрема.

4.2. Відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності

Як визначено в параграфі 4.1 суб'єктом академічної доброчесності є автор. У закладі освіти та науковій установі суб'єктами академічної доброчесності є науково-педагогічні, наукові працівники, студенти – всі, хто є авторами наукових текстів. Відповідно до Етичного кодексу ученого України, «учений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності». Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом: «відмови у співпраці; попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку; інформування громадськості, зокрема наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження».

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про академічну

² Етичний кодекс ученого України. Схвалено постановою загальних зборів НАН України 5.04.2009 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>

доброчесність» встановлено види порушень академічної доброчесності.

Академічний плагіат:

- часткове або повне оприлюднення наукового результату, отриманого іншою особою, як результату власної академічної діяльності;

- часткове або повне відтворення в академічному творі чи навчальній роботі раніше оприлюдненого твору (навчальної роботи) іншого автора без посилання на відповідне джерело інформації, його автора (авторів) (за наявності інформації про автора/авторів);

- оприлюднення в академічному творі (навчальній роботі) перекладу іншомовного твору (його частини) без зазначення автора (авторів) перекладеного твору.

Самоплагіат – часткове або повне оприлюднення власних раніше опублікованих наукових результатів як *нових* наукових результатів. Також самоплагіатом вважається оприлюднення власних раніше опублікованих наукових результатів без зазначення інформації про джерело попереднього оприлюднення. У Законі України «Про академічну доброчесність» уточнюється, що самоплагіатом не вважається оприлюднення *в дисертації на здобуття наукового ступеня* раніше опублікованих власних наукових результатів без зазначення інформації про джерело попереднього оприлюднення. Дане уточнення відповідає п. 9 Положення про порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Зокрема в п. 9 вказано: «Не вважається самоплагіатом використання здобувачем своїх наукових праць у тексті дисертації без посилання на ці праці, якщо вони попередньо опубліковані з метою висвітлення в них основних наукових результатів дисертації та вказані здобувачем в анотації дисертації».

Законом України «Про академічну доброчесність» визначено, «у

разі встановлення факту самоплагіату в науковій статті така наукова стаття відкликається та не враховується для цілей присудження наукового ступеня, присвоєння вченого звання, кваліфікаційної категорії, під час оцінювання результатів наукової та науково-педагогічної діяльності. У разі виявлення у звіті про виконання наукового проекту наукових результатів, що були оприлюднені раніше, до початку його виконання, які подаються як результати виконання цього проекту, замовник проекту може визнати цей проект невиконаним або виконаним частково».

Фабрикація - вигадання даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях.

Фальсифікація - свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень, що призводить до створення завідомо неправдивої інформації щодо результатів академічної діяльності.

За вчинення фабрикації, фальсифікації:

до *педагогічного, науково-педагогічного, наукового працівника* можуть бути застосовані санкції у виді звільнення із закладу освіти, наукової установи відповідно до пункту 7 частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України або догани, або інші санкції, визначені внутрішніми актами;

до *здобувача наукового ступеня, здобувача вищої освіти* можуть бути застосовані санкції у виді відрахування із закладу освіти, наукової установи або інші санкції, визначені внутрішніми актами.

Списування - виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання.

Обман - надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування.

Необ'єктивне оцінювання - свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання».

З прийняттям Закону України «Про академічну доброчесність» значно розширено перелік порушень академічної доброчесності: відчуження авторства; академічний плагіат; приписування авторства; самоплагіат; фабрикація; фальсифікація; недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом; недоброчесне оцінювання; несамостійне виконання завдання; недозволена допомога; академічний саботаж; схиляння до порушення академічної доброчесності; інституційні порушення академічної доброчесності.

Крім того, встановлено відповідальність за недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом (оприлюднення текстів, зображень, моделей, даних, інших результатів, згенерованих штучним інтелектом, як результатів власної академічної діяльності, якщо цей факт не зазначено в академічному творі чи супровідних матеріалах до нього). За недоброчесне використання таких результатів до особи також застосовуються санкції, які визначаються внутрішніми актами освітніх, наукових закладів.

Академічна відповідальність за порушення академічної доброчесності *педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками* закладів освіти полягає у:

відмові у присудженні ступеня освітньо-наукового рівня чи присвоєнні вченого звання;

позбавлення присудженого ступеня освітньо-наукового рівня чи присвоєного вченого звання.

Здобувачі освіти також можуть бути притягнені до академічної відповідальності шляхом:

повторного проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);

повторного проходження відповідного освітнього компонента

освітньої програми;

відрахування із закладу освіти;

позбавлення академічної стипендії;

позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

Законом України «Про академічну доброчесність» також встановлено відповідальність за порушення академічної доброчесності. Порушення академічної доброчесності вважається «дія чи бездіяльність суб'єкта академічної діяльності». Визначено ознаки, які характеризують порушення академічної доброчесності. До таких належить:

«обман - свідоме (умисне) надання чи оприлюднення будь-якої неправдивої інформації про себе (інших осіб) чи про результати своєї (інших осіб) академічної діяльності;

несправедливість, що виявляється у вчиненні однієї чи кількох таких дій:

порушення принципу рівності, зокрема шляхом упередженого та/або дискримінаційного ставлення до іншого учасника освітнього процесу, вченого;

упереджене оцінювання результатів академічної діяльності;

застосування виду академічної відповідальності, що не відповідає змісту та рівню (значущості) вчиненого порушення академічної доброчесності;

надання або отримання незаслуженої переваги;

бездіяльність, неприйняття (несвоєчасне прийняття) рішень, невиконання (несвоєчасне виконання), свідоме порушення своїх обов'язків, визначених законодавством, внутрішніми актами;

привласнення результатів інтелектуальної діяльності іншої особи (інших осіб)».

У разі виявлення однієї або декількох із зазначених видів ознак суб'єкт академічної діяльності вважається таким, що допустив порушення академічної доброчесності.

До осіб, які порушили академічну доброчесність у процесі діяльності, застосовуються заходами реагування. Серед таких заходів

визначено: виховні; притягнення до академічної та/або дисциплінарної відповідальності; реагування на порушення академічної доброчесності при проведенні конкурсів; інституційні заходи реагування.

На порушення академічної доброчесності заклад освіти або наукова установа має реагувати обов'язково і своєчасно, дотримуючись принципів неупередженого (недискримінаційного) ставлення до осіб, стосовно яких надійшло повідомлення про можливе порушення ними академічної доброчесності; встановлення вини особи у вчиненні нею порушення академічної доброчесності; дотримання співмірності порушення і заходів реагування; притягнення до академічної відповідальності виключно за діяння (дії чи бездіяльність), які на момент їх вчинення порушували встановлені вимоги чи заборони; прозорість процедур розгляду повідомлень про порушення академічної доброчесності, визначення заходів реагування на встановлені порушення.

У разі встановлення факту вчинення порушення академічної доброчесності особа притягається до академічної відповідальності відповідно до визначених законодавством процедур.

Законом України «Про академічну доброчесність» встановлено низку санкцій (заходи впливу) за її порушення (Стаття 22).

Такі санкції визначені окремо та застосовуються до педагогічного, науково-педагогічного, наукового працівника закладу освіти, наукової установи, вченого та до здобувачів освіти.

Зокрема, до **педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників** закладу освіти застосовують санкції:

«виключення зі складу вченої ради, інших колегіальних органів управління закладу з позбавленням права бути членом відповідного органу на строк від одного до трьох років;

позбавлення прав:

участі в атестації здобувачів ступеня вищої освіти, наукового ступеня на строк від одного до трьох років;

брати участь у конкурсах щодо отримання грантів, участі у

програмах академічної мобільності на строк від одного до трьох років;

наукового керівництва, наукового консультування здобувачів вищої освіти (здобувачів ступеня доктора наук) на строк від одного до трьох років;

бути керівником та/або відповідальним виконавцем наукових досліджень та/або наукових проектів на строк від одного до трьох років;

заборона претендувати на присвоєння педагогічного (вченого) звання на строк від одного до трьох років;

виключення зі складу редакційної колегії наукового видання, заснованого закладом вищої освіти, науковою установою, з позбавленням права бути членом редакційної колегії (редакційних колегій) на строк від одного до трьох років;

відрахування здобувача наукового ступеня;

позбавлення ступеня вищої освіти та відповідної кваліфікації (кваліфікацій);

позбавлення наукового ступеня;

позбавлення вченого звання;

позбавлення педагогічного звання;

позбавлення кваліфікаційної категорії;

позбавлення нагород, відзнак, почесних звань, присуджених (присвоєних) закладом освіти, науковою установою».

У межах притягнення до дисциплінарної відповідальності визначено такі заходи як догана; звільнення із закладу освіти, наукової установи.

До **здобувачів освіти** застосовуються санкції, зокрема:

виховні заходи реагування:

«відвідування тематичних занять (урок, лекція, курс, тренінг тощо) з академічної доброчесності та/або академічного письма;

усне попередження про необхідність дотримання академічної доброчесності та можливе притягнення до академічної відповідальності;

письмове попередження про необхідність дотримання академічної доброчесності та можливе притягнення до академічної відповідальності;

повторне виконання завдання;

В межах притягнення до академічної відповідальності застосовуються заходи:

«повторне проходження (виконання) відповідного освітнього компонента освітньої програми;

повторне проходження оцінювання (включаючи підсумкове оцінювання або атестацію);

позбавлення права брати участь у конкурсах щодо отримання стипендій, грантів, участі у програмах академічної мобільності на строк від одного до трьох років;

відрахування з числа осіб, які здобувають освіту за державним чи регіональним замовленням;

позбавлення пільг з оплати навчання та/або інших пільг, наданих закладом освіти, науковою установою, на строк від одного до трьох років;

позбавлення академічної стипендії на строк до одного навчального року;

виключення зі складу вченої ради з позбавленням права бути членом вченої ради на строк від одного до трьох років;

відрахування здобувача фахової передвищої освіти (крім осіб, які одночасно здобувають повну загальну середню освіту, та осіб з особливими освітніми потребами);

відрахування здобувача вищої освіти (крім осіб з особливими освітніми потребами)».

4.3. Науковий стиль як основа культури виконання наукових досліджень

З метою отримання високих наукових результатів кожний освітній або науковий заклад має формувати культуру науковців,

тобто сприяти становленню професійних, етичних та мовних норм дослідників. Культура науковця охоплює оволодіння науковим стилем мовлення, академічну добросесність, критичне мислення та методологічну грамотність. У праці О.Дмитришин культура взагалі розглядається як «рівень освіченості, вихованості людини, а також рівень володіння якоюсь галуззю знань або діяльністю». Автор вказує на близькість даного поняття до професійної культури, невід'ємною складовою якої є науково-дослідницька діяльність. Посилаючись на думку В. Шейко та Н. Кушнарєнко³, вказується, що науково-дослідницька діяльність включає в себе два взаємопов'язаних елементи:

- навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;
- наукові дослідження, що здійснюють студенти під керівництвом викладачів.

На основі викладеного вище можна стверджувати, що саме науковий стиль є визначним чинником формування культури наукових досліджень.

В Енциклопедії сучасної України науковий стиль визначено як «функціональний різновид літературної мови, що забезпечує пізнавально-інформативні потреби суспільства у сфері науки, освіти та виробництва». Науковий стиль вживається в різних галузях науки, техніки, технологій та освітньої діяльності. Визначено *ознаки* наукового стилю: абстрактність, узагальненість, підкреслена логічність, предметність, однозначність і точність, ясність і об'єктивність викладу, насиченість інформації та її стислість, доказовість, оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, логічні підсумки.

Специфіка стилю виявляється в лексиці (абстрактна лексика, терміни, номенклатурні назви, вживання багатозначних слів тільки в одному чітко визначеному контекстом значенні, обмеження

³ Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2002. 295 с.

синонімії, наукової фразеологія, стійкі термінологічні словосполучення), морфології (висока частотність іменників, зокрема віддієслівних, відносних прикметників, числівників, дієслів широкої семантики, вживання форми однини в узагальненому значенні (на позначення класу предметів), аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників, позачасових форм дієслова, зокрема теперішнього часу постійної дії, абстрактного теперішнього часу або абстрактного майбутнього часу, форми 1-ї особи множини (у відгуках, рецензіях, виступах), дієслів 3-ї особи множини у неозначено-особовому значенні) та синтаксисі (прямий порядок слів у реченні, безособовість викладу, вживання повних, переважно складних сполучникових речень, часто ускладнених відокремленими членами речення).

Для наукового стилю характерні цитати, покликання на першоджерела, цифрові дані, формули, символи, схеми, таблиці, графіки, діаграми тощо. Наукові тексти зазвичай складаються з чітко виокремлених та структурованих елементів - вступу, основної частини, висновків; поділяються на розділи, підрозділи, параграфи тощо. Структура наукових текстів варіює залежно від підстилю і жанру. Науковий стиль кваліфікують як монологічний. Категорія діалогічності має тут вияв наукової дискусії у вигляді цитації з оцінкою наведених поглядів, вираження власної позиції тощо.

О. В. Діденко визначає мовні особливості наукового стилю:

«чітка унормованість (відповідність нормам літературної мови);

широке використання абстрактної лексики;

безособовість;

монологічний характер викладу; завершеність та повнота висловлювання;

тісний зв'язок між частинами висловлювання, логічна послідовність;

використання лаконічних, але інформативних атрибутивно-іменних словосполучень;

використання умовних знаків і символів».

У навчальному посібнику «Культура наукового мовлення» визначено *мету* наукового стилю - повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причин явищ, опис істотних ознак, властивостей предмета наукового пізнання.

До основних *функцій* наукового стилю автори навчального посібника відносять такі:

інформативна (повідомлення);

епістемічна (наукове тлумачення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань);

комунікативна (передавання спеціальної інформації);

перформативна (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу);

гносеологічна (пізнавальну, спрямовану на розширення знань читача);

когнітивна (отримання нового знання);

функція впливу (прагнення автора переконати читачів (слухачів) у правильності своєї позиції);

аргументований доказ (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснень і думки);

діалогічна (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців).

Автори навчального посібника визначають специфічну ознаку наукового стилю - *обмеженість образності, емоційності*, вважаючи однією з найскладніших саме проблему співвідношення раціонального та емоційного, суб'єктивного та об'єктивного в науковому стилі.

Процес формування наукової культури здобувачів вищої освіти передбачає аналіз наукової літератури; систематизацію матеріалів, опрацювання літературних джерел; добір наукової літератури, складання бібліографій з визначених тем; підготовку наукових повідомлень і рефератів; наукові доповіді, тези; наукові статті; курсові; дипломні; магістерські роботи та інше.

В. Підгурська та І. Голубовська розглядають науковий текст як «цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, параграфами тощо), насиченими відповідною термінологією»⁴. Науковий текст – це спосіб донесення наукової інформації, результат інтелектуальної праці; він характеризується чіткою внутрішньою організацією, тобто має такі лексико-граматичні та структурні засоби, які роблять його доступним для розуміння, усвідомлення та запам'ятовування інформації.

Ознаками наукового тексту виступають правильність, інформативність, точність, логічність, доказовість, однозначність, аргументація, об'єктивність викладу, інформаційна насиченість, установлення причинно-наслідкових відношень, висновки.

Вчені визначають сферу використання наукового стилю - наукові праці, наукові комунікації, зокрема конференції, симпозіуми, семінари. «За функціональною класифікацією (унаслідок різноманітності галузей науки та освіти) виокремлюють декілька підстилів наукового стилю. Насамперед – власне науковий (академічний) підстиль. Він призначений для написання первинних і вторинних наукових текстів, що повідомляють наукову інформацію, доводять її новизну. Характерними ознаками власне наукового підстилю є академічність викладу, насиченість термінами, книжність, чіткість визначень, точність, переконливість аргументації, синтаксичних конструкцій, логічна послідовність викладу, лаконічність форми. Тексти цього різновиду адресовані фахівцям відповідного профілю. Власне науковий (науково-технічний та науково-гуманітарний) підстиль пов'язаний з такими жанрами, як монографія, рецензія, наукова стаття, наукова доповідь, курсова, дипломна, магістерська робота, реферат, тези тощо».

Важливим компонентом формування наукової культури здобувача є здійснення наукових комунікацій. У процесі наукової

⁴ В. Підгурська, І. Голубовська. Формування культури наукової мови студентів у процесі вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-2-100-105>

комунікації відбувається взаємодія вчених із питань створення нового наукового знання, що включає діяльність з пошуку інформації для продукування нових ідей, а також сам процес виробництва нового знання й обміну ним між різними вченими. На думку Ю. Сурміна, наукова комунікація включає наукову інформацію, форми комунікації й норми комунікації.

Наукова комунікація пройшла певні етапи розвитку. У праці «Етапи розвитку наукових комунікацій» визначено чотири таких етапи: зародження (усні форми, серед яких пріоритетне значення мав діалог), становлення (закладення основ формальної й неформальної комунікації), розвиток, трансформація (розширення та збільшення каналів, засобів, моделей наукової взаємодії, виникнення знання як нової одиниці комунікації).

О.Беліков виділяє такі основні тенденції розвитку наукових комунікацій: роль наукових комунікацій у розвитку педагогічної науки загалом зростає; основними бар'єрами наукових комунікацій є економічні, мовні та організаційні; обсяги використання потенціалу, що надають новітні інформаційно-комунікаційні технології, поки що нижче світового рівня: використовується невеликий спектр можливих практик інтернет-комунікацій (брак знання іноземних мов, низька залученість до відповідних комунікаційних практик, недостатня мотивація); кількісне, але не якісне зростання показників функціонування комунікацій (публікацій, конференцій); зміщення протягом останнього десятиліття міжнародних наукових контактів України з розвиненими країнами, що, з одного боку, загрожує втратою кадрів, з іншого, – має в останні роки тенденцію до «маятникової» міграції науковців, яка корисна науці країни; наявність проблем в організації формальних інформаційних зв'язків у країні та тенденція до самостійного вирішення їх науковцями за рахунок розвитку неформальної сфери комунікацій та власної комунікаційної активності в науковому полі; поступове збільшення діахронійного розриву комунікацій; важливою залишається циркуляція неявного знання (що забезпечує нерозривність досвіду наукових шкіл).

Контрольні питання до розділу 4

1. Розкрити поняття академічної доброчесності.
2. Охарактеризувати законодавство, яке регулює питання академічної доброчесності у сфері освіти.
3. Принципи академічної доброчесності.
4. Цінності академічної доброчесності.
5. Поняття наукової етики та її норми.
6. Закон України «Про академічну доброчесність»: основний зміст.
7. Поняття наукової етики.
8. Основні принципи наукової етики.
9. Відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності.
10. Види порушень академічної доброчесності:
 - академічний плагіат;
 - самоплагіат;
 - фабрикація;
 - фальсифікація;
 - обман;
 - відчуження авторства;
 - приписування авторства;
 - недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом;
 - недоброчесне оцінювання;
 - несамостійне виконання завдання;
 - недозволена допомога;
 - академічний саботаж;
 - схиляння до порушення академічної доброчесності;
 - інституційні порушення академічної доброчесності
12. Академічна відповідальність за порушення академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками закладів освіти.

13. Санкції, що застосовують до педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників закладу освіти у разі порушення принципів академічної доброчесності.

14. Санкції, що застосовують до здобувачів освіти у разі порушення принципів академічної доброчесності.

15. Елементи науково-дослідницької діяльності.

16. Поняття наукового стилю.

17. Специфіка наукового стилю.

18. Мовні особливості наукового стилю.

19. Мета застосування наукового стилю.

20. Функції наукового стилю.

21. Процес формування наукової культури здобувачів вищої освіти.

22. Компоненти формування наукової культури.

23. Ознаки наукового тексту.

24. Етапи розвитку наукової комунікації.

25. Тенденції розвитку наукових комунікацій.

Питання для самостійного опрацювання

1. Академічна доброчесність із забезпечення якості вищої освіти: основні поняття та терміни.

2. Організаційно-правові та технічні чинники академічної доброчесності.

3. Плагіат як спосіб порушення авторського права.

4. Етичний кодекс з підтримки принципів академічної доброчесності під час реалізації державної політики в сфері якості вищої освіти

5. Принципи роботи з науковими джерелами, укладання бібліографії.

6. Особливості використання штучного інтелекту у процесі підготовки дисертації.

7. Механізми встановлення факту плагіату в навчально-методичній діяльності аспіранта.

8. Нормативно-правові засади попередження плагіату у науково-дослідницькій діяльності.

9. Нормативно-правові акти забезпечення академічної доброчесності в системі вищої освіти.

Рекомендована література до розділу 4

1. Бааджи Н. П. Академічна доброчесність як складова академічної культури // Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р.: у 2 т. Т. 2. С. 580-584. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/25887>

2. Бєліков О. В. Наукова комунікація як складник педагогічної науки. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. № 1. 2020. С. 36-41. DOI 10.31651/2524-2660-2020-1-36-41

3. Бігун В. С. Доброчесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права: Укр. науково-теоретичний часопис*. 2019. № 1. С. 25-29.

4. Галупова Л. І. Дотримання академічної доброчесності як необхідна складова при формуванні іміджу науковця: матеріали Всеукр. круглого столу «Академічна доброчесність: правові проблеми». м. Одеса, 26 травня 2023 р. Одеса : НУ «ОЮА» 2023. С. 14-17. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/25950>

5. Гвоздецька Б. Г. Чинники недоброчесної поведінки студентів у навчальному процесі. *Вища школа*. 2019. № 10. С. 55-65.

6. *Культура наукового мовлення: навчальний посібник* / О. В. Діденко та ін. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2019. 248 с.

7. Сурмін Ю. П. *Майстерня вченого: підруч. для науковця*. К.: Консорц. Із удоскон. менеджмент-освіти в Україні, 2006. 305 с.

8. Діденко О. В., Шумовецька С. П., Наконечна А. О. *Основи наукової комунікації: навчально-методичний посібник*.

Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2019. 220 с.

9. Про академічну доброчесність. Закон України. 18.12.2025 р.
№ 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>

ПІСЛЯМОВА

Знання та ефективне застосування сучасної методології наукових досліджень є актуальною проблемою у галузі публічного управління. Аналіз відповідних кандидатських дисертацій, особливо присвячених механізмам публічного управління, свідчить про те, що у багатьох випадках методологічна складова досліджень виглядає досить слабкою. Зокрема, коло використаних наукових методів, підходів, моделей та інших методологічних засобів є обмеженим. Нерідко здобувачі виявляють недостатнє розуміння сутності загальнонаукових методів та особливостей їх застосування у публічному управлінні. У низці дисертацій не приділяється належна увага використанню конкретнонаукової методології пізнання управлінських явищ. Отже, вкрай важливим завданням є ґрунтовна методологічна підготовка аспірантів, які навчаються за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування".

Наукова методологія тісно пов'язана з методологічним інструментарієм аналітичної діяльності в галузі публічного управління. Цей зв'язок яскраво простежується, наприклад, у роботі Національного інституту стратегічних досліджень. Переважну більшість його співробітників складають професійні науковці, які проводять науково-аналітичні дослідження, спрямовані на вирішення практичних проблем публічного управління. На думку Ю.Сурміна та І.Бідзюри, методи аналітики, за великим рахунком, є застосованими в аналітичній діяльності методами науки. Дійсно, загальнонаукові методи досліджень, такі як аналіз, синтез, моделювання та ін., є універсальними засобами вирішення пізнавальних завдань, тому вони виступають основою усіх конкретних методів аналітичної діяльності. Методи системного аналізу органічно відповідають основним завданням аналітики в публічному управлінні щодо діагностування складних проблем, розробки різноманітних прогнозів та обґрунтування управлінських рішень. Крім того, безпосередньою методологічною базою управлінської аналітики виступає, в першу

чергу, напрацьований у науці державного управління спеціальний методологічний інструментарій. Тому вивчення методології наукових досліджень з погляду її практичного застосування у аналітичній діяльності має бути важливою складовою підготовки магістрів публічного управління та адміністрування.

Виходячи із зазначеного, у навчальному посібнику:

- дано уявлення про науку як сферу діяльності та систему знань, її суб'єктів, структурованих за секторами діяльності, з урахуванням української специфіки;

- розкрито зміст та структуру наукового дослідження як систематичної пізнавальної діяльності;

- виділено і описано сукупність основних форм наукових знань, що можуть бути результатами наукових досліджень;

- висвітлено поняття методології наукових досліджень та описано її структуру за основними рівнями, зокрема структуру методології досліджень у галузі публічного управління;

- викладено основи організації та проведення наукового дослідження, в тому числі, виконання та захисту дисертацій, підготовки наукових публікацій;

- розглянуто сутність та процедури реалізації загальнонаукових методів досліджень, особливості їх застосування у галузі публічного управління;

- узагальнено методи системного аналізу і системні моделі управлінської діяльності, показано можливості та специфіку їх використання при вирішенні наукових завдань у публічному управлінні;

- викладено сутність та принципи академічної доброчесності;

- розглянуто поняття наукової етики у процесі підготовки дисертації;

- проаналізовано відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності.

Загалом навчальний посібник покликаний надати допомогу в підготовці фахівців, які мають високу методологічну культуру

проведення наукових досліджень та здатні успішно виконувати завдання як розвитку нової галузі знань "Публічне управління та адміністрування", так і науково-аналітичного забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бааджи Н. П. Академічна доброчесність як складова академічної культури. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р.: у 2 т. Т. 2. С. 580-584. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/25887>
2. Бакуменко В. Д. Підходи та моделі креативного державного управління: монографія / В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко, О. М. Руденко; за заг. ред. В. Д. Бакуменка. К.: АМУ, 2014. 228 с.
3. Бакуменко В. Д., Дзвінчук Д. І., Поважний О. С. Державне управління: курс лекцій. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 536 с.
4. Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Методологія системних досліджень в державному управлінні: навч. посіб. К.: ВПЦ АМУ, 2011. 116 с.
5. Беліков О. В. Наукова комунікація як складник педагогічної науки. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. № 1. 2020. С. 36-41. DOI 10.31651/2524-2660-2020-1-36-41
6. Бігун В. С. Доброчесність як юридичний термін і сенс. *Часопис Київського університету права: Укр. науково-теоретичний часопис*. 2019. № 1. С. 25-29.
7. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. К.: Університет "Україна", 2013. 416 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
9. Видання. Основні види. Терміни та визначення. ДСТУ 3017-95. URL: <http://www.chytomo.com/standards/vydannya-osnovni-vydy-terminy-ta-vyznachennya-dstu-301795>.
10. Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: до-свід України. К.: НІСД, 1995. 84 с.
11. Галупова Л. І. Дотримання академічної доброчесності як

необхідна складова при формуванні іміджу науковця: матеріали Всеукр. круглого столу «Академічна доброчесність: правові проблеми». м. Одеса, 26 травня 2023 р. Одеса : НУ «ОЮА» 2023. С. 14-17. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/25950>

12.Гвоздецька Б. Г. Чинники недоброчесної поведінки студентів у навчальному процесі. Вища школа. 2019. № 10. С. 55-65.

13.Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.

14.Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: монографія. Х.: Магістр, 2004. 224 с.

15.Діденко О. В., Шумовецька С. П., Наконечна А. О. Основи наукової комунікації: навчально-методичний посібник. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2019. 220 с.

16.Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

17.Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. 2011. 748 с.

18.Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. 2011. 692 с.

19.Захарова І. В., Філіпова Л. Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 336 с.

20.Інформаційно-аналітичне забезпечення органів місцевої влади: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Дрешпака. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. 160 с.

21.Кравченко С. О., Євмешкіна О. Л. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. К.: УкрСІЧ, 2018. 150 с.

22.Культура наукового мовлення: навчальний посібник /

О. В. Діденко та ін. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2019. 248 с.

23. Міжнародні наукометричні бази. URL: <http://eenu.edu.ua/uk/mizhnarodni-naukometrichni-bazi>.

24. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>.

25. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

26. Організаційно-правові засади й механізм інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування України в період підготовки і здійснення реформ: наук.-метод. розробка / авт. кол. : В. М. Дрешпак (кер.), В. Є. Романов, Т. М. Брус та ін. К.: НАДУ, 2008. 40 с.

27. Практичні аспекти інформаційно-аналітичної роботи: навч. посіб. / за заг. ред. С. О. Телешуна. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 44 с.

28. Про академічну доброчесність. Закон України. 18.12.2025 р. № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>

29. Про вищу освіту. Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Голос України*. 2014. 6 серп.

30. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації: наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січ. 2017 № 40. Офіц. вісн. України. 2017. № 20. С. 136.

31. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 верес. 2011 р. № 1057. Офіц. вісн. України. 2011. № 78. С. 215.

32. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах): постанова Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 261. Офіц. вісн. України. 2016. № 29. С. 13.

33. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. *Голос України*. 2016. 15 січ.

34. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: наказ Міністерства

освіти і науки, молоді та спорту України від 23 верес. 2019 р. № 1220.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1086-19#Text>.

35.Словник системного аналізу в державному управлінні / Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко, Л. М. Гогіна. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 148 с.

36.Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: підруч. для науковця. К.: Консорц. Із удоскон. менеджмент-освіти в Україні, 2006. 305 с.

37.Сурмін Ю. П. Методологія галузі науки "Державне управління": монографія. К.: НАДУ, 2012. 372 с.

38.Телешун С. О. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович. К.: НАДУ, 2009. 168 с.

39.About Scopus. URL: <http://www.elsevier.com/solutions/scopus>.

40.Bertrand G. Scenarios Europe 2010. Five Possible Futures for Europe: Working Paper [Electronic resource] / G. Bertrand, A. Michalski, L. Pench. Brussels: European Commission, 1999. 121 p.
http://ec.europa.eu/comm/cdp/working-paper/index_en.htm.

41.Zwicky F. Morphological astronomy [Electronic resource] / F. Zwicky.The observatory. 1948. Vol. 68. № 845. P. 121-143.
<http://articles.adsabs.harvard.edu/full/1948Obs....68..121Z>.

Навчальне видання

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

*Горник Володимир Гнатович
Кравченко Сергій Олександрович
Євмєшкіна Олена Леонідівна*

Навчальний посібник

В авторській редакції

Підписано до друку 19.05.2026 р.
Формат 60х90/16. Друк цифровий.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Замовлення № 600463.

Обл-вид. арк. 7,15. Умов. друк. арк. 10,5.
Наклад 300 прим.

Видавець ПП РЕКЛАМНА АГЕНЦІЯ "ДА ВІНЧІ"
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6271 від 27.06.2018 р.
Юридична адреса: 04050, м. Київ, вул. Мельникова (Ілленка), 12.
Фактична адреса: 03680, м. Київ, вул. Солом'янська, 5, оф. 10/2.

Видруковано ФОП Пилипович О.Г.
Адреса: Україна, 01135, м. Київ, Шевченківський р-н,
вул. Григорія Андрющенка, 4-Б, кв. 7,
тел.: (067) 5044862